Cuvinte și sensuri

Angela Bidu-Vrănceanu
Narcisa Forăscu

concis≠prolix
duios≠rece
balon=minge
atenua=diminua
polaritate
sinergic
trust

Editura
Științifică
și Enciclopedică

CUVINTE ŞI SENSURI

POLISEMIA, SINONIMIA, ANTONIMIA PRIN EXERCIŢII

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU • NARCISA FORĂSCU

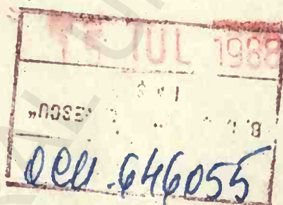
CUVINTE ȘI SENSURI

POLISEMIA • SINONIMIA • ANTONIMIA
PRIN EXERCIȚII

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1988

Coperta: SIMONA DUMITRESCU

Redactor: VIORICA GRAMATOPOL
Tehnoredactor: MARILENA DAMASCHINOPOL

Bun de tipar: 16.04.1988. Coli tipar: 15

c. 547—I.P. „INFORMAŢIA",
Str. Brezolanu 23—25,
Bucureşti

INTRODUCERE

Lucrarea își propune descrierea sensurilor unor cuvinte românești și a relațiilor dintre ele: polisemia, sinonimia, antonimia. *Fără a utiliza o terminologie strict specializată și fără un aparat tehnic complicat, modul de prezentare și de interpretare a materialului (definiții, exemple, exerciții are în subtext principiile cercetării semantice moderne. Mai exact, sensurile sînt definite relațional (în clase de diferite tipuri), stabilindu-se diferențele concrete dintre ele (semantice, contextuale și stilistice).*

Cartea este astfel concepută încît să se adreseze atît profesorilor de limba română (cu aplicabilitate în procesul de predare), cît și oricărui vorbitor interesat de o adecvată învățare a vocabularului românesc.

Tehnica de lucru se bazează pe utilizarea dicționarelor explicative ale limbii române, instrumente normative privind lexicul, accesibile oricărei categorii de vorbitori. Din această perspectivă, lucrarea sugerează principii de consultare și de selectare a datelor din definițiile lexicografice, în funcție de diferite situații și obiective urmărite de vorbitori (PARTEA I). Se indică modalitățile de selecție și de diferențiere ale sensurilor anumitor cuvinte (PARTEA a II-a—POLISEMIA, capitolul 1) și se arată cum trebuie interpretate și delimitate unele sinonime și antonime (PARTEA a II-a, capitolele 1 și 3). Fiecare din capitolele PĂRȚII a II-a definesc particularitățile relațiilor semantice respective prin termenii folosiți în PARTEA I; rezolvarea exercițiilor, ca și comentarea diverselor cuvinte românești arată cum trebuie folosită această manieră de a „înțelege" indicațiile date de dicționare.

Prin tematica ei, cartea se alătură altor lucrări de semantică, dar se distinge de acestea atît prin maniera de expunere a principiilor moderne de analiză (făcută la un nivel mediu), cît și prin importanța prioritară acordată explicării practice a cuvintelor, cu precădere prin exerciții.

Intrucît întreaga lucrare se bazează pe dicționarele explicative, *acestea apar, pe de o parte, ca* instrumente de lucru *și, pe de altă parte, ca* prim domeniu aplicativ. Al doilea nivel aplicativ *se constituie din rezolvarea unor exerciții de vocabular din manualele școlare de limba română (clasele V—XII). Cartea vine astfel în sprijinul profesorilor și al elevilor, sugerînd modele de exerciții lexico-semantice (chiar dincolo de cele analizate) sau transformînd în exercițiu orice explicare a sensurilor cuvintelor din textele literare studiate. Prezentarea exercițiilor este făcută în funcție de relațiile semantice studiate* (polisemia, sinonimia, antonimia). *Exercițiile sînt rezolvate de așa natură încît să fie utile atît precizării unor concepte teoretice, cît și descrierii, în diferite etape de complexitate, a vocabularului românesc. S-a urmărit ca prezentarea exercițiilor să fie cît mai unitară sub aspectul manierei lor de rezolvare, care nu depinde de faptul că sînt extrase din MLR V sau din MLR XII. Varietatea și chiar aparenta eterogenitate a exercițiilor (care merg de la simpla explicare a sensurilor cuvintelor pînă la rezolvarea, pe mai multe trepte de complexitate, chiar cu comentarea aspectelor mai dificile din analiza respectivă) sînt justificate obiectiv de diversitatea problemelor pe care le pune, din principiu, descrierea vocabularului.*

Exercițiile conțin fiecare, implicit, mai multe grade de complexitate, iar consultarea lor de către elevi, profesori sau vorbitori la un nivel mai simplu sau la altul superior depinde de propriile interese ale lectorului. De exemplu, unele rezolvări reprezintă sugestii în sprijinul candidaților la examenele de admitere de la facultățile filologice.

Cartea, în ansamblul ei, reprezintă o modalitate de a face „semantică pentru toți" sau de „a învăța să învățăm cuvinte".

Partea I

OBIECTIVE ŞI PRINCIPII DE DESCRIERE A VOCABULARULUI ROMÂNESC

1. Consideraţii generale

Lucrarea de faţă are ca obiect *studiul vocabularului românesc*, iar ca obiectiv mai buna lui cunoaştere (descriere, învăţare şi folosire).

Vocabularul românesc poate fi definit ca *totalitate a cuvintelor* utilizate astăzi mai mult sau mai puţin. Marea mobilitate a vocabularului în ansamblul său, dar şi în funcţie de diferite domenii de activitate, face dificil de stabilit inventarul său definitiv. De aceea, nici un dicţionar al limbii române nu poate înregistra toate cuvintele, mai ales datorită celor ieşite sau intrate treptat în uz. Cantitatea cuvintelor este însă, oricum, foarte mare (între 60.000 şi 170.000, vezi DEX faţă de DA), iar *vocabularul românesc pus la dispoziţie de dicţionare* reprezintă *un inventar ideal*, stabilit la nivelul limbii române în general. Nici un vorbitor nu cunoaşte şi nu foloseşte în egală măsură toate aceste cuvinte. În schimb, mai ales în condiţiile epocii actuale, de progres ştiinţific şi tehnic, *orice vorbitor*, oricît de instruit, este obligat continuu să-şi *amelioreze (perfecteze) cunoaşterea sensului (sensurilor) unor cuvinte* sau să-şi *însuşească cuvinte noi, necunoscute*. În procesul indispensabil de cunoaştere a *vocabularului românesc*, care constituie mijlocul principal de comunicare, *dicţionarul* reprezintă un instrument educativ—normativ fundamental şi accesibil. Eficienţa dicţionarelor fiind însă condiţionată şi de o consultare adecvată a lor, în lucrarea de faţă ne propunem găsirea unor soluţii pentru realizarea acestui scop. Dintre diversele posibilităţi, o alegem pe aceea a *segmentării vocabularului în clase mai mici decît inventarul înregistrat de dicţionare*, clase în care cuvintele să poată fi analizate riguros; se delimitează *clase* de *sensuri—polisemia* (v. la II) sau de *cuvinte—sinonimia* (v. la III), *antonimia* (v. la IV). Pe de altă parte, rigurozitatea repartizării cuvintelor în *clase desprinse din dicţionar* se poate face în condiţii convenabile dacă se adoptă rezultatele semanticii moderne obţinute în descrierea acestor categorii ale sensului. De altfel, toate analizele la care ne

referim *au plecat, de la început, de la dicționare* sau au descris *sensurile cuvintelor*, ordonînd și precizînd datele definițiilor lexicografice, în funcție de relațiile dintre cuvinte. De aceea, este utilă *o revenire la dicționar* din perspectiva aplicabilității rezultatelor cercetărilor științifice. Astfel, obiectivul general al cărții noastre este *să pună în relație directă dicționarul cu rezultatele analizei semantice moderne*, pentru a spori eficiența amîndurora *în sprijinul cultivării vocabularului românesc*. Principiul metodologic *aplicat, atît în semantica modernă*, cît și *în dicționar*, este *studiul relațional* al cuvintelor, care pune în evidență *asemănările* (trăsăturile sau componentele de sens comune) și *diferențele* (componente distincte, definitorii de sens sau condiții specifice de combinare cu alte cuvinte în diverse contexte). Se poate obține în acest fel, ceea ce și urmărim, de fapt, o mai bună „învățare lexicală".

În orice fel de comunicare dintre vorbitorii limbii române, *cuvintele* nu sînt folosite singure, ci *se combină între ele* pentru a constitui enunțuri, mesaje, texte de mai multe tipuri. De aceea, „învățarea lexicală" nu constituie un scop în sine, ci interesează cum folosim și cum interpretăm (sau cum *se actualizează*) *cuvintele din dicționare în texte*. Pentru acest motiv ne-am propus să extindem relația dintre *dicționar* și *semantică* la studiul sensurilor cuvintelor așa cum apar în texte românești actuale, oprindu-ne, în primul rînd, asupra explicării sensurilor unor cuvinte din *texte literare cuprinse în manualele școlare*; în același scop, ne-am propus rezolvarea exercițiilor lexicale aferente acestor texte. Am urmărit atît obiective practice, aplicative (informarea elevilor, profesorilor), cît și obiective metodologice (interpretarea și învățarea vocabularului dincolo de *exercițiile din manualele școlare*): tocmai de aceea am transformat în exerciții explicarea unor cuvinte din textele literare ale Manualelor de limba română). Am mai avut în vedere *texte de limbă literară standard* (din reviste periodice actuale) sau *texte științifice specializate* (unele extrase tot din manualele școlare). Relația *dicționar/semantică/texte* realizează interdependența dintre *descrierea*, *învățarea* și *folosirea* sau *interpretarea cuvintelor românești*. În această relație au importanță atît datele general stabile pentru *limbă* (indicate de *dicționar*), cît și *dinamica vocabularului românesc* pusă în evidență de *texte* (sau de *vorbire*). Admițînd că dicționarul ne „învață" cum să folosim cuvintele și că trebuie să „învățăm" să le utilizăm cît mai bine, acceptăm și ideea că relațiile de sens dintre cuvintele românești sînt fenomene deschise, mobile. *Dicționarul*, care pornește de la *uzul cuvintelor în limbă*, îl reglementează în acest fel, dar nu-l îngrădește decît atunci cînd afectează înțelegerea dintre vorbitori. Rezultă, încă o dată, importanța dicționarului, care se plasează între reprezentarea *sistemului lexical* (relațiile stabile, normate dintre sensurile cuvintelor) și *actualizarea* sau *folo-*

sirea acestui sistem în *texte* diverse. Dicţionarul dă astfel, el însuşi, o reprezentare aproximativă a sensurilor cuvintelor.

Prin interdependenţa *dicţionar / semantică modernă / texte* se urmăreşte introducerea unor principii teoretice şi metodologice *accesibile oricărui vorbitor* interesat de problemele de vocabular. Am evitat în mod deliberat o terminologie de specialitate strictă, dar explicarea cuvintelor în diferite relaţii de sens (*polisemie, sinonimie, antonimie*) sau comentarea unor cuvinte şi exerciţii din manualele şcolare includ tot ceea ce este pozitiv şi eficient în ceea ce s-a realizat, pînă acum, în semnatica modernă (vezi şi la I 5). În relaţia *dicţionar / semantică modernă / texte* sînt reunite punctele de vedere ale specialistului (lexicograf, semantician) cu cele ale vorbitorului obişnuit (instruit *în şi prin şcoală*, dar şi dincolo de ea). Competenţa (pregătirea) lingvistică a observatorului (lexicograf, semantician sau simplu vorbitor) nu este egală, motiv pentru care ne propunem obiectivul complex descriptiv-aplicativ-normativ în „învăţarea" vocabularului românesc. Realizarea acestui obiectiv ar spori *caracterul normativ al dicţionarului* (instrument accesibil oricărui vorbitor) şi ar face eficientă semantica modernă (mai puţin accesibilă). Toate soluţiile propuse ca strategie a „învăţării" lexicale printr-o adecvată utilizare a dicţionarului sînt de interes general şi continuu pentru că orice vorbitor utilizează şi interpretează permanent sensul cuvintelor: în conversaţii de diverse tipuri, în audierea radioului şi televiziunii, în lecturi determinate (de la ziare la texte de specialitate sau beletristice) sau, în fine, în comunicarea obişnuită. Desigur că dificultăţile sînt mai mici sau mai mari, după cum cuvintele sînt mai vechi şi mai mult folosite sau dacă sînt mai noi şi necunoscute în parte sau total. De aceea, vom ilustra diversele probleme din clasele lexico-semantice analizate (*polisemie, sinonimie, antonimie*) atît prin cuvinte mai vechi, cît şi prin cuvinte mai noi, utilizate mai ales în limba literară standard, dar şi în limbajul literar-artistic sau în cel ştiinţific şi tehnic.

Pentru realizarea obiectivului general al cărţii—deprinderea optimă a unei „strategii a învăţării lexicale" care să privească atît construirea (codificarea) adecvată a mesajelor, cît şi interpretarea (decodarea) lor—considerăm necesară precizarea următoarelor concepte: *vocabularul* (I—2), *cuvîntul* şi *sensurile lui*, importanţa diferenţelor de sens şi de context (I—3), *dicţionarul* (I—4). Pe baza acestor concepte se vor desprinde *principiile generale de analiză lexico-semantică* (I—5) ce urmează a fi adaptate fiecăreia dintre clasele studiate separat (vezi părţile II—V). Discutarea problemelor repartizate în aceste părţi (*polisemie, sinonimie, antonimie*), inclusiv rezolvarea exerciţiilor aferente facilitează consultarea lucrării de către diferite categorii de cititori (mai ales elevi, studenţi, profesori), satisfăcînd, în acelaşi timp, dezideratele ştiinţifice.

2. Vocabularul

Vocabularul limbii române contemporane înţeles ca totalitate a cuvintelor folosite în diverse situaţii este înregistrat în măsură mai mare sau mai mică în *dicţionare*. Dicţionarele ne dau, deci, un inventar cuprinzător de *cuvinte* (între 62.000 – DEX şi 170.000 – DA) *cu sensurile corespunzătoare lor*. Aceasta înseamnă că *dicţionarul* reglementează utilizarea *(uzul) cuvintelor* atît în raportul lor *relativ constant cu obiectele* la care se referă (sau cu extralingvisticul înţeles ca realitate obiectivă despre care se comunică prin limbă), cît şi faţă de condiţiile concrete de comunicare lingvistică. Se arată care sînt sensurile posibile pentru un cuvînt dat în limba română, în ce condiţii se folosesc anumite sensuri, care sînt combinaţiile posibile cu alte cuvinte, în ce variante literare circulă ş.a. În felul acesta, între *vocabularul* limbii române şi *dicţionar* se stabileşte o relaţie de interdependenţă pentru că cel din urmă reglementează uzul celui dintîi.

Din totalitatea cuvintelor vocabularului românesc, un vorbitor cult poate folosi aproximativ 30.000 de cuvinte. Sînt utilizate obligatoriu cuvintele *vocabularului fundamental* care desemnează noţiuni importante *(casă, a face, a merge, masă, scaun, pîine, bun, verde, mînă, picior, pom, galben, alb, tată, mamă, frate, cald* ş.a.). Cuvintele vocabularului fundamental asigură înţelegerea dintre toţi vorbitorii limbii române; prin frecventa lor folosire, asemenea cuvinte, utilizate în diverse contexte, îşi pot modifica (îmbogăţi) sensurile, ceea ce justifică explicarea unor exemple de acest fel în lucrarea de faţă.

În afară de *vocabularul fundamental*, vocabularul utilizat de un vorbitor conţine şi alte cuvinte, în funcţie de nivelul lui de cultură, de profesiunea practicată de condiţiile social-culturale de comunicare. Toţi aceşti factori determină frecvenţa variabilă a cuvintelor din *masa vocabularului* (care se adaugă vocabularului fundamental). Dacă *vocabularul fundamental* este constituit din cuvinte vechi, bine cunoscute, des folosite, *masa vocabularului* este eterogenă, inegal cunoscută şi folosită, fiind alcătuită din multe cuvinte noi (neologisme). Prezenţa acestora din urmă este justificată pentru a varia exprimarea în limba literară standard (general folosită de vorbitorii instruiţi) sau de necesitatea de a introduce în comunicarea curentă termeni ştiinţifici şi tehnici de interes general în epoca modernă. De aceea, pentru a satisface condiţiile unei bune comunicări, *învăţarea de noi cuvinte* sau *utilizarea (actualizarea) adecvată a vocabularului* în general este un deziderat continuu. Problema se pune atît la nivelul limbii literare standard, pentru cuvinte ca: PERSPECTIVĂ, COMPETENŢĂ, GREGAR, ACUT ş.a., cît şi pentru cuvinte ştiinţifice şi tehnice necesare din diferite motive, în limba standard, cum ar fi: BATISCAF, IMPULS (IONA), PACHEBOT, FERIBOT

CARGOBOT, CONVEIER ş.a. În oricare din aceste situaţii, *dicţionarul* este un instrument necesar care trebuie consecvent şi bine utilizat.

Vocabularul poate fi văzut din unghiuri diferite (v. şi la I 5). Interesează *datele de inventar*, relativ stabile, reprezentînd *limba* şi *sistemul* ei, redate, la modul general, de *dicţionare*. Din perspectiva vorbitorilor obişnuiţi este însă interesantă şi *dinamica sensurilor în vocabularul românesc*. Deplasările faţă de uzul general al sensurilor cuvintelor nu pot fi apreciate decît cu ajutorul *dicţionarelor*, cerinţă respectată de noi atît în explicarea unor cuvinte ilustrative, pe categorii semantice *(polisemia, sinonimia, antonimia)*, cît şi în rezolvarea unor exerciţii din manualele şcolare.

3. Cuvîntul şi sensurile lui

Cuvîntul, unitate de bază a vocabularului (şi, implicit, a *dicţionarelor*) asociază o anumită *formă* (pentru care dicţionarele dau indicaţii de pronunţare, scriere, utilizare gramaticală) *cu un sens (cuvintele monosemantice)* sau mai multe sensuri *(cuvintele polisemantice)*.

Cunoaşterea *sensurilor* oricăror cuvinte obligă la raportarea (corelarea) unei anumite forme la (cu) o anumită realitate extralingvistică la care se referă *(referent)*. *Dicţionarele* prezintă, deci, o relaţie cît mai obiectivă între *cuvînt* şi o clasă de obiecte *(referent)*, relaţie care încearcă să asigure corectitudinea utilizării cuvîntului respectiv atît în raport cu condiţiile extralingvistice, cît şi faţă de cele lingvistice. Ca reflectare a unor factori extralingvistici şi lingvistici, *cuvîntul* implică aspecte cognitive, un act de cunoaştere (atît privitoare la obiect, cît şi privitoare la limbă). Actul cunoaşterii se face prin reţinerea şi buna redare a proprietăţilor caracteristice ale obiectului, identificare realizată prin cuvînt în diferite grade (trepte). Este important să ştim că prin cuvîntul BERJERĂ se desemnează un „o b i e c t" şi nu o „f i i n ţ ă", ceea ce înseamnă un nivel general de cunoaştere a cuvîntului, mult corectat dacă se ştie că este „u n t i p d e f o t o l i u". Pentru a identifica un obiect din realitate ca fiind o BERJERĂ este necesar să se ştie că „a c e s t t i p d e f o t o l i u" are „p ă r ţ i l a t e r a l e î n a l t e p e n t r u s p r i j i n i t c a p u l, o b r a j i i". De aceea, cunoaşterea relativ exactă a datelor extralingvistice privind *obiectul*, *referentul* desemnat prin *cuvînt* asigură, în parte, o utilizare adecvată a lui. De altfel, una dintre modalităţile de „învăţare" a unui *cuvînt* este cea „situaţională", ostensivă, adică prin indicarea obiectului concret sau a unei reprezentări fotografice a lui: *acest FOTOLIU este o BERJERĂ*. Corelarea obiectului propriu-zis, real cu denumirea

care îi este atribuită fixează o parte din condiţiile lui de folosire. În afară de aceasta, mai intervin şi alţi factori extralingvistici, cum ar fi situaţia de comunicare, gradul de cultură a vorbitorilor şi altele. Aceasta înseamnă că nu orice vorbitor al limbii române va fi interesat de faptul că „u n a n u m i t t i p d e f o t o l i u" este o BERJERĂ şi că, la rîndul lui, nu va comunica despre aceasta în orice situaţie.

La fel, un vorbitor care nu cunoaşte cuvintele **BUNGALOV** şi **IGLU** trebuie să reţină din consultarea definiţiilor lexicografice că desemnează „l o c u i n ţ e", „c u a n u m i t e c a r a c t e r i s t i c i p r o p r i i f i e c ă r e i a d i n t r e e l e". Gruparea acestor cuvinte noi, necunoscute, cu altele, bine cunoscute reprezintă un alt nivel al „învăţării" cuvîntului. Pentru a satisface şi această etapă este necesar să se reţină datele concrete, diferenţiatoare şi definitorii aşa cum rezultă ele din relaţiile (compararea) cuvintelor. *Definiţiile lexicografice (parafrazele* sau *glosele*) vor fi notate spaţiat şi între ghilimele şi vor fi redate segmentat în *componentele de sens*. Pentru a asigura o etapă din „învăţarea" cuvîntului (care supleneşte, măcar parţial cunoaşterea obiectului concret) vom ordona *componentele sensului* dat de definiţiile lexicografice în aşa fel încît să fie relevante:

BUNGALOV	IGLU
„l o c u i n ţ ă"	„c o l i b ă (adică „o c a s ă m a i m i c ă", eventual, "o l o c u i n ţ ă", v. mai jos).
„d i n l e m n s a u d i n î m p l e t i t u r ă d e t r e s t i e"	„f ă c u t ă d i n z ă p a d ă"
„f ă r ă e t a j" (adică „r e l a t i v m i c ă s a u d e m i c ă î n ă l ţ i m e")	— (se poate deduce caracteristica „m i c" din „c o l i b ă")
„î n c o n j u r a t ă d e v e r a n d e ş i v e g e t a ţ i e"	„î n c a r e u n e l e t r i b u r i d e e s c h i m o ş i l o c u i e s c t e m p o r a r, î n s e z o n u l d e v î n ă t o a r e"
	Am notat — lipsa unei informaţii explicite în definiţia lexicografică.

Stabilirea unor relaţii între cuvinte, cu scopul diferenţierii, definirii lor exacte, pune în evidenţă faptul că *sensul cuvîntului* se descompune în *componente, unităţi mai mici* (desemnate tot prin cuvinte), înregistrate de dicţionare. *Componentele de sens*, prezentate diferenţiat de noi în definiţiile lexicografice ale cuvintelor BUNGALOV şi IGLU (ceea ce se putea face şi în relaţia dintre

FOTOLIU și BERJERĂ) prezintă importanță definitorie diferită în funcție de relațiile stabilite cu alte cuvinte. Componenta „m i c", caracteristică pentru BUNGALOV, IGLU opune aceste două cuvinte cuvîntului BLOC. Componenta „m a t e r i a l s p e c i f i c d e c o n s t r u c ţ i e" opune pe BUNGALOV („d i n l e m n, t r e s t i e") lui IGLU („d i n g h e a ţ ă, z ă p a d ă") sau distinge amîndouă cuvintele de CASĂ, VILĂ, BLOC (făcute din „m a t e r i a l e o b i ş n u i t e"). Componenta de sens „î n c a r e l o c u i e s c u n e l e t r i b u r i d e e s c h i m o ş i" (adăugată trăsăturii „d i n z ă p a d ă, g h e a ţ ă") ne „î n v a ţ ă" că nu oriunde găsim un IGLU, ci numai la Polul Nord. De aici rezultă că nu putem folosi acest cuvînt în orice situație de comunicare (ceea ce constituie un alt aspect al determinării extralingvistice a cuvîntului). Mai precis, un vorbitor al limbii române nu poate spune, *locuiesc într-un IGLU sau BUNGALOV*, decît în situații absolut excepționale.

Cînd *cuvîntul* are mai multe sensuri apare un factor de ambiguitate care cere precizarea fiecărui sens atît în raport cu extralingvisticul, cît și în funcție de relațiile lui lingvistice (cu alte cuvinte cu care se poate combina în comunicare, vezi și la I 5 și la II POLISEMIA).

În relația dintre realitatea obiectivă și o anumită limbă, pentru o folosire adecvată a lui, *cuvîntul* este înregistrat și explicat de *dicționare*. Această operație este complexă și relativ dificilă din mai multe motive, unul dintre ele, care interesează aici, fiind posibilitatea majorității cuvintelor de a avea mai multe sensuri (v. și la I—1). Altfel spus, numai *cuvintele monosemantice* care leagă o anumită formă de un anumit sens (explicat într-un singur articol de dicționar) pot fi însușite relativ ușor prin „lectura" definiției lexicografice. Cuvintele monosemantice au, în principiu, numai *sens denotativ, descriptiv* (sau *sensul propriu)*, dat ca atare de dicționare, indicațiile privind utilizarea lui contextuală putînd fi deduse (ca în exemplele, BUNGALOV, IGLU, BERJERĂ, de mai sus) sau date explicit (v. la I 5).

La *cuvintele polisemantice* (vezi și la II), numai unul dintre sensuri este denotativ-descriptiv (de obicei înregistrat *primul în dicționare)* și acesta reprezintă elementul relativ stabil al uzului unui cuvînt. Sensul denotativ presupune o definire „externă", adică strîns legată de extralingvistic printr-o directă raportare la proprietățile clasei de obiecte așa cum sînt văzute de o anumită comunitate social-istorică dată, de exemplu vorbitorii limbii române actuale. *Sensurile conotative, conotațiile* sau *sensurile figurate* (unul sau mai multe) sînt variații semantice mai mult sau mai puțin independente, desprinse dintr-o anumită denotație. Subiectivitatea lor există în grade variate, fiind determinată, în primul rînd, de

sfera de generalitate a uzului acelui sens (sensurile secundare înregistrate de dicţionare sînt general admise; alte conotaţii pot lua naştere numai în anumite situaţii de comunicare). Un cuvînt cum este **A DEVORA** este înregistrat de DEX cu mai multe sensuri: „*(despre animale)* a m î n c a c u l ă c o m i e", „*(despre oameni, ironic)* — a î n g h i ţ i p e n e m e s t e c a t e"; al doilea sens, considerat explicit „figurat" de dicţionar desemnează „a c o n s u m a", marcarea figurată rezultînd din faptul că subiectul şi obiectul sînt limitate: *focul A DEVORAT casa*, *Ion A DEVORAT o carte*, *Il DEVOREAZĂ din ochi*. Toate sensurile se reunesc prin media componentelor: „a c o n s u m a" + „î n t r - u n a n u m i t f e l". Pentru a face delimitarea conotaţiilor trebuie cunoscută exact denotaţia, în raport cu care conotaţiile se depărtează în măsură mai mare sau mai mică (dacă subiectul este tot „animat" sensul este tot „a m î n c a (î n t r - u n a n u m i t f e l)", conotaţia fiind doar marca „ironic". Schimbarea totală a subiectului şi a obiectului duce la delimitarea altor sensuri (conotative pure). Posibilitatea de a construi un enunţ de tipul: *patima îl DEVOREAZĂ*, apropiat de sensurile conotative pure discutate anterior, sporeşte expresivitatea pentru că depăşeşte condiţiile indicate de dicţionar.

Discutarea exemplelor anterioare arată importanţa relaţiilor dintre sensurile cuvintelor pentru a pune în evidenţă componentele definitorii. Unele componente de sens stabilesc *asemănările*, iar altele *diferenţele*. Considerarea asemănărilor sau diferenţelor depinde însă de unghiul din care privim lucrurile. Astfel, pentru a stabili legătura dintre sensurile cuvîntului polisemantic A DEVORA prezintă importanţă componentele de sens comune (media semantică); diferenţele dintre sensuri, realizate mai ales contextual sînt importante pentru utilizarea concretă. Dacă am urmări relaţia dintre A DEVORA şi A CONSUMA, sinonim prin care e definit primul cuvînt, ar interesa în ce măsură componentele de sens sînt exact aceleaşi. Se constată că A DEVORA e mai limitat semantic şi contextual, avînd, deci, importanţă componentele diferenţiatoare (v. şi la I 5, II, III, IV).

Ceea ce ne interesează în studiul *cuvintelor româneşti* este sensul lor, abordat *în diferite relaţii cu alte sensuri*, *relaţii prin care se pun în evidenţă, de fiecare dată, atît asemănările, cît şi diferenţele*. Dincolo de particularităţile importanţei prezentate atît de asemănări, cît şi de diferenţe la fiecare relaţie în parte (vezi Părţile II—V), comun este faptul că, în fiecare caz, se pune în mişcare pentru *vorbitor* (ajutat de consultarea definiţiilor de dicţionar) un *mecanism de selecţie* care permite *alegerea unui sens în raport cu alte cuvinte sau cu alte sensuri* care i-ar putea lua *locul într-un anumit context*. *Contextul* poate fi înţeles atît ca *enunţ* (propoziţie, frază, text), cît ş-

ca *variantă a limbii (limbaj, stil)* în care e încadrat enunțul respectiv (literar standard, literar artistic, științifico-tehnic). Contextul conține astfel tot ce este necesar pentru identificarea exactă a sensurilor (denotație și, mai ales, conotații). În context, sensurile se pot realiza mai aproape sau mai departe de dicționar, ceea ce va rezulta din explicarea tuturor cuvintelor sau din rezolvarea exercițiilor.

Nu este suficient să știm, de exemplu, că **MODIC** înseamnă „mic, fără valoare", ci trebuie să reținem din indicațiile dicționarului că acest cuvînt poate apărea numai în anumite contexte: *preț, sumă*. În felul acesta vor fi evitate erori de folosire a cuvîntului rezultate din combinarea cu nume de persoană sau animate în general; la asemenea erori s-ar putea ajunge ușor dacă ne limităm în „învățarea lexicală" la echivalarea semantică dintre MODIC și MIC (cînd putem spune *preț, sumă* $\left\{\begin{matrix}\text{MODIC(Ă)}\\ \text{MIC(Ă)}\end{matrix}\right.$, dar nu este posibilă combinația *om, persoană, animal MODIC*). Eventual, poate fi acceptat un context mai general, precum: „*Următoarele serii critice sînt MODIC reprezentate, iar cea mai recentă lipsește* ...", în „România literară", XX, 1987, nr. 36, p. 10; în acest caz se produce, de fapt, o deplasare de sens de la „mic" la „fără valoare, lipsit de importanță". Dacă precizăm definiția semantică a lui MODIC ca „foarte mic" + *despre sumă, preț* (eventual alte *valori*), atunci l-am putea opune diametral ca sens, în aceleași contexte, cuvîntului EXORBITANT = „care întrece cu mult limita normală a prețului". Substituția în contextele *preț, sumă* MODIC(Ă) ≠ ~ EXORBITANTĂ are ca rezultat o antonimie perfectă (semantică, contextuală și stilistică). Rezultă că utilizarea lui MODIC depinde atît de definirea lui semantică și contextuală, cît și de relațiile semantice care ne interesează cînd comunicăm ceva (cvasisinonimia cu MIC, antonimia cu EXORBITANT).

Sensurile cuvintelor sînt codificate (înregistrate) de dicționare, dar utilizările lor contextuale nu sînt specificate decît în anumite situații (cînd se arată restricțiile contextuale, ca în cazul lui MODIC și EXORBITANT, de pildă). Întrucît dicționarele nu specifică explicit și constant restricțiile contextuale pentru toate cuvintele limbii, libertățile construirii de mesaje (enunțuri) sînt destul de mari și se spune că orice bună utilizare a sensului unui cuvînt într-un context reprezintă, eventual, o nouă producere de sens. Așa se explică atenția pe care am acordat-o *dinamicii vocabularului românesc*, așa cum apare ea condiționată de relații ca *polisemia, sinonimia, antonimia* și așa cum este ilustrată prin *actualizarea unor cuvinte în texte literare de diverse tipuri.*

4. Dicționarele

După cum am arătat pînă aici, *dicționarul* constituie unul dintre instrumentele fundamentale în interpretarea *sensului cuvintelor* (descriere, învățare, utilizare). Importanța dicționarelor privește atît sistemul lexical, cît și actualizarea (folosirea lui) și este sporită de faptul că ele reprezintă instrumente sociale, accesibile diverselor categorii de vorbitori.

Dicționarele prezintă instituționalizarea cuvintelor conform uzului limbii respective, înregistrînd un *inventar lexical* (un vocabular determinat) pe care îl impun într-o formă determinată și cu anumite sensuri. Aceeași operație de fixare, mai mult sau mai puțin riguroasă în funcție de consultarea dicționarului (mai ales în învățarea de cuvinte noi) face și *vorbitorul*. Este important ca un cuvînt să fie bine codificat (în dicționar și apoi în memoria vorbitorului) pentru ca să fie reprodus adecvat în vorbire (comunicare). Implicit, se asigură *o decodare* corespunzătoare a cuvintelor respective prin înțelegerea lor în *texte* de diferite tipuri. *Decodarea sensurilor cuvintelor* presupune deci, posesia prealabilă a inventarului (codului) care asigură normele relativ generale care stau la baza înțelegerii dintre vorbitori. Înseamnă că dicționarele reflectă uzul lingvistic, dar îl și reglementează (deplasările în actualizarea sistemului de sensuri putînd fi controlate cu ajutorul dicționarului).

Fiind instrumente normative, s-a pus problema dacă *dicționarele* sînt coduri, atît din perspectiva calităților definițiilor lexicografice, cît și în ceea ce privește abilitatea folosirii acestor definiții de către diverși vorbitori. Dicționarele nu stabilesc relații biunivoce între fiecare formă și fiecare sens (ca în orice cod care utilizează simboluri cu valori univoce și perfect substituibile). Relația biunivocă nu este îndeplinită de numeroase cuvinte, pe de o parte polisemantice (v. la II), pe de altă parte sinonime (v. la III), ceea ce complică obiectiv „învățarea lexicală".

O altă problemă pusă în interpretarea drept cod imperfect a *dicționarului* este constituită de faptul că între *limba-obiect* (simbolul, cuvîntul-titlu al articolului de dicționar) și limba de *descriere* (metalimbajul), care atribuie, explică valoarea simbolului, nu există, de cele mai multe ori, o deosebire. Altfel spus, în dicționar se explică cuvintele limbii tot prin cuvinte ale aceleiași limbi. Justificarea acestei situații, oarecum paradoxale, constă în faptul că dicționarele trebuie să fie *coduri deschise, accesibile diverselor categorii de vorbitori*. În aceste condiții, trebuie să ne asigurăm de corespondența exactă dintre *cuvîntul-titlu* al articolului de dicționar și *definiția lexicografică*. Aceasta înseamnă că orice explicare a sensului în dicționare este aproximativă în oarecare măsură și ar trebui făcută după anumite condiții (cerute de caracterul de cod); ar fi necesar,

oricum, să se evite o prea mare varietate a cuvintelor prin care se face explicarea. Altfel spus, cuvintele utilizate în definiţiile lexicografice ar trebui precis şi univoc formulate pentru a evita inexactităţile în interpretarea sensului. Pentru aceasta ar trebui să nu fie utilizaţi nici termeni prea generali, nici prea concreţi (cum e „c o l i b ă " în explicarea lui IGLU) şi nici prea complecşi. Astfel, dacă îl utilizăm pe „surd" în definirea unor denumiri de fenomene sonore, cum ar fi : POCNI, POCNET ş.a., ar trebui să ştim că acest termen are, el însuşi, mai multe componente („i n t e n s i t a t e m i c ă", „n e p r o p a g a t", „c o n f u z") şi să stabilim interpretarea pe care o avem în vedere. Din păcate însă, limbajul de descriere din dicţionare pune destule probleme de acest fel, la care se adaugă circularitatea unor definiţii (cînd lipseşte o definiţie sau se trimite de la un articol de dicţionar la altul, v. şi la II SINONIMIA) şi redundanţa (repetarea unor date incluse în altele deja date, v. la I 5, sau prin introducerea unor informaţii prea complexe pentru un vorbitor obişnuit). Astfel, datele din definiţiile lexicografice ale unor denumiri de animale sau păsări sălbatice sînt nerelevante pentru un vorbitor obişnuit; în această situaţie este definiţia cuvîntului DROPIE „p a s ă r e m a r e" + „d e s t e p ă" + „c u p e n a j u l g a l b e n-r u g i n i u, p i e p t u l ş i v î r f u l a r i p i l o r a l b e, c a p u l ş i g î t u l s u r" + „a c ă r e i c a r n e e s t e c o m e s t i b i l ă", unde toate detaliile cromatice nu ne ajută să identificăm o asemenea pasăre şi s-o diferenţiem de alta.

De multe ori, definiţiile lexicografice sînt circulare şi redundante, adică reiau, repetă direct sau indirect anumite date. Apare astfel *necesitatea ordonării informaţiilor* din definiţiile de dicţionar, pentru ca un vorbitor obişnuit să poată face codificarea şi decodarea exactă a unui cuvînt de tipul DROPIE sau a altor cuvinte. Vom numi această ordonare (făcută după anumite principii, v. şi la I 5) a datelor lexicografice (operaţie pe care ar trebui s-o facă orice vorbitor) „lectură a definiţiilor lexicografice". Apar însă dificultăţi obiective în stabilirea unui model unitar de „lectură". Vom avea în vedere, în general, definiţiile pozitive „clasice" sau de tip aristotelic; în asemenea definiţii apare, în primul rînd, un element de „clasare" reprezentat de aşa-numitul gen proxim; acesta este cuvîntul cel mai apropiat ca sens (la BUNGALOV este „l o c u i n ţ ă", iar la IGLU „c o l i b ă"). Apoi se dau „diferenţele specifice", care conţin informaţii eterogene, mai mult sau mai puţin relevante pentru cuvîntul respectiv (a se compara definiţiile lui BUNGALOV şi IGLU, unde informaţiile sînt destul de precise, cu definiţia lui DROPIE, mult mai complexă şi mai generală, din care cauze este mai puţin operantă).

Clasarea şi diferenţierea din definiţiile lexicografice reprezintă, la modul general, principii comune cu cele utilizate de semantica

modernă, implicînd o abordare relațională (comparare) a cuvintelor. Spre deosebire de lexicografie, semantica modernă face o analiză mult mai riguroasă atît a componentelor de sens clasificatoare, cît şi a celor diferențiatoare. Din această perspectivă preconizăm relația dintre lexicografie şi semantică, cu beneficii în ordonarea oricăror definiții de către orice vorbitor (v. şi la I 5).

Dincolo de particularitățile diferite în funcție de relațiile semantice sau chiar de cuvintele concrete, definirea prin clasare şi diferențiere se poate face la diverse niveluri, unul mai ştiințific (cum ar fi denumirile de animale sau de culori, de exemplu) şi altul mai uzual. Interpretarea (ordonarea) datelor şi interesul lor pentru un vorbitor obişnuit nu apare egal. Am arătat mai sus că aproape nici o informație din definiția cuvîntului **DROPIE** din DEX nu este utilă direct în identificarea referentului şi în învățarea cuvîntului respectiv de către un vorbitor obişnuit. Nici informații de tipul „din ordinul gruiformelor" (date de alte dicționare) nu sînt accesibile oricărui vorbitor. În schimb, pot asigura o cunoaştere generală a cuvîntului, componente de sens ale lui DROPIE cum ar fi „mai mare decît o gîscă" (sau „cam cît o curcă"), „de cîmpie" şi „o specie valoroasă de vînat"; aceste date nu numai că pot fi înțelese de orice vorbitor, dar permit şi stabilirea unor relații cu alte cuvinte mai bine cunoscute (sau cu referenți cunoscuți „găină", curcă", de care DROPIA se diferențiază pentru că „nu e domestică" şi „se vînează"). La fel, se poate stabili o relație cu un cuvînt nu tocmai bine cunoscut oricărui vorbitor, PREPELIȚĂ, dacă sînt selectate (ordonate) informații de acelaşi tip: „mai mare decît o vrabie", „de cîmpie", „care se vînează pentru carnea sa gustoasă". Informații privind faptul că PREPELIȚA e „migratoare" şi, mai ales, că face parte „din ordinul galinaceelor (galiformelor)" nu interesează orice vorbitor. În relația directă dintre DROPIE şi PREPELIȚĂ apar importante componentele de sens comune: „pasăre", „nedomestică", „bună pentru vînat" şi cele diferențiatoare privind „mărimea" şi „faptul că migrează sau nu" (cea din urmă mai puțin importantă pentru un vorbitor obişnuit).

Pentru cuvinte ca **ROŞU, GALBEN, ALBASTRU** dicționarele dau atît o definiție ştiințifică prin indicarea lungimilor de undă între care se plasează culoarea respectivă în spectrul solar, cît şi o definiție uzuală, concretă, ostensivă care trimite la un obiect caracterizat prin acea culoare. ROŞU, de exemplu, este definit atît ca prima culoare din spectrul solar, cu lungimea de undă corespunzătoare, cît şi „de culoarea sîngelui". Nici un elev, de exemplu, care studiază fizica nu va recunoaşte această culoare prin lungimea de undă, iar nivelul unde s-ar putea intersecta cunoaş-

terea științifică cu cea uzuală ar fi identificarea lui „r o ș u" într-o reprezentare (foto)grafică a spectrului, cu specificarea zonei acoperite de „r o ș u" (adică tot o definiție ostensivă, referențială raportată la oarecari cunoștințe de fizică și anume reprezentarea celor șapte culori ale spectrului).

Alte diferențe obiective în „lectura" definițiilor lexicografice ale cuvintelor sînt determinate de partea de vorbire pe care o reprezintă cuvîntul-titlu.

În definițiile substantivelor (v. BERJERĂ, BUNGALOV, IGLU, DROPIE, ..), clasarea se face tot prin substantive mai mult sau mai puțin generale („f o t o l i u", „l o c u i n ț ă", „c o l i b ă", „p a s ă r e"). Diferențierea privește descrierea caracteristicilor acestor obiecte: „c u b r a ț e', „d i n l e m n", „d i n z ă p a d ă" ș.a.m.d.

La adjective și verbe intervin alte probleme din perspectiva ordonării definițiilor lor lexicografice.

Definițiile adjectivelor conțin elemente specifice acestei părți de vorbire, cum ar fi: „p r i v i t o r, r e f e r i t o r l a" (LITERAR „p r i v i t o r l a l i t e r a t u r ă"), „a s e m ă n ă t o r c u" (ADEVĂRAT „c o n f o r m c u a d e v ă r u l") sau, pur și simplu, „c a r e" (CALD „c a r e s e g ă s e ș t e l a o t e m p e r a t u r ă r e l a t i v î n a l t ă". Prin aceste elemente preluate ca atare din definiția lexicografică de către orice vorbitor se face, de fapt, *clasarea prin trimiterea la un substantiv.* La adjective derivate ca CILINDRIC, ADEVĂRAT, substantivul este însăși baza de formare: CILINDRU, ADEVĂR ș.a.m.d. La adjective de tipul: CALD, RECE, ÎNALT, LAT ș.a., substantivul la care se face trimiterea reprezintă o categorie generală, destul de bine cunoscută: „t e m p e r a t u r ă" (pentru CALD, RECE), „e x t e n s i u n e v e r t i c a l ă" (sau „v e r t i c a l i t a t e" (pentru ÎNALT ș.a.), „e x t e n s i u n e (l a t e r a l ă)" pentru LAT ș.a. Diferențierea adjectivelor respective se poate face prin relațiile cu alte sensuri ale aceluiași cuvînt (v. la II—1 POLISEMIA) și prin relațiile cu alte cuvinte (v. la II—2 SINONIMIA și II—3 ANTONIMIA), deosebirile interesante fiind de fiecare dată, de un anumit fel. Prin însuși faptul că trimit la un substantiv, „lectura" definițiilor lexicografice ale adjectivelor poate fi apropiată de a primelor, dar rezultă un grad de dependență relațională și contextuală mult mai mare a celor din urmă (de exemplu, sensul 1 al lui CALD „p r i v i t o r l a" + „t e m p e r a t u r ă" + „r e l a t i v r i d i c a t a" (sau „a p r o x i m a r e î n p l u s", cînd se referă la substantive concrete ca: *sobă*, *calorifer*, *zi*, .. În schimb, în combinație cu substantive de tipul: *sentiment*, *privire*, *zîmbet*, .. CALD—cu al doilea sens—desemnează „p r i v i t o r l a" + „o s t a r e p s i h i c ă" + „a p r e c i e r e p o z i t i v ă". Dat fiind că adjectivele își atribuie obligatoriu însușirile unor substantive,

indicaţiile privitoare la acestea merg, uneori, pînă la restricţii contextuale destul de severe. Un adjectiv cum este GREGAR are un sens determinat, limitat la cîteva contexte: *instinct GREGAR*, „*despre animale* — care trăieşte în grupuri compacte, în turme, cete"; prin deplasare figurată a subiectului, se foloseşte cu referire la *oameni*, în contextul „*spirit GREGAR*" „cînd unii oameni se supun orbeşte, îşi pierd individualitatea în mijlocul mulţimii din care fac parte". Cu acelaşi sens, apare şi în alt context, mai puţin obişnuit („*Omul* .. *devine pentru el însuşi pradă unor impulsuri GREGARE care-i dezintegrează propria sensibilitate*", România literară, 1986, XIX, nr. 21, p. 19). Încălcarea restricţiilor contextuale preconizate de dicţionar este posibilă numai prin păstrarea generală a sensului, a cărui înţelegere este asigurată de contextul mai larg, adică fraza în ansamblul ei, motiv pentru care a fost citată (vezi şi explicarea lui IMPULS la II—1 POLISEMIA).

Definiţiile lexicografice ale *verbelor* sînt, de asemenea, mai complexe. *Clasarea* este importantă şi aici (ca tip de acţiune sau cînd e desemnată printr-un verb mai bine cunoscut). *Diferenţierea* se face, ca şi la adjective, obligatoriu prin relaţii cu alte cuvinte cu care se poate combina, deşi definiţiile lexicografice nu dau întotdeauna indicaţii speciale în această direcţie. *Diferenţele* privind sensurile verbelor implică, uneori, referiri la contexte mai complexe decît la adjective pentru că pot privi atît subiectul, cît şi obiectul. Comparaţia definiţiilor lexicografice ale cuvintelor A ATENUA şi A MICŞORA arată că primul, cuvînt nou, mai puţin cunoscut, este clasat prin al doilea, cuvînt vechi, bine cunoscut (clasat, la rîndul lui, printr-un verb general, „a face" + baza de la care s-a format, „mai mic"). Diferenţele specifice pentru fiecare dintre cele două cuvinte rezultă mai ales din compararea definiţiilor lor lexicografice, care arată că acţiunea are obiecte diferite:

A ATENUA	A MICŞORA
„a micşora"	„a face" + „mai mic"
„intensitatea, importanţa"	„volumul, durata, intensitatea"
„unui fenomen, fapt"	(nu se dau indicaţii, dar din uzul limbii şi din informaţia anterioară se presupune că se referă la obiecte concrete diferite)

boala / *conflictul* } *s-a* ATENUAT

programul / *rochia* / *lumina* } *s-a MICŞORAT*

Comparația componentelor de sens ale lui ATENUA s-a făcut cu sensul 1 al lui A MICȘORA (care mai are și un al doilea sens, limitat la contextul *preț)*.

Am încercat să delimităm modele relativ unitare și sistematice de „lectură" a definițiilor lexicografice ale unor cuvinte, *condiționate obiectiv de partea de vorbire* pe care o reprezintă.

5. Principii de analiză semantică aplicate cuvintelor românești

În dezideratul de a desprinde principii pentru o bună „lectură" a definițiilor lexicografice, cu scopul perfectării „învățării lexicale", s-a constatat că există condiționări complexe, care fac obiectiv dificilă această sarcină. În relația directă *dicționar/semantică modernă* am urmărit, pînă acum, importanța părții de vorbire (reprezentate) pentru ordonarea datelor definițiilor lexicografice a *cuvintelor*. Datele ordonate au fost, implicit, semantice și contextuale, ceea ce arată interdependența dintre diverse unghiuri de vedere în analiza sensurilor. Aceasta din urmă admite, ea însăși, mai multe perspective. A rezultat din exemplele analizate importanța abordării relaționale a cel puțin cîte două cuvinte pentru a desprinde componentele de sens definitorii pentru fiecare cuvînt. Dacă avem în vedere clasa semantică alcătuită riguros, ajungem la mai multe posibilități : *polisemia, sinonimia, antonimia* . În continuare, pornim de la premisa că fiecare clasă (relație) semantică urmărește, în oarecare măsură, direcții proprii în ordonarea definițiilor lexicografice. După analiza, în același timp unitară și diferențiată, a cîtorva cuvinte integrate în clasele menționate, ne interesează în ce măsură unele principii de „lectură" a definițiilor lexicografice (nu numai de analiză semantică) rămîn generale. Orientarea generală spre corelarea obiectivă a *principiilor de analiză semantică* cu utilizarea *dicționarelor* motivează discutarea unor cuvinte atît în acest capitol, cît și în părțile rezervate fiecărei relații (clase) semantice.

• „Lectura" definițiilor lexicografice ale *cuvintelor polisemantice* pune probleme diferite după cum relațiile de sens sînt stabilite între sensurile aceluiași cuvînt (a), unde interesează atît componentele care stabilesc legătura (coeziunea) sensurilor, cît și diferențele semantice, condiționate mai mult sau mai puțin de contextul lingvistic și/sau stilistic. Din altă perspectivă, dacă fiecare sens e perfect *diferențiat (dezambiguizat)* semantic, contextual, stilistic și considerat independent (sau ca omonim artificial) trebuie analizate relațiile pe care le are cu alte *cuvinte* (b) în clase semantice determinate (sinonimia, v. la II-2 antonimia, v. la II-3).

Înseamnă că în „lectura" definițiilor lexicografice ale cuvintelor polisemantice, privită din unghiuri de vedere diferite, au importanță toate componentele de sens.

(a) Considerarea sensurilor *cuvintelor polisemantice* în relaţia dintre ele înseamnă *diferenţierea* (*dezambiguizarea*) *sensurilor*, atît în ceea ce priveşte genul proxim, cît şi diferenţa specifică. Aceasta se face *în* şi *prin context*, contextul fiind înţeles mai restrîns (combinaţii determinate de cuvinte) sau mai larg (stilistic).

De exemplu, cuvîntul **RAMURĂ** apare în DEX cu mai multe posibilităţi de interpretare chiar la sensul propriu: „fiecare din ramificaţiile unei tulpini de plante", ◇ „fiecare din ramificaţiile coarnelor cerbului şi ale căprioarei", ◆ „diviziune a unui curs de apă". Toate aceste sensuri, considerate denotative, au în comun ideea de „parte a unui întreg" (genul proxim) şi „formă determinată". Identificarea exactă a valorii sensului nu se dispensează de context (*păsările cîntă pe RAMURĂ*/ *RAMURILE coarnelor căpriorului sînt mari*). Sub sensul 1, DEX-ul mai înregistrează o specializare: „diviziune a unei artere, a unui nerv", unde restricţia contextuală şi stilistică este foarte precisă; astfel, în medicină se spune *bloc de RAMURĂ* pentru a desemna „blocarea unui vas de sînge (sau ramificaţii) a(l) inimii"; sensul exact din acest context nu poate fi înţeles de un vorbitor obişnuit, fără cunoştinţe speciale privind limbajul medical; de asemenea, extinderea acestui sens în limbajul curent este greu de admis din cauza ambiguităţilor posibile ale unor construcţii de tipul: *i s-a rupt o RAMURĂ* (pentru *i s-a spart un vas (ramificaţie) de sînge*). Înregistrarea în DEX a acestui sens nu acoperă reala lui folosire.

Sensul al doilea al lui RAMURĂ e de asemenea marcat ca „figurat" de DEX şi definit ca „diviziune (sector) a(l) unei discipline ştiinţifice sau activităţi practice etc.". Legătura cu sensul 1 este destul de vizibilă, bazată fiind tot pe componentele de sens comune „parte"/„întreg". Nu mai este distinctivă componenta reprezentînd diferenţa specifică a sensului de bază „cu o formă determinată". Realizarea sensului al doilea al lui RAMURĂ este obligatoriu condiţionată de context în două direcţii: determinatul este în genitiv şi trebuie să fie denumirea unei ştiinţe:

RAMURĂ *a* { *biologiei* / *matematicii* / *fizicii* }.

Apare astfel şi o condiţionare stilistică, prezenţa unor asemenea combinaţii fiind posibilă numai în stilul ştiinţific şi numai în condiţii

determinate în limbajul literar standard. Nici aici marca „figurat" din dicţionar nu înseamnă „expresiv" (v. la II-1 POLISEMIA).

(b) Dezambiguizarea (diferenţierea) semantică a cuvîntului polisemantic RAMURĂ arată că fiecare sens contractează relaţii proprii. Primul sens intră în relaţie directă, de exemplu, cu CREANGĂ sau CRACĂ, definit ca „r a m u r ă (m a i g r o a s ă) a u n u i c o p a c". Deci (în DEX sau în alte dicţionare), RAMURĂ devine el însuşi genul proxim fiind componenta de sens clasificatoare pentru alte cuvinte (cum ar fi CRACĂ), ceea ce obligă la o interpretare riguros exactă a sensului celor două cuvinte, cu delimitarea oricărei diferenţe. Astfel, în relaţia dintre RAMURĂ şi CRACĂ, componenta de sens „mai groasă", devine definitorie pentru cel de-al doilea termen (şi nu e convenabilă redarea ei între paranteze în dicţionar). Rezultă o cvasisinonimie a celor două sensuri, substituibile într-un context

de tipul : { *RAMURILE* / *CRĂCILE* / *CRENGILE* } *au înverzit.*

Cuvîntul CRACĂ fiind însă monosemantic nu mai poate substitui celelalte sensuri ale lui RAMURĂ, în ale cărui contexte nu poate apărea. Deci, *polisemia*, sub aspectul *dezambiguizării (diferenţierii) semantice* şi *contextuale* limitează relaţia dintre sensurile cuvintelor sinonime pentru că nu putem spune, de exemplu :

CRACĂ / *CREANGĂ* { *a biologiei* / *a geografiei* . / .... }

● Analiza ilustrativă a unor *cuvinte polisemantice* făcută din perspectiva *sinonimiei* arată că, în acest caz, „lectura" definiţiilor lexicografice este condiţionată de mai mulţi factori (v. şi la II—2 SINONIMIA). Are importanţă preliminară dezambiguizarea semantică şi contextuală a cuvintelor polisemantice. In al doilea rînd, şi acest aspect interesează cu precădere, *clasarea* sensului sinonimelor pare a fi mai importantă pentru că, cel puţin virtual, trebuie să tindă spre degajarea unui număr maxim (sau chiar total) de componente semantice comune.

Vom demonstra importanţa acestor aspecte prin analiza unor cuvinte frecvent utilizate în limbajele ştiinţifice de diverse tipuri :

A ABORDA	A TRATA
1. „(despre nave) — a acosta la țărm...".	1. „a avea față de cineva (ceva) o anumită comportare."
2. „a începe studierea unei probleme, a trata (discuta) o problemă".	2. „a oferi unui oaspete mîncare, băutură".
	3. „a se supune unu tratament medical".
	4. „a discuta o chestiune economică, socială, politică".
	5. „a dezvolta o expunere (în scris sau oral), o temă științifică, literară."
	6. „a supune unui tratament semințe, plante".

Compararea celor două definiții arată că numai sensul al doilea (2) al lui A ABORDA și sensul al cincilea (5) al lui A TRATA pot fi interpretate ca sinonime (echivalente semantic, v. la III), ceea ce subliniază importanța dezambiguizării (diferențierii) polisemiei pentru stabilirea relațiilor de sens dintre cuvinte. Interpretarea în detaliu a componentelor celor două sensuri echivalente ale cuvintelor discutate arată că pentru sensul al doilea (2) al lui A ABORDA apar, de fapt, două componente care indică genul proxim: „a începe" și „studierea (unei probleme)". În relația de echivalență cu sensul al cincilea al lui A TRATA, genul proxim (sau componenta clasificatoare) „a începe" nu este comun(ă). Numai a doua parafrază lexicografică, mai generală, propusă pentru sensul al doilea al lui A ABORDA stabilește o echivalență cu sensul al cincilea al lui A TRATA. Obiectul celor două verbe: *o problemă, o temă științifică* sau *literară* limitează echivalența celor două sensuri la contexte literar-științifice (eventual, literare standard):

A TRATAT / *A ABORDAT* } *problema* / *tema* / *subiectul* / ... } *cu claritate* / *concis* / ...

Prioritatea informaţiilor din definiţia lexicografică a lui A ABORDA (prima parafrază propusă) şi uzul lingvistic arată însă că, în ciuda posibilităţii de a substitui cele două cuvinte în condiţii semantice şi contextuale similare, componentele de sens „a începe studierea" sînt diferenţiatoare pentru A ABORDA (sensul 2), chiar dacă, în contexte ca cel de mai sus, „a începe" poate fi neglijat (v. şi la II—2).

Alte exemple de *sinonimie* arată importanţa egală în „lectura" exactă a definiţiilor lexicografice a tuturor componentelor de sens (gen proxim, diferenţe specifice). Interpretarea exactă este importantă, chiar dacă, în numeroase contexte, termenii sînt, totuşi, substituibili. De exemplu, A INVESTIGA, A CERCETA, A STUDIA. Primul cuvînt (A INVESTIGA) este monosemantic şi aparţine limbajului general al ştiinţelor (pentru că nu e specializat pentru un domeniu anume). Ceilalţi doi sînt polisemantici şi trebuie selectate sensurile care intră în relaţie de sinonimie cu A INVESTIGA: A CERCETA, sensul 1, definit „a examina cu atenţie" şi A STUDIA, tot sensul 1, „a depune o muncă intelectuală, susţinută, sistematică pentru însuşirea de cunoştinţe temeinice într-un anumit domeniu" (celelalte două sensuri ale lui A CERCETA şi A INVESTIGA nu intră în limbajul ştiinţific).

Prezentarea componentelor de sens ale acestor cuvinte în aşa fel încît să poată fi comparate clar pune în evidenţă mai multe probleme în „lectura" definiţiilor lor lexicografice, cu consecinţe asupra interpretării sinonimelor şi a specificului dicţionarului din acest punct de vedere:

A INVESTIGA	A CERCETA (s. 1)	A STUDIA (s. 1)
„a examina"	„a studia"	„a depune o muncă intelectuală"
„minuţios"	„cu atenţie"	„susţinut"
—	„sistematic"	„sistematic"
„cu scopul de a descoperi ceva"	—	„cu scopul de a-şi însuşi cunoştinţe temeinice într-un anumit domeniu"

Compararea celor trei cuvinte cu scopul de a stabili un „model" de „lectură" a definițiilor sinonimelor arată următoarele:

Componenta sau componentele clasificatoare (sau genul proxim) se pot formula diferit în dicționar, dar, practic, trebuie să însemne același lucru (atît în interpretarea științifică, cît și pentru un vorbitor obișnuit). Astfel, în cazul cuvintelor A INVESTIGA, A CERCETA, A STUDIA, trăsăturile semantice comune sînt „a face o acțiune intelectuală sau științifică".

Uniformizarea poate interesa și informațiile care reprezintă diferența specifică. Astfel, ar trebui (tot în cazul celor trei cuvinte de mai sus) evitată sinonimia dintre „minuțios" / „cu atenție" / „susținut". De fapt, aceste informații se complinesc pentru a desemna „o activitate" + „intelectuală" + „detaliată, precisă". Componenta „sistematic", care apare numai la două dintre cuvinte, trebuie completată și la A INVESTIGA, pe care îl definește, de asemenea. Absența acestei componente este o lacună a definiției lexicografice și este un aspect ce trebuie urmărit într-o „lectură" adecvată (controlată) a definiției lexicografice. Asemenea componente ale sensurilor sînt foarte importante pentru definirea lor exactă, dar nu reprezintă, propriu-zis, diferența specifică.

Diferența strict specifică din definițiile cuvintelor A INVESTIGA, A CERCETA, A STUDIA este componenta de sens privind „scopul acestei activități", relativ identic pentru primele două cuvinte — „pentru a descoperi ceva" și diferit pentru A STUDIA — „cu scopul de a-și însuși cunoștințe temeinice". Deci, într-o „lectură" riguros exactă a definițiilor lexicografice, A INVESTIGA și A CERCETA sînt perfect echivalente, presupunînd „o activitate științifică creatoare", pe cînd A STUDIA nu presupune neapărat „o activitate științifică creatoare". Componenta „activitate științifică" ar trebui detaliată, precizată prin încă una „într-un domeniu determinat".

Am STUDIAT { *la matematică.* / *geografie* / ....

înseamnă altceva decît:

Am { *INVESTIGAT* / *CERCETAT* } { *diferite domenii științifice.* / *un anumit domeniu din matematică*, .. / . . . .

și rezultă importanța contextului lingvistic strict (combinații de cuvinte) în analiza semantică.

Există însă și contexte în care cuvintele sînt substituibile (pentru că se neglijează diferența specifică):

S-a {*INVESTIGAT* / *CERCETAT* / *STUDIAT*} *această problemă (de mare interes)*

Din „lectura" definițiilor lexicografice ale cuvintelor sinonime rezultă importanța ordonării componentelor de sens de toate tipurile. Numai astfel se poate stabili riguros ceea ce este cu adevărat identic. În această direcție, cel care utilizează dicționarul trebuie să reformuleze componentele aparent diferite (de la genul proxim pînă la diferența specifică); operația de interpretare este foarte importantă sub aspectul eficienței practice. Cu același scop trebuie verificate situațiile în care absența componentelor reprezintă doar omisiuni ale definițiilor lexicografice, fiind necesară recuperarea componentei definitorii. Importanța acestor principii generale rezultă și din comparația definițiilor cuvintelor A ATENUA și A MICȘORA:

A ATENUA	A MICȘORA
„a micșora"	„a face mai mic"
„intensitatea"	„volumul, durata, intensitatea etc."
„(importanța) gravitatea unui fapt"	

Întrucît componenta de sens clasificatoare a lui A ATENUA este chiar sinonimul A MICȘORA, apare o circularitate între limbă și limbajul descrierii. Ar fi mai convenabilă o parafrază comună pentru clasificarea celor două cuvinte — „a face mai mic". În ce privește diferențele specifice, ordonarea ar presupune, mai întîi, punerea pe primul loc a unei componente comune celor două cuvinte — „intensitatea" (care apare abia pe ultimul loc în definiția lui A MICȘORA). Mai important ar fi însă de stabilit că A MICȘORA are o sferă de aplicabilitate mai largă: „volum, durată etc.", pe cînd A ATENUA se referă numai la „intensitate" și, mai ales, la „o anume intensitate a unui fapt, fenomen".

Unele probleme similare în ce privește componenta clasificatoare pun și verbele **A DEOSEBI** și **A DIFERENȚIA** (cel de-al doilea cuvînt apărînd ca gen proxim în definiția celui dintîi). Dificultăți în „lectura" definițiilor făcută de către un vorbitor obișnuit pot apărea din cauză că A DEOSEBI are un sens mai general, parafraza lui fiind dată prin enumerare („a se diferenția, a nu fi la fel"). Tot prin enumerare se dă definiția și la A DIFERENȚIA — „a stabili deosebirea dintre două sau mai multe ființe, lucruri, sau „a delimita carac-

teristicile specifice". Cea de-a doua parafrază propusă pentru A DIFERENȚIA („a stabili caracteristicile specifice") ar fi convenabilă pentru amîndouă cuvintele — „a delimita (gen proxim)" + „caracterele specifice" (diferența). Credem, însă că, de fapt, A DIFERENȚIA, mai ales în stilul științific, presupune încă o componentă de sens — „intenționat, în mod special, deliberat", cum rezultă dintr-un exemplu ca: *am DIFERENȚIAT trăsăturile de sens ale cuvîntului RAMURĂ*, unde înlocuirea cu A DEOSEBI nu ar fi convenabilă.

● „Lectura" definițiilor lexicografice ale *antonimelor* este condiționată, cel puțin în parte, de *polisemie* și *sinonimie*. Relația de sinonimie dintre A ATENUA și A MICȘORA presupune dezambiguizarea celui de-al doilea cuvînt, sinonim cu primul numai la sensul de bază. Deci, antonimia se stabilește numai pentru unul dintre sensurile cuvîntului polisemantic, iar componentele de sens prin care se face gruparea trebuie formulate în aceiași termeni prin ordonarea datelor din definițiile lexicografice. Ținînd seama de cvasisinonimia dintre A ATENUA și A MICȘORA, antonimul lui A ATENUA ar fi A AGRAVA, parafrazat prin „a face mai grav (mai rău)". Ar mai trebui precizat că are, ca și A ATENUA, obiecte limitate: „un fapt, o situație, o boală".

Situația *Conflictul* *Boala*	*S-A ATENUAT* *S-A AGRAVAT*

Alte antonime pun mai multe probleme în ordonarea definițiilor lexicografice. Definițiile antonimelor DEZAVANTAJ (monosemantic) și AVANTAJ (sensul 1) au următoarele componente de sens:

AVANTAJ (sensul 1)	**DEZAVANTAJ**
„folos mai mare"	„împrejurare neprielnică (nefavorabilă)"
„pe care îl obține cineva (în raport cu altcineva)"	„pentru cineva (în raport cu altcineva)"

Este necesară mai întîi ordonarea în direcția omogenizării componentelor de sens comune care grupează antonimele și care par diferite în definițiile lor lexicografice (ceea ce ar putea aduce prejudicii unei „lecturi" adecvate). Componenta comună ar putea fi: „împrejurare (situație, fapt)". „Favorabil" (sau

„prielnic"), față de „nefavorabil" (sau „neprielnic") ar fi componenta care stabilește opoziția diametrală dintre cele două cuvinte, adică relația de antonimie. Mai apare o componentă comună celor două antonime, formulată explicit de dicționare: „pentru cineva (față de altcineva)", situație în care „lectura" apare mai simplă.

„Lectura" definițiilor verbelor corespunzătoare substantivelor de mai sus pune mai multe probleme:

A AVANTAJA	A DEZAVANTAJA
„a acorda cuiva un avantaj"	„a crea cuiva un dezavantaj" sau „a pune pe cineva pe nedrept într-o situație nefavorabilă (de inferioritate)" „în raport cu altcineva"

Din compararea definițiilor lexicografice ale celor două antonime rezultă că unul dintre ele (A DEZAVANTAJA) este mai complex definit. De fapt, a doua parafrază lexicografică propusă pentru A DEZAVANTAJA (care urmează după „sau") ar putea fi transferată (respectînd condițiile de antonimie, v. la II—3) și la A AVANTAJA, cu beneficii pentru ordonarea definițiilor lexicografice de către un vorbitor obișnuit:

A AVANTAJA	A DEZAVANTAJA
„a pune pe cineva" „într-o situație favorabilă (de superioritate)" „în raport cu altcineva"	„a pune pe cineva" „într-o situație nefavorabilă (de inferioritate)" „în raport cu altcineva"

Rezultă că ordonarea definițiilor lexicografice ale antonimelor trebuie orientată în mai multe direcții, ceea ce face mai complexă „lectura" lor. Apare, și aici, importanța formulării omogene atît a componentelor de sens care fac clasarea (genul proxim), cît și exprimarea în termeni omologi, dar opuși a componentelor care stabilesc incompatibilitatea de sens (antonimia). Rezultă că se transferă antonimia din limbă în metalimbă (sau în limbajul descrierii). Intervenția altor date în definițiile lexicografice ale antonimelor poate complica „lectura" lor, dar importantă rămîne respectarea condițiilor enunțate (v. și la IV).

● În continuare, vom urmări problemele „lecturii" adecvate a definițiilor lexicografice ale unor cuvinte mai diversificate în ce privește relațiile lor semantice. Principiul grupării lor într-o clasă este constituit de reprezentarea într-o componentă de sens comună a genului proxim. Diferențele specifice fiind variate apar mai multe probleme în ordonarea definițiilor lexicografice ale acestor cuvinte.

Clasarea cuvintelor **PACHEBOT, CARGOBOT, FERIBOT** și **CATAMARAN** ș.a. (alese oarecum neîntîmplător) se face printr-o componentă relativ comună de sens, care ar putea fi formulată unitar „m i j l o c d e t r a n s p o r t p e a p ă". Definițiile lexicografice arată un gen proxim mai puțin unitar la prima vedere, pentru că PACHEBOTUL și CARGOBOTUL sînt clasate prin „n a v ă", pe cînd la FERIBOT sînt enumerate două componente: „n a v ă" sau „p o d p l u t i t o r s p e c i a l a m e n a j a t". Precizarea sensului lui „n a v ă" cere să se arate că e un „m i j l o c d e t r a n s p o r t r e l a t i v m a r e" și „c u a n u m i t e c a r a c t e r i s t i c i d e c o n s t r u c ț i e", interpretarea acestor date fiind destul de ușor de făcut chiar de către un vorbitor obișnuit. În schimb, selectarea unei singure componente din cele două enumerate („n a v ă" sau „p o d p l u t i t o r") este dificil de efectuat fără cunoștințe extralingvistice speciale în această privință. Mai exact, trebuie să se cunoască direct, referențial faptul că, atunci cînd e o „n a v ă", FERIBOTUL trebuie să aibă „o p a r t e d e m o n t a b i l ă (m o b i l ă)", absolut necesară pentru ca, prin ea să poată intra „v e h i c o l e, a u t o t u r i s m e ș.a." (transportarea altor mijloace de transport fiind relevantă pentru acest tip de „n a v ă" sau „p o d p l u t i t o r").

În schimb, CATAMARAN este clasat prin componenta „a m b a r c a ț i e", cuvînt mai puțin cunoscut, care acoperă, de fapt, două componente: „m i j l o c d e t r a n s p o r t p e a p ă" + „m i c". Utilizarea în definiția lexicografică a unui gen proxim care include și o diferență specifică („*mic*") creează posibilitatea unei „lecturi" inexacte a cuvîntului și, implicit, pune probleme în învățare. Componenta „*mic*" își dovedește capacitatea definitorie mai ales în relațiile dintre cuvinte. Astfel, CATAMARAN stabilește o relație mai apropiată cu alte cuvinte definite ca „m i j l o a c e d e t r a n s p o r t p e a p ă" + „m i c i" (BARCĂ, LUNTRE ș.a.) și se opune cuvintelor care desemnează „m i j l o a c e d e t r a n s p o r t p e a p ă" + „m a r i" (PACHEBOT, CARGOBOT, FERIBOT).

Selectînd cele trei cuvinte mai apropiate, PACHEBOT, CARGOBOT, FERIBOT putem urmări problemele ordonării definițiilor lor lexicografice la care obligă însăși precizarea componentei prin care

se face clasarea. Prezentăm mai jos datele din definițiile lexicografice în așa fel încît să asigure o bună „lectură":

PACHEBOT	CARGOBOT	FERIBOT
„navă"	„navă"	„navă" sau „pod plutitor, special amenajat"
„mare"	—	—
„care transportă mai ales călători"	„cu destinație comercială"	„pentru transportul locomotivelor, vagoanelor, mașinilor și oamenilor"
—	„destinată transportului la mare distanță"	„transportă de pe un mal pe altul".

Compararea definițiilor celor trei cuvinte cere, în primul rînd, interpretarea lacunelor (notate —). Absența componentei „mare" din definițiile cuvintelor CARGOBOT și FERIBOT nu înseamnă că nu este distinctivă. Dimpotrivă, această trăsătură este inclusă, în oarecare măsură, în genul proxim „navă" și rezultă din interpretarea celorlalte componente („la mare distanță"/„transportă locomotive..."). Completarea acestei lacune este o condiție a unei „lecturi" adecvate a definițiilor respective. Celelalte componente din definiții se dovedesc relevante în funcție de relația imediată dintre cuvinte. Între PACHEBOT și CARGOBOT diferența specifică importantă în română (spre deosebire de franceză sau engleză, de unde le-am împrumutat) este „tipul de destinație" sau, mai exact, „ceea ce transportă" („călători" — pentru primul cuvînt, față de „mărfuri", la al doilea); această componentă este însă cu adevărat relevantă pentru FERIBOT, care transportă mai ales „vehicole de dimensiuni mari" (se completează astfel interpretarea corectă a elementului de clasare formulat „construcție special amenajată"). O altă componentă definitorie pentru FERIBOT este „(transport) de pe un mal pe altul", ceea ce înseamnă condiții limitate (fluvii, golfuri, între insule). Tot prin relația dintre cuvinte, „cale maritimă" devine o trăsătură diferențiatoare pentru PACHEBOT și CARGOBOT.

Ordonarea datelor de către cel care face „lectura" definițiilor lexicografice trebuie să meargă și în alte direcții. Alături de completarea lacunelor, tot atît de importantă este înlăturarea elementelor suplimentare, care nu sînt strict necesare, cum rezultă din compararea definițiilor altor cuvinte care desemnează „mijloace de

transport pe apă": AVIZO, MONITOR, CUIRASAT. Şi în acest caz, este necesară, mai întîi, formularea uniformă a componentelor prin care se face clasarea: „vas", „vapor", „navă", care pot deruta un vorbitor obişnuit, ceea ce nu se întîmplă dacă folosim termenul general „mijloc de transport pe apă". Compararea celorlalte date din definiţiile celor trei cuvinte arată că pentru AVIZO devine relevantă diferenţa specifică „folosit în trecut", care face relativ facultativă lectura şi, mai ales, memorarea celorlalte date, în funcţie de interesele speciale ale vorbitorului. În relaţia dintre MONITOR şi CUIRASAT este importantă clasarea comună „mijloc de transport pe apă" + „destinaţie militară" şi diferenţierea prin componenta „mic" (pentru MONITOR) şi „mare" (pentru CUIRASAT). Alte date din definiţia lexicografică a cuvîntului MONITOR sînt redundante şi trebuie exprimate mai economic; cel puţin din punctul de vedere al unui vorbitor obişnuit: „blindat" + „cu turnuri protejate de turele".

Probleme oarecum similare, dar care permit o precizare suplimentară în direcţia unei bune „învăţări lexicale" pun cuvintele **BATISCAF** şi **SUBMARIN**, prezenţa lor în Manualul de Fizică, clasa a X-a, ar trebui să le înscrie în vocabularul cunoscut elevilor. O analiză atentă a definiţiilor lexicografice ale acestor cuvinte arată dificultăţi obiective în „lectură", ceea ce înseamnă, implicit, o cunoaştere inexactă. Singura indicaţie, pe care o dă Manualul de Fizică, este „funcţionează pe aceleaşi principii". Clasarea celor două cuvinte în definiţiile lor lexicografice e însă diferită: BATISCAF are genul proxim „aparat", iar SUBMARIN pe „navă". Cuvîntul „aparat" nu desemnează în mod obişnuit „mijloace de transport", cu excepţia sintagmei *aparat de zbor* (= AVION). În aceste condiţii, considerarea ca elemente comune de clasare a lui „aparat" şi „navă" apare dificilă, mai ales pentru un vorbitor obişnuit. Interpretarea exactă este posibilă numai în relaţie cu celelalte date din definiţia lexicografică (diferenţele specifice), confruntate cu datele extralingvistice. Apare, din nou, importanţa corelării tuturor componentelor de sens dintr-o definiţie, pe de o parte şi a comparaţiei lor în relaţiile imediate dintre cuvinte, pe de altă parte:

BATISCAF	**SUBMARIN**
„aparat"	„navă"
—	„de luptă sau de cercetare" (deci „cu o destinaţie specială"
„explorează la mari adîncimi (adică *numai* sub apă)"	„navighează atît la suprafaţă, cît şi sub suprafaţa unei ape"

Absența componentei privind „d e s t i n a ț i a" cere o verificare cu alte dicționare și cu datele extralingvistice. Se constată că, de fapt, BATISCAFUL este utilizat „*numai* p e n t r u c e r c e t ă r i t e h n i c o-ș t i i n ț i f i c e", nefiind neapărat „u n m i j l o c d e t r a n s p o r t" decît în măsura în care se scufundă „î n a p ă", „l a m a r i a d î n c i m i". Faptul că BATISCAFUL nu se deplasează decît la adîncime are consecințe asupra interpretării genului proxim „a p a r a t", care nu mai apare echivalent neapărat cu „n a v ă". Componenta „l a m a r i a d î n c i m i" înseamnă, de fapt, „n u m a i s u b a p ă" și stabilește o opoziție directă între BATISCAF și SUBMARIN. În schimb, dacă punem în relație pe SUBMARIN cu VAPOR sau IAHT, primul cuvînt este diferențiat tocmai prin „c a p a c i t a t e a d e a m e r g e *și* (m a i a l e s) *sub* a p ă", caracteristică pe care n-o îndeplinesc obiectele desemnate prin celelalte două cuvinte.

Exemplele analizate arată importanța, în etape diferite și din mai multe perspective, atît a componentelor din definiția lexicografică prin care se face clasarea, cît și a celor care fac diferențierea. Diferențierea intervine într-o etapă ulterioară clasării și este mai complexă atît pentru că poate contribui la însăși clasarea exactă, cît și pentru că adaugă treptat mai multe niveluri la cunoașterea cuvîntului și, respectiv, a obiectului la care se referă.

Un alt exemplu care prezintă dificultăți în „lectura" definiției lexicografice este CONVEIER, care, deși termen tehnic, apare curent în limba literară standard. DEX-ul îl definește ca: „m i j l o c d e t r a n s p o r t" + „c u m i ș c a r e c o n t i n u ă" + „f o r m a t d i n e l e m e n t e f l e x i b i l e d e t r a n s m i s i e (c a b l u r i, l a n ț u r i etc.)" + „f o l o s i t l a d e p l a s a r e a o b i e c t e l o r î n t i m p u l p r e l u c r ă r i i l o r". Clasarea ca „m i j l o c d e t r a n s p o r t" ne-ar determina să-l punem în relație cu cuvinte ca AUTOBUZ, CAMION, NAVĂ ș.a. Dacă avem în vedere celelalte componente ale definiției lexicografice (mai ales „c a b l u r i, l a n ț u r i, c u m i ș c a r e c o n t i n u ă" și „d e s t i n a ț i e s p e c i a l ă-d e p l a s a r e a o b i e c t e l o r *în timpul prelucrării lor* (subl. n.)" ne dăm seama, chiar fără cunoștințe extralingvistice speciale, că nu se desemnează un „m i j l o c d e t r a n s p o r t o b i ș n u i t", ci un fel de „b a n d ă rulantă". Apare necesară combinarea tuturor componentelor din definiția lexicografică, în relația de diferențiere față de alte cuvinte, operație care asigură o bună „lectură" și, respectiv, însușirea corespunzătoare a unui cuvînt, mai ales cînd nu e uzual, obișnuit.

• Perspectiva de ansamblu pe care am încercat să o introducem în discuțiile de pînă aici privind *principiile analizei sensurilor cuvintelor* în relația directă dintre *semantica modernă/dicționar/(con)text(e)*

conduce la mai multe observații generale. Rezultă, cu precădere, importanța abordării relaționale a sensurilor cuvintelor, *în scopul diferențierii (definirii) lor exacte. Diferențierea exactă*, manifestată *la nivelul componentelor de sens, cu consecințe asupra condițiilor de utilizare contextuală* apare ca o necesitate din orice unghi am stabili relația: polisemie, sinonimie, antonimie sau în funcție de părțile de vorbire pe care le reprezintă cuvintele aflate într-una din aceste relații semantice. Așa se explică aparentele reveniri în „lectura" definițiilor lexicografice ale diverselor cuvinte exemplificate. Schimbarea unghiului de vedere în funcție de unul dintre factorii menționați are consecințe numai asupra tipului de componente de sens (clasificatoare sau diferențiatoare) mai mult sau mai puțin importante în diferite situații și în ce privește gradul de necesitate a contextului pentru a pune în evidență distincția.

Am preconizat că diferențierea sensului unui cuvînt prin relație cu alte sensuri ale aceluiași cuvînt *(polisemie)* sau ale altor cuvinte *(sinonimie, antonimie)* se poate face printr-o „lectură" adecvată a definițiilor lexicografice. Admițînd că dicționarul este singurul instrument normativ cu caracter general (deoarece el cuprinde majoritatea cuvintelor unei limbi, la îndemîna oricărui vorbitor), considerăm că are importanță „abilitatea folosirii lui" în perfectarea învățării lexicale de orice tip. Compararea și diferențierea sensurilor cuvintelor în funcție de relațiile lor reprezintă maniera generală de a înțelege sensurile atît în semantica modernă și în dicționar, cît și pentru un vorbitor obișnuit cînd învață cuvinte sau cînd le alege (folosește) în comunicare (unele în locul altora). Datele particulare ale situației de comunicare, interesele diferite ale vorbitorilor sînt neglijate în interpretarea pe care o propunem, care vizează numai condițiile generale ale învățării (folosirii) cuvintelor.

Din orice unghi am privi problema relației dintre semantica modernă și dicționar, cu consecințe aplicative de diferite tipuri rezultă importanța următoarelor principii:

Necesitatea de a formula (exprima) unitar componentele de sens prin care se face clasarea și prin care se asigură un prim nivel al cunoașterii cuvîntului, atît în raport cu o clasă de obiecte reale (referentul), cît și față de alte cuvinte ale limbii. Cunoașterea riguros exactă a componentelor care fac clasarea sensului are importanță fundamentală indiferent de relațiile semantice în care este antrenat (polisemie, sinonimie, antonimie), cum rezultă din exemplele: A ABORDA/A TRATA, A AMELIORA/A AGRAVA, BATISCAF/SUBMARIN ș.a.

Diferențele specifice dintre cuvinte sînt formulate de dicționar mai clar sau mai confuz, mai economic sau mai detaliat, mai mult sau mai puțin organizat (sistematic), ceea ce se poate vedea din ordonarea pe coloane a componentelor de sens propuse pentru cuvintele

comparate. În funcție de observațiile făcute pe marginea definițiilor lexicografice comentate, ordonarea acestora din urmă de către cei care folosesc dicționarul trebuie să vizeze următoarele aspecte:

(1) Completarea lacunelor din definiții care, din diferite alte surse de informație, se dovedesc a fi doar omisiuni: „cu scopul de a descoperi ceva" la A CERCETA, „destinație științifico-tehnică" la BATISCAF, „a pune pe cineva într-o situație favorabilă" la A AVANTAJA ș.a.

(2) Stabilirea unei ordini determinate a diferitelor tipuri de informații, urmărind componentele repetabile, a căror relație imediată are importanță pentru diferențierea exactă a sensurilor (v. A INVESTIGA, A CERCETA față de A STUDIA; A AVANTAJA față de A DEZAVANTAJA; PACHEBOT/CARGOBOT față de FERIBOT).

(3) Reformularea unor părți din definițiile lexicografice care nu apar, de la prima vedere, identice, dar, de fapt, reprezintă aceleași componente de sens, de exemplu: „de tonaj mic" = „mic" (AVIZO), „de tonaj mare" = „mare" (CUIRASAT), „favorabil" = „prielnic" (AVANTAJ).

(4) Eliminarea elementelor redundante, suplimentare, neeconomice, greu de pus în relație la cuvinte diferite de către un vorbitor obișnuit și care, în felul acesta, nu-și manifestă capacitatea distinctivă la nivel uzual (de exemplu „de război" + „blindat" + + „cu turnuri protejate de turele" la MONITOR$_1$).

(5) Actualizarea sensului într-un context lingvistic și situațional poate reda toate datele din definiția lexicografică sau poate reduce o parte din ele. Astfel, opoziția dintre CARGOBOT și PACHEBOT (motivată prin „lectura" exactă a definițiilor de dicționar pe care am propus-o) poate fi neglijată (neutralizată) într-un context ca:

marinarul {*călătorește cu* / *merge cu* / *lucrează pe*} *un* {*CARGOBOT* / *PACHEBOT*} ...

Orice alt călător (care nu îndeplinește un serviciu determinat pe o navă) călătorește, mai ales, cu PACHEBOTUL.

Aplicarea acestor principii pune mai puține probleme și, oricum, mai precis condiționate (cum s-a văzut și înainte v. și la *sinonime* — II—2 și la *antonime* — II—3). În alte clase de cuvinte (v., de exemplu, BERJERĂ, IGLU, CONVEIER, FERIBOT ș.a.) diversificarea imprevizibilă a informațiilor din definițiile lexicografice poate orienta în direcții diferite relațiile de sens ale fiecărui cuvînt în parte. Rezultă o „lectură" mai complexă și mai complicată a definițiilor lexicografice respective. Principiul relațional-diferențiator este însă general și dacă este precizat în fiecare din situațiile particulare analizate, se ajunge la sporirea eficienței instrumentului lingvistic general accesibil

care este dicționarul. Astfel, orice vorbitor, cînd învață un cuvînt nou sau cînd folosește un cuvînt în locul altuia face o comparație și o diferențiere care ar trebui să fie conștientă, motivată semantic, contextual și stilistic. Folosirea sensului în noi contexte poate duce la noi produceri de sens. De aceea, în raport cu dicționarul, pe de o parte și cu diferitele probleme puse de analiza sensurilor cuvintelor în clase determinate pe de altă parte se poate aprecia *dinamica vocabularului limbii române* așa cum apare în diferite texte actuale. Rezolvarea exercițiilor sau comentarea explicațiilor de sens ale unor cuvinte din manualele școlare efectuată în a doua secțiune a fiecărei părți (II, III, IV) reprezintă, de fapt, tot „modele" descriptiv—aplicative de utilizare (interpretare) a dicționarului din perspectiva semanticii moderne și a „învățării lexicale". De fiecare dată, s-a motivat *deplasarea semantică, contextuală și stilistică a sensurilor cuvintelor în raport cu datele din dicționar ;* aceasta înseamnă, implicit, indicarea unor limite între care este permisă adecvata folosire a cuvintelor limbii române. Explicarea respectivă include o analiză de detaliu prealabilă (de efectuat mai ales de către profesor), analiză care, cel puțin pentru exercițiile date, este atît o rezolvare cît și un model.

În același scop, am avut în vedere mai ales manualele de limba română reeditate (clasele V, VI, X, XI, XII). Din Manualul pentru clasa a VIII-a (încă în uz) am selectat cîteva exerciții ilustrative oricum. Pentru clasa a VII-a am beneficiat de exercițiile foarte instructive ale manuscrisului Manualului propus pentru reeditare. Am notat toate manualele de limba română cu siglele MLR V, MLR VI, .. MLR XII, datele exacte ale fiecăruia fiind indicate la BIBLIOGRAFIA GENERALĂ. Pentru a atinge obiective mai complexe au fost propuse, cu totul izolat, și alte exerciții spre rezolvare (cum ar fi comentarea unor cuvinte din texte literare făcută în subsolul Manualelor sau a unui fragment de text, v. la II—1.2.5) ; pentru a satisface valențe necesare în înțelegerea antonimiei s-a constituit o categorie aparte de exerciții (v. la II—3.2), dat fiind că cele din manuale nu acoperă varietatea aspectelor necesare pentru înțelegerea fenomenului respectiv.

S-a notat spațiat cursiv și între ghilimele tot ceea ce privește sensul cuvintelor (definiții lexicografice, părți sau componente ale lor). S-au dat cu caractere cursive simple (nespațiat) și între ghilimele citatele excerptate din diferite texte și numai cursiv exemplele de diferite tipuri. S-au folosit numai ghilimele pentru notarea trăsăturilor (de cele mai multe ori indicate de dicționare) de tipul : „popular", „familiar", „livresc" etc.

Majusculele redau cuvintele așa cum apar ele la nivelul limbii române (în dicționare și în texte).

Subdiviziunile de sens din dicționare sînt notate, conform normelor lexicografice cu ◇, ◆ (ca specializări ale unor sensuri independente : sensul (s.) 1, s. 2, s.n...).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Carmen Apostolescu, *Sensuri de gradul al doilea și definiția lor lexicografică*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVII, 1986, nr. 2.

Angela Bidu-Vrănceanu, *Observații privind raportul dintre metalimbajul lexicografic și metalimbajul semantic*, în „Analele Universității București", Limba și literatura română, XXX, 1981.

Angela Bidu-Vrănceanu, *Semantică și lexicografie*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVI, 1985, nr. 5.

Angela Bidu-Vrănceanu, *Structura vocabularului limbii române contemporane. Probleme teoretice și aplicații practice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 9–14, 17–23, 23–28, 254–276.

Angela Bidu-Vrănceanu, *Probleme ale definirii cuvintelor din perspectiva relației dintre lexicografie și semantică*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVII, 1986, nr. 2.

Angela Bidu-Vrănceanu — Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicații la limba română*, Editura Facla, Timișoara, 1984, p. 7–37.

Angela Bidu-Vrănceanu — Narcisa Forăscu, *Observații privind modalitatea contextuală de analiză la nivelul lexicului*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXV, 1984, nr. 1.

Eugenio Coseriu, *Au delà du structuralisme*, în *Linguistica e letteratura*, VII, 1, 2, Giardini Editori, Pisa, 1982, p. 9–16.

Eugenio Coseriu, *Pour et contre l'analyse sémique*, în *Proceedings of the XIII-the International Congress of Linguists*, Tokyo, 1983, p. 137–148.

Ion Coteanu, v. Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, p. 36–45 (Concepte de bază în descrierea vocabularului), p. 67–70 (Analiza combinatorie), p. 82–85 (Analiza componențială), p. 162–166, 171–173 (Factorii psihologic și stilistic în analiza sensului ; analiza cuvîntului LAPTE).

Ion Coteanu, *Semantica și funcția reflexivă a limbii*, în *Probleme de lingvistică generală*, Editura Academiei R.S.R., București, 1977, p. 15–17.

I. Dănăilă și R. Mihăescu, *Banca de date fono-morfo-semantice a limbii române (Bandasem)*, în „Limba română", XXIX, 1980, nr. 5.

Ion Diaconescu, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, I, Tipografia Universității București, 1986, p. 109–126.

Gheorghe Doca, *Analyse psycholinguistique des erreurs faites lors de l'apprentissage d'une langue etrangère*, Editura Academiei R.S.R., București, 1981.

Narcisa Forăscu, *Probleme ale analizei semice în studiul sinonimiei adjectivale*, în *Semantică și semiotică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 275–289.

Narcisa Forăscu, *Sinonimia ca modalitate de definire în dicționare*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVII, 1986, nr. 2.

Narcisa Forăscu — Angela Bidu-Vrănceanu, *Sistem și actualizare în semantică*, în „Analele Universității București", Limba și literatura română, XXXII, 1983.

Valeria Guțu-Romalo, *În legătură cu „metalimbajul"*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVI, 1985, nr. 3.

Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 5–27.

Anca Măgureanu, *Sens lingvistic sau sens enciclopedic*, în „Studii și cercetări lingvistice" XXXVI, 1985, nr. 5.

Anca Măgureanu, *Sens, referință, definiție*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVII, 1986, nr. 2.

Paul Miclău, *Semiotica lingvistică*, Editura Facla, Timișoara, 1977, p. 30–81 ; 87–121.

Gabriela Pană-Dindelegan, *Reflecții asupra modalității contextuale de analiză a sensului (cu referire specială la verb)*, în „Limba română", XXV, 1976, nr. 2.
Adriana Stoichițoiu, *Considerations on Romanian Legal Language*, în „Analele Universității București", Limba și literatura română, XXXII, 1983, p. 83—90.
Adriana Stoichițoiu, *Sens și definiție în limbajul specializat*, în volumul *Consfătuirea cadrelor didactice care predau la anul pregătitor*, Iași, 1987.
Em. Vasiliu, *Sens și definiție lexicografică*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași" (serie nouă), Secțiunea a III-a Lingvistică, tom XXVII—XXIX, 1982—1983.
Em. Vasiliu, *Semantică, normă și efect de stil*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXIV, 1983, nr. 5.
Em. Vasiliu, *Sens, adevăr analitic și cunoaștere*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 16—42—81 (Definiția sensului), p. 53—55, 86—93 (Definiția denotației), p. 133—169 (Definiția lexicografică).
Em. Vasiliu, *Asupra naturii conceptuale a sensului*, în „Analele Universității București", Limba și literatura română, XXXIII, 1984.
Em. Vasiliu, *Definiția sensului sau definiția obiectului?*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVII, 1986, nr. 2.

Partea a II-a

RELAȚII DE SENS DINTRE CUVINTELE ROMÂNEȘTI

1. POLISEMIA

1.1 Definire. Situații. Exemple

Polisemia reprezintă capacitatea celor mai multe cuvinte ale limbilor naturale de a avea mai multe sensuri. De aceea este considerată o categorie semantică fundamentală, cu implicații teoretice și practice în cunoașterea și utilizarea cuvintelor din vocabularul unei limbi.

Tratarea polisemiei în diversele lucrări de specialitate* s-a făcut din perspective diferite: diacronică (evoluția în timp a sensurilor unor cuvinte) sau sincronică (relațiile dintre sensurile unui cuvînt dat într-o anumită perioadă). Interpretarea *polisemiei ca relație dintre sensurile unui cuvînt* apare, implicit sau explicit, în toate tipologiile propuse. Se admite, în general, că unul dintre sensuri este mai stabil, reprezentînd *denumirea* sau *denotația*; toate celelalte sensuri (numite și *conotații)* sînt secundare în raport cu primul, din care se dezvoltă direct sau indirect (prin intermediul altui sens secundar). Dezvoltarea sensurilor secundare se face prin deplasări semantice favorizate de modificarea unor componente, de cele mai multe ori condiționate contextual. Unele dintre sensurile secundare au un caracter figurat mai mult sau mai puțin evident. Legătura dintre sensurile unui cuvînt polisemantic nu se face întotdeauna la fel de ușor, absența ei afectînd „echilibrul semantic" al cuvîntului respectiv. Tocmai de aceea, două aspecte interesează în special *polisemia*: pe de o parte, posibilitățile de a determina relațiile dintre sensuri prin elemente (componente) de legătură relativ vizibile (desemnate, uneori, printr-o constantă semantică sau o „medie" a sensurilor); pe de altă parte, apare necesitatea de a delimita cu cît mai multă precizie-prin trăsături (componente) de sens, dar și prin contexte asociate lor—diferențele dintre sensuri. Condiționarea contextuală implică, de obicei, și mărci stilistice speciale, vizibile în grade diferite.

În funcție de tipurile de sensuri secundare, de relațiile lor cu sensul principal, de delimitarea lor relativ precisă și/sau contextual,

* Vezi Bibliografia selectivă de la sfîrșitul acestui capitol. (p. 110—111)

polisemia a fost considerată de majoritatea lingviştilor ca *factor de ambiguitate în limbă* şi, implicit, în comunicarea lingvistică. Din acest punct de vedere, ca şi pentru *omonimie* (cuvinte diferite cu aceeaşi formă, dar fără nici o legătură între sensurile lor) este necesar să se reţină exact diferenţele. Aceasta înseamnă că, din punct de vedere funcţional, adică la nivelul comunicării lingvistice, atît *polisemia*, cît şi *omonimia* se supun principiului *diferenţierii (dezambiguizării) semantice* şi *contextual-stilistice*. Semnalarea acestor diferenţe, fie dintre sensurile aceluiaşi cuvînt, fie dintre cuvintele diferite cu aceeaşi formă asigură comunicarea în condiţii optime.

Distincţia dintre *polisemie* şi *omonimie* este reflectată la nivelul dicţionarului prin încadrarea sensurilor într-un singur articol—în primul caz şi în mai multe articole—în al doilea caz. Înregistrarea diverselor sensuri ale unui cuvînt polisemantic într-un singur articol de dicţionar nu apare însă la fel (chiar dacă interpretăm ca polisemie toate cazurile menţionate). Unele sensuri sînt înregistrate prin cifre deosebite, altele sînt delimitate în cadrul unui sens ca specializări sau extinderi ale lui (delimitare marcată grafic diferit: ◆, ◇ sau ;). Cînd apar asemenea deplasări (prin extindere sau specializare) chiar la cuvinte aparent monosemantice în dicţionare (pentru că nu sînt delimitate sensuri desemnate prin cifre diferite), avem a face, de asemenea, cu *polisemie*. Asemenea situaţii se întîlnesc frecvent în folosirea vocabularului limbii române, ceea ce înseamnă că, fiecare utilizare concretă în diverse contexte a unui sens reprezintă virtual o posibilitate de a dezvolta valori noi.

Sensurile cuvintelor polisemantice se definesc printr-o dublă relaţie: pe de o parte, cea dintre toate sensurile aceluiaşi cuvînt (sistemul lui semantic) şi prin relaţiile fiecărui sens cu sensurile altor cuvinte ale limbii române. În felul acesta, şi sensurile cuvintelor polisemantice se definesc (ca şi alte categorii semantice, cum ar fi *sinonimia* sau *antonimia*) prin *clasarea*-sau găsirea componentelor de sens comune cu alte sensuri sau cu alte cuvinte şi prin *diferenţierea* trăsăturilor specifice numai unui anumit sens. În asemenea condiţii, descrierea şi învăţarea sensurilor cuvintelor polisemantice trebuie să urmărească atît condiţiile privind sensul, cît şi pe cele legate de utilizarea într-un anumit context sau într-o anumită variantă stilistică (cuprinzînd, deci, şi aspecte extralingvistice sau privind situaţia de comunicare).

Definirea fiecărui sens al cuvintelor polisemantice se va face, de aceea, în primul rînd, din punct de vedere semantic, acordîndu-se importanţă egală *clasării* (prin elementele comune dintre sensuri), cît şi *diferenţierii* lor. Întrucît însă, chiar dicţionarele, dar, mai ales, utilizarea concretă a cuvintelor în comunicare obligă la interpretarea contextelor în care apar, relaţia dintre sensurile unui cuvînt, polisemantic va fi privită şi sub aspectul independenţei sau dependenţei

relative față de context. Interesează, deci, în ce măsură diferențierea sensurilor cuvintelor polisemantice (ca posibilitate de descriere și de învățare a lor) se poate limita la aspectele semantice sau implică și studiul compatibilităților și incompatibilităților de combinare cu anumite clase de cuvinte sau chiar cu cuvinte determinate. În funcție de *diferențierea în și prin context*, cuvintele polisemantice analizate au fost grupate în trei categorii, delimitările nefiind stricte, pentru că independența față de context se manifestă în grade și forme diferite. Delimitarea categoriilor de cuvinte polisemantice combină diversele criterii utilizate pînă acum, luînd în considerație atît denotațiile, cît și conotațiile (în ultimul caz, condiționarea contextual-stilistică fiind mai stringentă). Cuvintele polisemantice analizate au fost grupate astfel: 1.1.1 cînd diferențierea sensurilor se poate face relativ liber de context, 1.1.2 cînd diferențierea semantică e condiționată contextual, și 1.1.3 cînd utilizările contextuale, mai mult sau mai puțin speciale duc la dezvoltarea unor sensuri neînregistrate în dicționare.

Delimitările de mai sus nu pot fi categorice nici în ce privește sensurile denotative; pe de altă parte, în cadrul aceluiași cuvînt polisemantic se pot întîlni sensuri cu grade diferite de independență sau cu utilizări în variante funcționale diferite ale limbii române. În aceste situații, legătura dintre sensurile aceluiași cuvînt e mai greu de făcut, atît la nivelul descrierii sistemului semantic, cît și în ce privește utilizarea în comunicare.

Din altă perspectivă, deplasările prin contexte ale sensurilor cuvintelor polisemantice, realizate în condiții lingvistice și extralingvistice mai complexe sînt o dovadă nu numai a existenței polisemiei, ci și a interesului pe care îl prezintă ea ca aspect dinamic privind vocabularul românesc. Contextul va fi interpretat atît sub aspect strict lingvistic, ca posibilitate de combinare cu anumite clase semantice de cuvinte, cît și dintr-un punct de vedere mai complex (reflectat chiar de dicționare). Contextul mai larg înseamnă tipul de text sau variantă stilistică și, deși analiza vizează limba literară standard, unele sensuri sînt repartizate special altor variante stilistice chiar de dicționare (ceea ce se face prin explicitarea mărcii „figurat" sau în alte feluri). Luarea în considerare a tuturor acestor aspecte în interpretarea *polisemiei*, cuvintele analizate mai jos interesează atît din perspectiva descrierii sistemului semantic (care respectă indicațiile din dicționar în utilizarea sensurilor), cît și din aceea a actualizării acestui sistem (care permite deplasări între anumite limite).

1.1.1 Cuvinte polisemantice cu sensuri relativ libere contextual

Cuvintele grupate în această categorie se caracterizează prin relativa independență față de context, în măsura în care simpla lor enunțare (fără informații suplimentare din definițiile lexicografice)

evocă în mintea vorbitorilor de limbă română o sumă (o medie) de trăsături semantice ușor vizibile (motiv pentru care definiția lor este destul de clară). Așa se explică de ce contextul este mai puțin necesar pentru a asigura înțelegerea unor sensuri sau pentru diferențierea lor. Așadar, relativa independență a tuturor sensurilor cuvintelor polisemantice exemplificate în această categorie este asigurată, în cea mai mare parte de evidența cîtorva trăsături semantice comune cuvîntului polisemantic în ansamblul său. În același timp, caracterul figurat al sensurilor secundare ale cuvintelor grupate în această categorie este estompat. Altfel spus, chiar și sensurile conotative au, la prima vedere, un aspect denotativ (denominativ).

Exemplele selectate pentru a dovedi că, deci, între sensurile cuvintelor polisemantice există diferențe semantice și contextuale, avînd echilibrul semantic ușor de stabilit sînt: POARTĂ, CĂRBUNE, PERSPECTIVĂ, TRAFIC (cărora li se mai pot adăuga, desigur, altele).

• Sensurile cuvîntului **POARTĂ** desemnează toate „o deschidere" „în ceva mai mult sau mai puțin diferit: zid, gard, clădire, galeria unei mine, la obiecte tehnice sau între două șiruri de munți". În funcție de manifestarea concretă a obiectului în care apare „deschiderea" rezultă caracteristici mai mult sau mai puțin diferite, nu întotdeauna interesante. Astfel, contexte cum ar fi: *am intrat pe POARTĂ*, *am deschis POARTA*, pot să actualizeze sensul de bază (chiar și unele specializări ale lui, dar îl pot admite și pe cel de-al doilea sens al cuvîntului. Diferențierea dintre cele două sensuri prin context: *gardul are o POARTĂ(mare)* (s. 1) și *POARTA casei e din lemn(fier)* (s. 2) nu e relevantă semantic. Chiar și expresiile și locuțiunile în care intră sensul de bază al lui POARTĂ păstrează componente semantice definitorii pentru diversele sensuri: *POARTĂ în POARTĂ cu cineva, a bate la toate PORȚILE, POARTĂ de scăpare*. În aceeași situație este și expresia *din POARTĂ în POARTĂ*, legată de sensul al doilea. Înțelegerea exactă, de detaliu a celui de-al treilea sens al cuvîntului POARTĂ ca „arcul pe care îl formează o conductă de aer comprimat traversînd galeria unei mine" nu se rezolvă numai prin indicarea unui context lingvistic de tipul *POARTA minei*, ci și prin cunoștințe extralingvistice speciale. La fel trebuie înțeles sensul al patrulea „cadru format din două bare verticale unite printr-o bază orizontală" sau cel de-al cincilea „vale îngustă între două șiruri de munți" (care presupune cunoștințe tehnice sau geografice). Legătura ultimelor două sensuri cu primul, prin „asemănarea de formă" (procedeu metaforic care nu mai e simțit), facilitează înțelegerea relației dintre sensurile

acestui cuvînt polisemantic și, implicit, învățarea lui. Pentru diferențierea sensurilor devine însă importantă precizarea condițiilor extralingvistice de utilizare a fiecărui sens.

• Primele două sensuri ale cuvîntului **CĂRBUNE**, deși diferențiate de dicționar prin modul de clasare „r o c ă" (la sensul de bază) și „m a t e r i a l" (la cel de-al doilea sens), se definesc amîndouă drept „s u b s t a n ț e, m a t e r i i (d e d i f e r i t e p r o v e n i e n ț e"+„ c u d e s t i n a ț i e a p r o x i m a t i v i d e n t i c ă- f o l o s i t e d r e p t c o m b u s t i b i l"+„ c u a p r o x i m a t i v a c e l e a ș i c a r a c t e r i s t i c i (d e c u l o a r e î n c h i s ă, m a i a l e s n e a g r ă)". Diferențele de sens privind „m o d u l d e f o r m a r e a s u b s t a n ț e l o r r e s p e c t i v e" (precizate de definițiile lexicografice) nu interesează în înțelegerea sensurilor de către vorbitorii obișnuiți, mai importante fiind asemănările dintre sensuri. Diferențele semantice par a fi sesizate doar în contexte specifice : *CĂRBUNE animal* — la sensul de bază și a se face CĂRBUNE *despre alimente)* la sensul al doilea. Sensul al treilea, „c r e i o n n e g r u (o b ț i n u t d i n c ă r b u n e), c u a n u m i t e c a r a c t e r i s t i c i, f o l o s i t î n d e s e n e" este dezvoltat printr-o metonimie care nu mai e simțită însă ca o marcă figurată; în schimb, deși relația cu celelalte sensuri se poate face destul de ușor, dependența acestui sens de context este mai mare : *desen în CĂRBUNE.*

• Cele două sensuri ale cuvîntului **TRAFIC** sînt destul de vizibil legate între ele (cel de-al doilea avînd o proveniență metonimică de tipul „p r o c e d e u" / „r e z u l t a t" sau „c a u z ă"/„e f e c t", chiar dacă marca figurată nu mai e simțită). Diferențele dintre sensuri sînt însă importante. Astfel, primul sens este definit ca „t o t a l i t a t e a t r a n s p o r t u r i l o r" + „d e m ă r f u r i sau d e p e r s o a n e"+„c a r e s e f a c p e o a n u m i t ă c a l e d e c o m u n i c a ț i e și î n a n u m i t e c o n d i ț i i t e h n i c e", iar cel de-al doilea sens înseamnă „a c t i v i t a t e e c o n o m i c ă" + „a v î n d c a s c o p s c h i m b u l d e m ă r f u r i". Componentele de sens „t r a n s p o r t" și „m ă r f u r i" sînt comune celor două sensuri și într-un context de tipul : „*zona a fost închisă TRAFICULUI*", (în „Lumea", nr. 43, 24 oct. 1985, p. 16) se poate considera că nu se diferențiază clar cele două sensuri. Numai într-un context cum e „*acțiunea a paralizat TRAFICUL aerian*" (în „Lumea", nr. 44, 31 oct. 1985, p. 18) este clar că se ilustrează primul sens. Actualizarea contextuală a unuia dintre cele două sensuri ale cuvîntului TRAFIC poate neglija diferențele dintre sensuri sau, dimpotrivă, să le sublinieze, în funcție de situația extralingvistică pe care urmărește s-o redea vorbitorul în comunicare.

● Un cuvînt cum este **PERSPECTIVĂ** dezvoltă mai multe sensuri, utilizate în diverse variante ale limbii literare (standard sau variante științifice). Sensul de bază este specializat tehnic și, poate, mai puțin cunoscut (cu sau fără context) de către majoritatea vorbitorilor limbii române: „reprezentare tridimensională prin desenarea unui corp din spațiu pe o suprafață plană". Deplasarea componentei semantice comune tuturor sensurilor „fel de a vedea (lucrurile)" face ca specializarea sensului de bază în alt sens „fel particular de a vedea lucrurile" să fie foarte frecventă atît în diferite limbaje științifice, cît și în limba literară standard în general (vezi, de exemplu, expresia *din această PERSPECTIVĂ*). Celelalte două sensuri secundare păstrează componenta comună „privire generală" și adaugă diferențe semantice relativ condiționate contextual. Sensul al doilea, „privire generală asupra unui peisaj, scene, văzute din depărtare" presupune un context concret de tipul: *PERSPECTIVA asupra munților este încîntătoare.* Sensul al treilea — „ceea ce se întrevede ca posibil, realizabil în viitor" cere un context de tipul „*plan de PERSPECTIVĂ*" sau „*în ceea ce privește PERSPECTIVA apropiată a dezvoltării energeticii atomice*" (în „Lumea", nr. 47, 21 noiembrie, 1985, p. 18). Deși asemănarea dintre sensuri stabilită prin componenta de sens comună „fel de a vedea lucrurile" face posibilă înțelegerea unor contexte ca cele exemplificate chiar fără cunoașterea exactă a definițiilor de dicționar, dependența față de context a acestor sensuri e mai mare, fără ca prin aceasta să fie evident caracterul conotativ-figurat. Interpretarea acestui cuvînt polisemantic ca relativ liber de context este totuși favorizată de legătura clară dintre sensuri, manifestată ca o „medie" (constantă) într-un citat ca acesta: „*Referitor la PERSPECTIVA indicată la sondajele de alegeri*" (în „Lumea", nr. 45, 7 noiembrie, 1985, p. 11).

● Analiza exemplelor de mai sus a pus în evidență importanța desemnării unor componente de sens comune. Sesizarea acestora este mai ușor de făcut cînd ocupă un loc principal în definiție și trebuie relevată în celelalte cazuri. Diferențele semantice dintre sensurile acestor cuvinte sînt corelate, în grade diferite, cu prezența în anumite contexte. „Conștientizarea" structurii componentelor de sens comune și a celor diferite în diversele sensuri (sau faptul că ordinea trăsăturilor de sens nu e întîmplătoare) ale cuvintelor polisemantice facilitează însușirea lor și creează condițiile unei mai bune actualizări contextuale.

1.1.2 Cuvinte polisemantice cu sensuri relativ condiționate contextual

Analiza cîtorva cuvinte polisemantice grupate în această categorie are în vedere necesitatea de a sublinia diferențele dintre sensuri atît din punct de vedere semantic, cît și din punct de vedere contextual. Altfel spus, chiar dacă trăsăturile comune dintre sensuri sînt sesizate în grade diferite, distincțiile semantice care duc la polisemie nu pot fi desemnate decît *în și prin contexte*. Rezultă o importanță mai mare a contextului pentru cuvintele polisemantice grupate sub 1.1.2 decît față de cele grupate sub I. Dependența contextuală este însă, și în această categorie, inegală, fiind determinată, printre altele, și de partea de vorbire pe care o reprezintă cuvintele respective : dependența este relativ mare la adjective și mult mai mare și mai complexă la verbe (v. și la I-5). Între sensurile unora dintre cuvintele polisemantice incluse în această categorie se stabilesc relativ ușor relații prin trăsături comune tuturor (de exemplu la : FERM, DES, LIMPEDE, A DOBORÎ, A DESCĂRCA, A ÎNGHEȚA ș.a.). În cazul altor cuvinte polisemantice incluse în această categorie legătura dintre sensuri e mai greu de stabilit, ceea ce obligă descrierea semantică la sublinierea atît a diferențelor, cît și a asemănărilor pentru a facilita „învățarea lexicală". În această situație sînt exemple ca : ORIGINAL, A AFECTA, PONDERE, ACUT, A TULBURA(RE) ș.a.

Cuvintele polisemantice din această categorie sînt selectate relativ arbitrar. Ne-au interesat cîteva principii de abordare a lor dintr-o perspectivă metodologică-didactică determinată, adică o descriere riguroasă a acestor cuvinte, cu consecințe asupra unei mai bune însușiri a lor. Diferențierea semantică *în* și *prin* context este necesară la toate sensurile acestor cuvinte, chiar cînd nu se pot stabili restricții combinatorii stricte.

• Adjectivul **FERM** dezvoltă două sensuri, reunite prin trăsătura comună care desemnează „s t a b i l i t a t e a, s i g u r a n ț a (p r i v i t o a r e l a c e v a)". Între cele două sensuri există însă o diferență foarte importantă, în care se îmbină specializarea contextuală cu cea semantică. Primul sens se utilizează numai cu referire la persoane *(om, persoană)*, sau la trăsături de caracter ale acestora *(cuvînt, caracter, .. FERM)*; oricum, primul sens desemnează o „a p r e c i e r e p s i h o l o g i c ă", iar realizarea lui este condiționată de unul dintre contextele menționate. Sensul al doilea nu numai că se combină cu alt tip de substantive (inanimate), ci are chiar limitări contextuale destul de stricte *despre tranzacții comerciale, comenzi* etc. : *preț FERM, comenzi FERME* ș.a., unde sensul se reduce la trăsătura comună „s t a b i l, s i g u r", ceea ce înseamnă că

relevantă devine specializarea contextuală strictă. Chiar dacă legătura dintre sensuri facilitează „învățarea" cuvîntului, mult mai importantă este diferențierea semantică și contextuală dintre ele pentru că asigură utilizarea corectă a cuvîntului în cele cîteva situații posibile în care poate apărea.

● Un adjectiv ca **INEDIT** este înregistrat în dicționar aparent monosemantic: „c a r e n u a m a i f o s t p u b l i c a t (sau „c a r e s e p u b l i c ă p r i m a o a r ă"). Un asemenea sens, nu foarte exact cunoscut de toți vorbitorii, obligă la utilizarea în contexte destul delimitate: *lucrare*, *operă*, *carte*. DEX-ul indică însă (înregistrat sub ◇ și considerat „figurat") un sens mult mai frecvent folosit: „n e c u n o s c u t î n a i n t e, n o u" și, prin deplasare, „n e o b i ș n u i t". Sensul din urmă este mai bine cunoscut pentru că admite combinații contextuale mai puțin stricte: *experiență*, *situație*, *acțiune*, *idee*, *teorie* ș.a. Niciunul dintre sensuri nu admite însă combinații cu substantive animate (uman sau non-uman). Deși legătura dintre cele două valori semantice ale adjectivului INEDIT se stabilește ușor prin trăsătura privind „n o u t a t e a", diferențierea contextuală și chiar semantică este importantă pentru o bună cunoaștere și utilizare a cuvîntului.

● Un adjectiv ca **ORIGINAL** își precizează fiecare sens, chiar și pe cel de bază, tot numai prin contexte.

s.1 *despre acte*, *documente*, *opere artistice* — „c a r e c o n s t i t u i e î n t î i u l e x e m p l a r" (a). De multe ori îi este asociată trăsătura semantică „a u t e n t i c", „c u v a l o a r e r e a l ă" (b). Realizarea acestui sens este condiționată de exprimarea explicită a substantivului: *i-am dat actul ORIGINAL* (a) și *are tabloul ORIGINAL* (b).

s.2 deplasează (prin metonimie, fără ca ea să fie simțită ca „figurată") sensul de la „î n t î i e t a t e" la „n o u t a t e". Diferențierea semantică este făcută numai prin context. Acest sens al cuvîntului ORIGINAL se realizează numai în combinație cu substantive desemnînd *idei*, *teorii*, *opere* sau *persoane* (în general sau, în particular, *artiști*, *scriitori* ș.a.):

susține o {*idee* / *teorie*} *ORIGINALĂ*

este un {*artist* / *scriitor*} *ORIGINAL*

s.3 este marcat ca „figurat" printr-o multiplă deplasare semantică a cauzelor și efectelor (metonimice). Este definit prin sinonimia cu „n e o b i ș n u i t, c i u d a t, c h i a r e x c e n t r i c". Combi-

narea cu substantive desemnînd animate presupune informații extralingvistice. Ca să înțelegem exact ce înseamnă *este o persoană ORIGINALĂ* trebuie să cunoaștem măcar cîteva caracteristici (sau obiceiuri) ale persoanei respective (care pot fi mai mult sau mai puțin previzibile).

Sensul adjectivului ORIGINAL se înțelege mai ușor în combinație cu substantive inanimate, chiar dacă tot extralingvisticul precizează interpretarea semantică:

are o pălărie / *rochie* } *ORIGINALĂ* (ceea ce poate să însemne mai multe lucruri: „m o d e r n ă" sau „n e m o d e r n ă" sau pur și simplu „n e o b i ș n u i t ă" din diferite motive).

● Un exemplu interesant din perspectiva relației dintre descrierea semantică riguroasă și „învățarea lexicală" corespunzătoare a unui cuvînt este adjectivul polisemantic **ACUT**. Diferența semantică dintre cele trei sensuri ale sale este atît de mare, iar legăturile atît de greu de stabilit încît „învățarea lexicală" pare să se sprijine aproape în exclusivitate pe memorarea contextelor specifice (și, oarecum implicit, pe deprinderea uzului lingvistic).

DEX-ul definește sensul 1 al lui ACUT prin sinonimia cu „a s c u ț i t, p ă t r u n z ă t o r, v i o l e n t", fără a indica vreo restricție contextuală. De fapt însă, acest sens se utilizează mai ales cu referire la *senzații*, *percepții*, *sentimente*, deci nu este independent din punct de vedere contextual: *durere*, *senzație*, / *sentiment*, *tristețe*, } *ACUT(Ă)*

Celelalte două sensuri ale adjectivului ACUT sînt limitate nu numai contextual, ci chiar și stilistic. Sensul al doilea se folosește numai cu referire la *boli*, fiind definit „cu evoluție r a p i d ă, cu c a r a c t e r d e c r i z ă" și, prin opoziție cu antonimul CRONIC:

boală / *apendicită* / ... } *ACUTĂ*

Sensul al 3-lea se folosește numai în muzică-„*despre sunete, registru*" și este definit de DEX prin sinonimia cu „î n a l t, a s c u ț i t, s u b ț i r e" și prin opoziția cu „g r a v, g r o s, ..".

În condițiile diferențelor semantice și contextuale dintre cele trei sensuri ale lui ACUT, „învățarea lexicală" se bizuie mai ales pe *relevarea și memorarea ca atare a diferențelor și combinațiilor specifice pe sensuri.*

● Un adjectiv cum este **DES** dezvoltă o polisemie foarte bogată, al cărei echilibru(relaţie) semantic(ă) se păstrează prin legătura stabilită de componentele prezente la toate sensurile: „c a r e s e c a r a c t e r i z e a z ă p r i n p r e z e n ţ a" + „l a i n t e r v a l e m i c i" + „r e p e t a t e". În funcţie de substantivele la care se referă, calitatea rezultată este destul de diferită semantic:

s.1	*(despre colectivităţi, corpuri compuse din unităţi identice)*	*pădure*, *cînepă*, *pîlcuri*	DEASĂ, DESE
	(despre ţesături)	*pînză*, *stofă*	DEASĂ
s.2	*(despre anumite obiecte)*	*zăbrele*, *fire*	*DESE*
s.3	*(despre fenomene atmosferice*	*ploaie*, *ceaţă*, *umbră*	*DEASĂ*
s.4	*(despre acţiuni, întîmplări, fenomene)*	*întîlniri*, *spectacole*	*DESE*

Dovada diferenţelor dintre sensurile cuvîntului DES, stabilite în/şi prin contexte relativ specializate este constituită de înlocuirea prin sinonime proprii fiecărui sens:

s.1	*ceaţă*	*DEASĂ*, *DENSĂ*
dar s.4	*întîlniri*, *supărări*	*DESE*, *REPETATE*, *FRECVENTE*

● În mod asemănător se prezintă polisemia adjectivului **LIMPEDE**, la fel de bogată. Legătura dintre unele sensuri este evidentă: „l i p s i t d e" + „p e t e, i m p u r i t ă ţ i":

s.1 *(despre lichide)*: *apă*, *vin* } *LIMPEDE*, dar nu *lapte LIMPEDE*,

ceea ce înseamnă că este definitorie componenta semantică „t r a n s p a r e n ţ ă"

s.2 *(despre timp, atmosferă)*: *timp* / *atmosferă* / *cer* } *LIMPEDE*

s.3 *ochi* / *privire* } *LIMPEDE* s.4 *sunet* / *glas* } *LIMPEDE*

s.5 *minte* / *spirit* / *conştiinţă* } *LIMPEDE* s.6 *idee* / *exprimare* } *LIMPEDE*

Şi aici, diferenţele dintre sensuri se verifică prin înlocuirea cu sinonime diferite, specializate în contexte:

apă { *LIMPEDE* / *CLARĂ* / *TRANSPARENTĂ* faţă de: *minte* { *LIMPEDE* / *LUCIDĂ*.

Între aceste două sensuri ale lui LIMPEDE legătura este mai puţin vizibilă, sensul lui LIMPEDE într-un context ca *minte*, *spirit* fiind dezvoltat printr-o metonimie „c a u z ă" / „e f e c t" nu atît de uşor de sesizat de către un vorbitor obişnuit.

În aceste condiţii, deşi există o oarecare asemănare (motivată mai mult sau mai puţin vizibil) între sensurile adjectivului LIMPEDE, diferenţierea exactă a sensurilor obligă la luarea în considerare a contextelor, aspect important atît pentru descriere, cît şi pentru o adecvată folosire a cuvîntului.

● Verbul **A DOBORÎ** dezvoltă patru sensuri, primele trei utilizate în orice variantă a limbii române, cel de-al patrulea frecvent în sport. Legătura dintre cele patru sensuri se face destul de uşor prin componenta comună „a d a j o s". Există însă şi diferenţe destul de precise în funcţie de relativa libertate de a admite un anumit subiect (animat sau inanimat) sau obiecte determinate (de la clase semantice date pînă la un cuvînt anume):

s.1 *(o persoană* / dar şi *vîntul* / sau (subiect nedeterminat) } *DOBOARĂ* { *copaci* / *stejari* / *gardul* / . . .

s.2 *(o persoană) DOBOARĂ* } *o pasăre* { *(cu un anumit instrument: cu săgeata, puşca, . .)*

s.3 (subiect animat) *El* } *I-A DOBORÎT* { (obiect animat) *pe dușmani*

(subiect-stare psihică, fizică, eveniment) *boala* } *l-A DOBORÎT* { (obiect animat-uman) *pe ION*

s.4 (subiect animat-uman) *echipa* *sportivul* } *A DOBORÎT* { (obiect specializat strict) *recordul*

Analiza sensurilor cuvîntului polisemantic A DOBORÎ arată că, deși există o legătură vizibilă între acestea, relevarea diferențelor (semantice și, mai ales, contextuale) este foarte importantă. De aici rezultă o dependență mult mai mare față de context la toate sensurile și, în special, la cel de-al patrulea sens, care are multiple restricții : de registru stilistic (nivel al comunicării), de subiect relativ determinat și de obiect strict limitat. Toate aceste aspecte trebuie puse în evidență în descrierea cuvîntului, cu consecințe asupra „învățării lexicale" și, implicit, asupra unei adecvate utilizări (interpretări).

● Verbul **A DESCĂRCA** are o polisemie bogată, dar bine organizată (strîns legată) prin componenta de sens comună „a goli, a scoate". Condițiile de utilizare contextuală sînt diferite și specializate de la un sens la altul încît relevarea și cunoașterea lor este cît se poate de importantă sub aspectul descrierii și învățării :

s.1 „a goli de conținut" + „un vehicol"

A DESCĂRCA { *un camion* / *avionul* / ...

s.2 „a goli de conținut" + „un obiect tehnic"

A DESCĂRCA { *pușca* / *acumulatorul* / *bateria* / ...

s.3 „a (se) goli" + „(de conținutul unei) stări sufletești" sau „a (se) elibera"

A-și DESCĂRCA { *nervii* / *supărarea* / .....

Și-A DESCĂRCAT { *conștiința* / *sufletul* / ....

ș.a.

Importanța contextului se manifestă mai ales la nivelul obiectului care suferă acțiunea desemnată de verbul A DESCĂRCA și care este specializat (chiar dacă nu se limitează la un cuvînt unic). Dependența strictă de context apare la sensul al 3-lea, unde transferul metonimic „concret/abstract" face mai puțin vizibilă legătura dintre sensuri. Un cuvînt ca A DESCĂRCA arată importanța îmbinării analizei semantice cu cea contextuală în interpretarea polisemiei diverselor cuvinte românești.

● Verbul **A ÎNGHEȚA** și adjectivul corespunzător **ÎNGHEȚAT** dezvoltă mai multe sensuri. Legătura lor se face ușor prin înșuși substantivul „gheață", implicat în aproape toate sensurile. Specializările combinatorii și, implicit, diferențierea sensurilor prin contexte sînt însă importante, chiar dacă sensul de bază, „a se preface în gheață" este mai puțin condiționat contextual:

geamul }
laptele } *A ÎNGHEȚAT*
apa }
pămîntul }

Contextele sînt foarte importante pentru diferențierea exactă a celor două sensuri secundare, al căror caracter figurat este mai mult sau mai puțin vizibil.

s.2, definit prin sinonimia cu „a amorți sau a degera" a luat naștere prin metonimia „cauză/efect (multiplu)", adică „a deveni (de) gheață"+„efecte determinate din această cauză". Acțiunea respectivă este suferită numai de anumite obiecte, și anume de „părți ale corpului":

I-AU ÎNGHEȚAT picioarele.

Sensul al 3-lea, figurat prin excelență, transferă acțiunea concretă în plan psihologic (v. și sinonimia cu „*a încremeni*, *a înmărmuri*") și modifică și cauzele ei („de frică, de emoție").

Subiectul care suferă acțiunea este numai o persoană, iar transferul semantic (metaforic, prin altă cauză și alt efect al verbului) cere, de multe ori, o explicitare în context:

Ion A ÎNGHEȚAT { *de spaimă.*
{ *de emoție.*

Fără precizările contextuale *de spaimă*, *de emoție* s-ar crea o ambiguitate între sensul 1 și sensul al 3-lea, cu eventuale efecte negative asupra comunicării. Diferențierea semantică *în* și *prin context* apare, deci, necesară chiar în cazurile în care sensurile cuvintelor polisemantice nu prezintă dificultăți de înțelegere.

● Cu atît mai necesară este diferențierea sensurilor prin context cînd legătura semantică este mai puțin evidentă și, deci, mai greu de stabilit.

Un verb ca A (SE) TULBURA și substantivul TULBURARE își reunesc sensurile prin componentele comune „a s t r i c a s t a r e a n o r m a l ă". Sensul de bază cere însă obligatoriu un subiect din clasa *lichidelor* și realizează un sens concret:

apa
ceaiul } *S-A TULBURAT*
soluția

În schimb, sensurile secundare se deplasează în plan abstract („a-ș i p i e r d e l i n i ș t e a") printr-un transfer metaforic care cere un subiect animat-uman și cu precizarea contextual-limitată a cauzei, ceea ce duce la o marcare figurată vizibilă:

Ion
Maria } *s-a TULBURAT din cauza* { *veștii* / *emoției* / ...

Alt sens figurat, definit prin sinonimia cu a i n c o m o d a, a d e r a n j a, .. este și mai limitat contextual, mai ales în ce privește obiectul: *liniștea, somnul (unei persoane).*

I-am TULBURAT { *somnul* / *liniștea*

Diferențierea semantică prin context este aici absolut necesară.

● Verbul A AFECTA este înregistrat de DEX sub două articole de dicționar, deci ca omonimie. A AFECTA$_1$ este monosemantic și e definit: „a d e s t i n a" + „o s u m ă d e b a n i" + „c u u n s c o p a n u m e", ceea ce implică o utilizare contextuală limitată: *Guvernul A AFECTAT suma de... pentru învățămînt.*

A AFECTA$_2$ este un verb polisemantic, de asemenea determinat contextual la toate cele trei sensuri ale sale, rupte de A AFECTA$_1$ prin faptul că desemnează toate „n o ț i u n i, s t ă r i p s i h i c e":

s.1 se definește prin sinonimia cu „a m î h n i, a î n t r i s t a" și este relativ condiționat contextual prin faptul că subiectul este un substantiv de tipul *nenorocire, supărare*, iar cel care suferă acțiunea este o persoană:

nenorocirea, supărarea,
vestea, .. } *nu l-a AFECTAT* { *(prea mult)* / *(profund)*

s.2, definit tot prin parafraza „a s i m u l a o s t a r e s u f l e t e a s c ă", are aceleași restricții contextuale cu primul sens, dar presupune date extralingvistice suplimentare:

(Ion) pare să AFECTEZE tristețe, dar nu e sincer...

s.3, definit prin sinonimia cu *a prejudicia*, *a leza* sau prin parafraza „a provoca un rău sau neajunsuri" este o extindere semantică și chiar contextuală a primelor două sensuri ale lui A AFECTA$_2$. Așa se explică frecvența utilizării lui în limba română actuală : „*sînt AFECTATE, ca și pînă acum, tinerele sub 25 de ani*", „Lumea", nr. 41, 10 oct. 1985, „*populația din Bhopal continuă să fie AFECTATĂ de consecințele tragice ale dezastrului*", „Lumea", nr. 50, 12 decembrie, 1985, p. 26, sau *liniștea AFECTEAZĂ bunul mers al lucrurilor*.

Analiza sensurilor pe care le are A AFECTA în limba română demonstrează, pe de o parte, că funcțional, diferențierea semantică și contextuală dintre omonime și sensurile cuvintelor polisemantice se face în condiții similare. Pe de altă parte, deși diferențierea dintre sensurile lui A AFECTA$_2$ se face *în* și *prin* context, rezultă o situație mai puțin obișnuită, dar interesantă sub aspectul dinamicii vocabularului și anume extinderea ca frecvență a sensului al treilea, mai puțin condiționat contextual.

● Exemplele de polisemie discutate sub 1.1.2 pun în evidență importanța studierii și memorării diferențelor semantice și contextuale și, implicit, „conștientizarea uzului" lingvistic al cuvintelor. Complexitatea datelor de care trebuie să țină seama analiza semantică urmărește să atragă atenția asupra *deschiderii și diversității unghiurilor de vedere în analiza, utilizarea și interpretarea sensurilor cuvintelor românești*. Așa se justifică mișcarea continuă dintre sistemul semantic și actualizarea lui și, implicit, *dinamica sensurilor* care asigură varietatea comunicării lingvistice. Interpretarea *polisemiei ca dinamică* înseamnă, implicit, caracterul ei deschis, în sensul că orice cuvînt monosemantic sau orice sens de dicționar se poate deplasa contextual generînd un sens nou.

1.1.3 Cuvinte polisemantice „deviate" semantic și contextual (sau Dinamica polisemiei românești)

Vom grupa în această categorie cîteva cuvinte polisemantice care sînt utilizate în textele de limbă română actuală cu alte sensuri decît cele înregistrate în dicționare. Deși pentru cuvintele respective dicționarele indică restricții semantice și contextuale privind utilizarea lor, în exemplele selectate de noi, se constată devieri privind atît sensul, cît și contextul. Dacă interpretarea sensurilor în aceste contexte este totuși posibilă pentru orice vorbitor, atunci considerăm asemenea exemple ca reprezentative pentru „dinamica" sau mecanismul dezvoltării de sensuri noi în româna actuală.

• Verbul A INOCULA realizează (în contexte diferite) două sensuri, între care se poate stabili destul de clar o legătură prin trăsătura comună „a introduce". Primul sens conține și diferența semantică, realizată numai contextual: „(a introduce) în organism" + „o substanță, un ser, un vaccin". Celelalte precizări din definiția lexicografică: „pentru prescrierea diagnosticului unei boli, pentru experiențe etc.", circumscriu extralingvistic utilizarea acestui sens (în biologie, medicină sau condiții legate de acestea).

Cel de-al doilea sens al lui A INOCULA (considerat „figurat" de DEX) este definit ca: „a introduce" + „în mintea cuiva" + „anumite concepții, idei etc."

Într-o situație ca cea care urmează valoarea semantică a lui A INOCULA nu corespunde exact niciunuia din sensurile din DEX: „*au fost INOCULATE continuu economiei doze monetare stimulatoare*", „Lumea", nr. 45, 7 noiembrie 1985, p. 31. Elementul comun, care favorizează relația cu verbul A INOCULA așa cum e cunoscut din dicționar și care asigură înțelegerea sensului este „a introduce". Devierile față de ambele sensuri din dicționar sînt reprezentate de schimbarea obiectului direct — „*doze monetare*" și indirect — „*economiei*". Cuvîntul „*stimulatoare*" care apare în acest context favorizează relația cu sensul de bază (prin asemănarea cu un tratament medical). Se poate admite, deci, acest sens al verbului A INOCULA, atît prin reținerea unei „medii (constante) semantice stabile" a sensurilor lui, cît și prin informațiile suplimentare, înțelese prin transfer, adăugate de context.

• Cele două sensuri înregistrate de DEX la substantivul **PROLIFERA(RE)** aparțin unui domeniu stilistic limitat—biologia. Elementul semantic comun celor două sensuri este „a(se) înmulți". Diferența semantică și, implicit, contextuală este constituită de domeniul de referință concretă. Primul sens este definit „*Despre celule sau țesuturi celulare*—a se înmulți + în mod anormal". Sensul al doilea, utilizat cu referire la organisme este definit prin sinonimia cu „a se reproduce, a provoca" în contexte de tipul: „*guvernul ...nu pledează pentru PROLIFERAREA nucleară*", „Lumea", nr. 47, 21 noiembrie, 1985, p. 22 sau „*proiectele privind legătura fixă cu Anglia PROLIFERAU*", „Lumea", nr. 8, februarie, 1986, p. 24 unde sînt încălcate restricțiile indicate de dicționar, începînd cu depășirea domeniului stilistic (care nu mai aparține nicidecum biologiei) și sfîrșind cu implicarea subiectului și obiectului: „*guvernul*" și, respectiv, „*armele nucleare*". Deplasarea semantică a fost posibilă, atît în construirea mesajului lingvistic mai puțin obișnuit, cît și în posibilitatea decodării lui corecte prin păstrarea elementului de legătură „a se înmulți".

● Substantivul **ARSENAL** apare înregistrat în DEX cu două sensuri, cel de-al doilea admițînd extinderi de utilizare. Sensul de bază este definit ca „întreprindere sau clădire în care se depozitează (se fabrică) a r m a m e n t". Al doilea sens, considerat figurat de DEX, a luat naștere prin metonimia „r e c i p i e n t / c o n ț i n u t" — „t o t a l i t a t e a m i j l o a c e l o r d e l u p t ă (d e c a r e s e s e r v e ș t e c i n e v a î n t r - o a c ț i u n e)". Interpretarea în sens larg a „a c ț i u n i i", nu ca neapărat „m i l i t a r e" creează posibilitatea ca ARSENAL să apară în exemple ca *ARSENALUL cercetătorului*. Prin găsirea elementului comun „t o t a l i t a t e a m i j l o a c e l o r (d e l u p t ă)" se poate explica și extinderea utilizării sensurilor lui ARSENAL în exemplul următor: „*intrînd într-o fază de inflație excesivă, rezistentă la un întreg ARSENAL de terapeutici antiinflaționiste*", „Lumea", nr. 45, 7 noiembrie, 1985, p. 31. Relația cu elementul comun sensurilor lui ARSENAL este facilitată aici de contextul „*terapeutici antiinflaționiste*" (*terapeutică* fiind el însuși folosit ca o extindere semantică — „m i j l o a c e d e v i n d e c a r e"). Cumulînd interpretările semantice și contextuale în relația dintre sistem și actualizarea lui, putem adăuga, în citatul de mai sus și elementul „d e p o z i t (d i s p o n i b i l i t a t e) d e m i j l o a c e". Păstrînd un element semantic comun sensurilor de dicționar, contextul îi deplasează și îi completează interpretarea.

● Substantivul **POLARIZA(RE)** este înregistrat de DEX cu o polisemie strict repartizată stilistic. Sensul de bază aparține fizicii: „a t r a n s f o r m a l u m i n a n a t u r a l ă p r i n f e n o m e n e d e r e f l e x i e, r e f r a c ț i e etc". Al doilea sens, considerat „figurat" este definit ca „a a d u n a, a s t r î n g e, a c o n c e n t r a î n j u r u l s ă u", sens frecvent întîlnit la nivelul diverselor variante ale limbii literare. Sensul al treilea, pentru care se indică utilizarea în filozofie înseamnă „a d a n a ș t e r e u n e i p o l a r i t ă ț i, a f o r m a e x t r e m e o p u s e, c a r e s e c o n d i ț i o n e a z ă r e c i p r o c". Cum trebuie interpretat POLARIZA într-un exemplu ca cel care urmează: „*dincolo de interdependențele de toate felurile pe care POLARIZAREA bogăției și a sărăciei le impune, natura este una...*", „Lumea", nr. 40, 3 oct. 1985, p. 27. Ținînd seama de antonimia dintre *bogăție* și *sărăcie*, exprimată explicit în context, putem considera că POLARIZARE apare aici cu sensul al treilea „s t r î n g e r e l a p o l i o p u ș i". Încălcarea registrului stilistic, de la filozofie la limbajul literar standard poate fi admisă ca un alt tip de extindere a polisemiei, pentru că se respectă condițiile semantice și contextuale.

● Cuvîntul **BULDOZER** este înregistrat de DEX cu două sensuri, amîndouă tehnice, deși nu se indică restricții de utilizare stilistică. Sensul de bază este definit ca „m a ș i n ă" + „a l c ă t u i t ă

dintr-un tractor pe șenile, prevăzută cu..." + „folosită pentru săparea și nivelarea terenurilor ș.a.". Sensul al doilea, mai puțin cunoscut, este și mai puțin clar definit: „piesă orizontală și de îndoit la cald". Se pune întrebarea care este sensul lui BULDOZER în următorul context: „*în depărtare se vede Wiener Wald... în care nu au intrat BULDOZERELE industrializării*", „Lumea", nr. 2, 9 ian., 1986, p. 18. Relația cu sensul de bază din DEX pare evidentă și, totuși, întregul context ne arată că nu-l putem interpreta pe BULDOZER ca o denotație simplă. Deplasarea conotativă a sensului denotativ este posibilă prin păstrarea unei componente de sens comune ambelor valori: „instrument tehnic de nivelare (golire) a terenului", trăsătură actualizată de întregul context (care cuprinde referirile extralingvistice necesare) și, în particular, de cuvîntul *industrializării*. Dar, același context, prin relația pe care o stabilește între BULDOZER și *o pădure conservată* (Wiener Wald) — cum rezultă din sensul global al citatului — arată că BULDOZER asociază trăsături semantice suplimentare, care depășesc valoarea lui denotativă pură.

• Cuvîntul IMPULS este înregistrat de DEX cu trei sensuri strict specializate stilistic și contextual. Diferențele semantice dintre sensuri sînt, de asemenea, mari. Primul sens, utilizat în fiziologie desemnează „un îndemn, un stimulent nervos, orientat spre executarea unui anumit act". Sensul al doilea se definește ca reprezentînd „o mărime fizică, delimitată după condiții determinate". Și al treilea sens, utilizat tot în fizică, este definit ca „variație bruscă, intensă, de scurtă durată" și apare în contexte specializate de tipul: *IMPULSUL curentului electric*. Cuvîntul se utilizează chiar în limbajul curent cu un sens tehnic destul de riguros (apropiat de cele două menționate): „*îl transformă în IMPULS mecanic*", „Lumea", nr. 45, 7 noiembrie, 1985, p. 26. Nu este înregistrat în DEX sensul curent în limba literară, care poate fi reprezentat tipic printr-un context ca: *activitatea a primit un puternic IMPULS*. Valoarea de aici este o generalizare a sensului de bază, unde IMPULS păstrează elementul comun „îndemn", asociindu-i, eventual, date tehnice din celelalte două sensuri, ceea ce îl face mai precis semantic decît alte sinonime ale sale (de exemplu ÎNDEMN).

Mișcarea sensurilor cuvintelor polisemantice între variante stilistice este, și în acest caz, o dovadă a capacității românei actuale de a dezvolta polisemia și, prin aceasta, de a nuanța exprimarea. Polisemia este, deci, o virtualitate a dinamicii semantice a cuvintelor românești actuale. Relativa libertate contextuală și stilistică, condiționată într-o oarecare măsură semantic, pare a fi mecanismul acestei dinamici.

1.2 Modalități de rezolvare a exercițiilor privind polisemia

Orice exercițiu privind explicarea sensurilor unui cuvînt polisemantic este un prilej de „învățare lexicală", cu consecințe asupra interpretării exacte a celorlalte relații semantice pe care le are cuvîntul respectiv în limbă. Analiza cuvintelor polisemantice concrete relevă atît *importanța diferențelor dintre sensuri* (1.2.1), cît și a deosebirilor de *utilizare contextuală* (1.2.2). În afară de acești doi factori, de cele mai multe ori strict interdependenți, mai au importanță *condițiile stilistice* (variantă funcțională : literar comun/literar artistic/literar științific ș.a., factorii și domeniile extralingvistice de utilizare) (1.2.3). De cele mai multe ori, factorii semantici, contextuali și stilistici se întrepătrund și prezintă toți importanță în rezolvarea unor exerciții (1.2.4). Pe marginea unor texte din manualele de limba română, am propus exerciții complexe (1.2.5) în care s-a urmărit nu numai polisemia, ci și relațiile ei cu alte categorii semantice, într-o interpretare de ansamblu.

1.2.1 Exerciții privind diferențele de sens ale unor cuvinte polisemantice

Exercițiul 2 din MLR VII (la lecția *Descoperind rîul* de Fănuș Neagu) solicită folosirea în propoziții a cuvintelor **PILOT, MATCĂ, ALBIE.**

Cuvîntul **PILOT**, utilizat în textul literar respectiv este definit de MLR (în subsol) în felul următor : „stîlp de lemn sau de beton armat, fixat în pămînt pentru a susține o construcție, adică un stîlp de susținere". Sensul dat corespunde valorii cuvîntului în textul literar citat : „*Albia, abătută de curent, se izbi ușor de PILOTUL din mijloc*". Consultarea DEX-ului arată că acest sens reprezintă cuvîntul $PILOT_2$ și că, în limba română mai există încă un cuvînt, $PILOT_1$, care are patru sensuri (mai mult sau mai puțin legate între ele pentru că desemnează „persoane cu anumite funcții"), dar total diferite de $PILOT_2$ (care desemnează un „obiect"). Pentru ca exercițiul să fie cu adevărat util în cultivarea vocabularului limbii române (la elevi, în primul rînd) este necesară diferențierea semantică și contextuală atît a polisemiei față de omonimie ($PILOT_1$ față de $PILOT_2$), cît și a diverselor sensuri ale cuvîntului polisemantic $PILOT_1$ (s.1 „persoană" + „calificată în a conduce o aeronavă"; s.2 „persoană" + „care conduce o navă" + „în regiuni dificile", s.3 „persoană" + „care conduce vehicole feroviare". Între diversele sensuri ale cuvîntului polisemantic $PILOT_1$ legătura este evidentă : „persoană" + „cu calificare determinată", iar diferența semantică,

importantă de precizat contextual privește „m i j l o c u l d e t r a n s p o r t, v e h i c o l u l c o n d u s". Mai specializat semantic și contextual este sensul 4 al lui PILOT$_1$: *stație-pilot*, *pilot-automat*, unde se produce o deplasare de la persoană la obiect, deși este vorba de un obiect care îndeplinește funcții similare unei persoane, ceea ce rezultă numai din precizarea contextuală. Întrucît problema diferențierii polisemiei de omonimie prin mijloace funcționale interesează în predarea limbii române, explicarea acestui cuvînt este un bun prilej de a preciza fenomenul și de a efectua un exercițiu lexico-semantic complex, dată fiind și importanța cuvîntului PILOT în limbajul științific actual, cu implicații asupra limbajului literar curent.

Cuvîntul MATCĂ are o polisemie deosebit de bogată, grupată de DEX în mai multe categorii de sensuri (III), a căror legătură nu e la fel de clară și de ușor de stabilit. Precizarea sensurilor și a contextelor în care apar este, de aceea, foarte importantă. Sensul de bază este definit „a l b i e (f ă g a ș, l o c)" + „p e u n d e c u r g e o a p ă" și cere o precizare contextuală de tipul : *MATCA rîului*, *fluviului*,... Sensul 2, considerat „figurat" de DEX și definit prin sinonimia cu *origine*, *obîrșie*, *început* presupune, de asemenea, o realizare contextuală : *a reveni la MATCĂ*, de exemplu. Sensul al treilea de sub I „p a r t e a n ă v o d u l u i î n c a r e s e s t r î n g p e ș t i i (c î n d n ă v o d u l e t r a s d i n a p ă)" este restrîns ca sferă de utilizare și mult mai puțin important din acest punct de vedere (legătura de sens există totuși—„p a r t e c e n t r a l ă" a u n u i o b i e c t" *(rîu/năvod)*. Sensul cel mai important de sub II este „a l b i n ă f e m e l ă m a i m a r e d e c î t a l b i n e l e o b i ș n u i t e"; deplasarea de la un anumit obiect la o anumită insectă face mai puțin evidentă legătura dintre sensuri, care poate fi totuși stabilită prin componenta „p a r t e, r e p r e z e n t a n t" + „m a i m a r e (m a i i m p o r t a n t)". În fine, sensul III „p a r t e c a r e r ă m î n e (deci, „d e b a z ă" sau tot „m a i i m p o r t a n t ă") + „d i n f o i l e u n u i c h i t a n ț i e r" se leagă tot mai puțin vizibil (ca și s. II) de celelalte sensuri și se diferențiază destul de mult ca tip de obiect și, implicit, ca domeniu de folosire. Explicarea polisemiei cuvîntului MATCĂ este un bun prilej de a atrage atenția asupra importanței componentelor de sens, atît a celor comune, cît și a celor diferențiatoare. Se identifică astfel exact diferitele sensuri ale cuvîntului și se asigură o corectă folosire a lor în limbă.

Cuvîntul ALBIE, ce trebuie explicat în continuare, este interesant în măsura în care se apropie, cel puțin cu unul dintre sensuri de cuvîntul anterior. Al doilea sens al lui — „p o r ț i u n e a u n e i v ă i, a c o p e r i t ă p e r m a n e n t s a u t e m p o r a r c u a p ă", mai este definit și prin sinonimia cu MATCĂ, ceea ce este important de arătat elevilor : ALBIA / MATCA } *rîului*, *fluviului* (dar și a *pîrîului?*).

Dacă identificarea sensurilor cuvintelor respective este făcută riguros cu dicționarul, atunci este necesar să se arate că ALBIE are încă un sens, care este cel de bază : „*vas lunguieț, făcut din lemn cioplit și din doage asamblate*”, sens utilizat mai ales în mediul rural, deci cu o sferă de circulație mai limitată. Asemănarea de formă a „recipientului” unei „ape” constituie o legătură între sensuri (explicînd ca metaforic sensul secundar sinonim cu MATCĂ), iar relevarea legăturii dintre sensuri ar asigura o fixare mai bună a uzului acestui cuvînt și a celor cu care vine în relație.

● Exercițiul 3, MLR V, p. 345 cere să se compare înțelesul cuvintelor **RĂCNET, CHIOT** cu **STRIGĂT, ȚIPĂT, URLET** și să se facă propoziții cu aceste cuvinte.

Toate cele cinci cuvinte desemnează „*fenomene sonore*” + „*produse (emise) de ființe*”, ceea ce înseamnă că diferențierea vizează cuvinte foarte apropiate ca sens.

Un prim aspect pe care îl presupune rezolvarea exercițiului este delimitarea cuvintelor monosemantice CHOT, ȚIPĂT de cele polisemantice STRIGĂT, RĂCNET, URLET.

Un alt aspect privește delimitarea componentelor comune tuturor sensurilor (prin care se face clasarea) ; toate cele cinci cuvinte sînt definite ca tipuri de „*strigăte*”, ceea ce obligă la precizarea sensurilor cuvîntului STRIGĂT.

Sensul de bază al lui **STRIGĂT** este definit ca „*șir de sunete*” + „*aparținînd sau nu unui cuvînt*” + „*emise de cineva cu voce ridicată*”. Aproape toate aceste componente de sens intră și în definiția cuvintelor CHIOT și ȚIPĂT, care se diferențiază însă prin adăugarea altor elemente : CHIOTUL este un „*strigăt*” + „*puternic*” + „*răsunător*” + „*prelung*” + „*de bucurie, izbîndă etc. (datorat unui sentiment determinat)*”; ȚIPĂTUL este un „*strigăt*” + „*ascuțit*” + „*provocat de alt sentiment determinat*” („*durere, spaimă*”, deci un sentiment opus lui CHIOT). Relația dintre STRIGĂT (s.1), CHIOT, ȚIPĂT este numai aparent de egalitate. Sensul de bază al lui STRIGĂT este inclus în toate trei cuvintele, dar ultimele două au ceva în plus, care le diferențiază și chiar le opun („*sentimente diferite (care însoțesc emiterea sunetelor)*”. Înseamnă că atunci cînd se construiesc propoziții cu aceste cuvinte trebuie să se știe că STRIGĂTUL poate fi „*de bucurie sau de durere*”, CHIOTUL „*numai de bucurie*” iar ȚIPĂTUL „*numai de durere*”.

URLET are două sensuri, definite amîndouă prin aceleași componente : „*strigăt*” și „*puternic*” + „*prelung*”, dar diferențiate contextual prin indicarea unui autor diferit al „*sunetelor*” : „*scos de ființe (oameni sau animale)* la sensul

de bază și „p r o d u s d e f e n o m e n e a l e n a t u r i i s a u d e o b i e c t e", la sensul secundar. Deci propozițiile ar trebui să fie de tipul : *URLETUL omului, cîinelui*, .. față de *URLETUL vîntului*, . .

Celelalte sensuri ale lui STRIGĂT se disting printr-o specializare mai strictă. În toate sensurile se păstrează componentele comune: „ș i r u l d e s u n e t e" + „d e i n t e n s i t a t e m a r e" (sau „c u v o c e t a r e"), la care se adaugă componente diferențiatoare pe sensuri. Sensul al doilea desemnează o „a n u n ț a r e, o c o m a n d ă" : *I-A STRIGAT să meargă mai repede.* Sensul al treilea se diferențiază contextual prin autorul sunetelor : *STRIGĂTUL animalului (păsării).* Sensul al patrulea are ca subiect „*o mulțime, o colectivitate de oameni*", care face, eventual, o acțiune determinată („p r o t e s t e a z ă") : *STRIGĂTUL mulțimii.* Sensul al cincilea este mai specializat, corespunzînd „p r o n u n ț ă r i i i n t e n s e a n u m e l u i c u i v a" : *a tresărit la STRIGĂTUL numelui său.*

Un asemenea exercițiu este foarte util pentru a deprinde diferențierea sensurilor unui cuvînt sau ale unor cuvinte apropiate, aparent echivalente. Faptul că se pornește de la o clasă deja alcătuită favorizează stabilirea riguroasă a componentelor de sens comune și, mai ales, a celor diferențiatoare. Abia după aceea este posibilă construirea corectă a unor propoziții ilustrative.

● Explicația cuvîntului PURITATE din MLR V, p. 114, nota 1 (la fragmentul din *Cartea Oltului* de Geo Bogza) reprezintă o diferențiere de sens și de context. Se precizează că în textul citat *(aici* sau în contexte de același tip) se realizează sinonimia cu *claritate, limpezime.* Contextul mai larg arată că PURITATE se referă la *cer* : „*o lună rotundă și galbenă se înalță... ea se schimbă la față... pînă ce, pe bolta de o desăvîrșită PURITATE*[1], *nu mai alunecă decît o albă și rece efigie*".

Pentru a aprecia ce sens realizează *aici* cuvîntul PURITATE, este necesar să vedem, pe baza unui dicționar, ce sensuri poate avea. PURITATE înseamnă fie „c u r ă ț e n i a, f a p t u l d e a f i p u r", caracteristică atribuită mai multor obiecte ; mai are un sens figurat-abstract, „c u r ă ț e n i e s u f l e t e a s c ă (=c a n d o a r e)", calitate care nu poate fi atribuită decît ființelor. În acest caz, se realizează o specializare concretă a primului sens, ceea ce se verifică prin substituirea cu sinonime cum ar fi : *claritate* „î n s u ș i r e a u n o r o b i e c t e d e a f i c l a r e" sau *limpezime* „c a l i t a t e a d e a f i l i m p e d e". În acest caz, definirea unui sens prin sinonimie este utilă (v. și la II—2.) deoarece *claritate* și *limpezime* desemnează mai precis „l i p s a d e n o r i s a u d e a l t e p e t e" :

pe bolta de o desăvîrșită { *PURITATE* / *limpezime* / *claritate* } sau „f ă r ă n o r i"

• MLR X, p. 173, nota 1 consideră necesar să explice atît adjectivul (mult folosit în limbajul literar curent), cît și substantivul ARBITRAR (limitat la stilul juridico-administrativ). Pentru adjectivul ARBITRAR se dă însă numai primul sens din DEX: „care pornește dintr-o hotărîre luată din propria apreciere, fără a ține seama de părerea altuia", pentru care e definitorie componenta de sens „subiectiv" (privind subiectul în raport cu alții). DEX-ul mai dă și un al doilea sens, de asemenea curent: „care este făcut, ales la întîmplare" (ultima parte a definiției constituind o diferență față de primul sens pentru că „subiectivitatea" are, în acest caz, un caracter mai larg, ceea ce duce la evasisinonimia dintre ARBITRAR și *nemotivat*, *nejustificat*). Deși adjectivul nu se poate folosi cu referire la orice substantiv (frecvente fiind *faptă*, *acțiune*, *părere* și altele de același fel), dicționarul nu indică restricții contextuale. În relația dintre sensurile acestui cuvînt polisemantic rămîne, deci, importantă distincția care se face printr-o componentă semantică (aparent ușor de neglijat și tocmai de aceea importantă).

• MLR X, p. 131, nota 1 dă explicația cuvîntului **MEMENTO** ca „semn distinctiv, însemnare", sens care corespunde aproximativ utilizării din contextul dat: „*totul se constituie într-un zguduitor MEMENTO liric, unic în literatura noastră poetică*".

Cuvîntul MEMENTO, mai puțin obișnuit în limbajul curent, are însă mai multe sensuri. Sensul dat de MLR X corespunde primului înregistrat în DEX, de la care s-a produs extinderea „aducere-aminte" (indicată de dicționar), aplicabilă și textului citat. Celelalte sensuri ale cuvîntului MEMENTO se diferențiază semantic și au un caracter foarte concret: „mic carnet de buzunar în care se fac însemnări pentru a reaminti o dată, un nume" (sensul 2), „carte, de obicei de format mic, care rezumă esențialul prin tabele, formule etc., în mai multe discipline științifice" (sensul 3), ultimul sens avînd și specializarea „listă a spectacolelor și conferințelor publicată în presa cotidiană". Cunoașterea sensurilor cuvîntului MEMENTO este utilă practic pentru că trebuie să corespundă condițiilor extralingvistice specifice de folosire. Chiar dacă diferitele sensuri secundare ale lui MEMENTO nu au tangențe cu cel actualizat în textul citat, diferențele de sens fiind nete, dezambiguizarea sensurilor acestui cuvînt polisemantic este ilustrativă pentru „învățarea lexicală".

• Definirea cuvîntului **INEDIT** prin evasisinonimele „nou, original" în MLR X, p. 208, nota 1 este corespunzătoare contextului în care apare: „*Marin Sorescu dă expresie unei viziuni lirice*

INEDITE, care poate fi recunoscută dintre atîtea altele". Nu este indicată polisemia acestui cuvînt (explicată de noi la II—1.1). Neglijarea polisemiei este justificată numai în măsura în care acest sens este mai frecvent decît cel de bază: „c a r e n u a m a i f o s t p u b l i c a t, c a r e s e p u b l i c ă p e n t r u p r i m a d a t ă". Între cele două sensuri legătura este destul de ușor de stabilit: „p r i m a d a t ă" poate însemna „n o u"; în același timp există și diferențe semantice, importante mai ales cînd amîndouă sensurile se utilizează în același domeniu (de exemplu, cel științific sau al istoriei și criticii literare). *O lucrare INEDITĂ* poate fi atît una „p u b l i c a t ă p r i m a o a r ă", cît și una „n o u ă p r i n a n u m i t e c a l i t ă ț i". În aceste condiții, explicarea polisemiei cuvîntului INEDIT este obligatorie pentru a asigura o „învățare lexicală" corespunzătoare (mai ales pentru nivelul destul de ridicat de pregătire al unor elevi cum sînt cei din clasa a X-a).

● MLR X, p. 327, nota 1 definește cuvîntul **POLARITATE** prin parafraza: „p u n c t e c a r e i n d i c ă r e l a ț i a d i n t r e d o i t e r m e n i d e o p o z i ț i e, d a r c a r e s e p r e s u p u n r e c i p r o c, c a p o l i i u n u i m a g n e t", sens ilustrat de următorul text: „*În interiorul poeziei lirice a avut toate corzile lirei sau... de la grațios la sublim ca să mergem la cele două POLARITĂȚI ale categoriilor estetice*".

Cuvîntul POLARITATE are însă mai multe sensuri (cum rezultă din DEX), sensuri bine diferențiate semantic și ca domeniu de referință (diverse științe: fizică, biologie, filozofie). Sensul 1 desemnează „o p r o p r i e t a t e a u n u i s i s t e m f i z i c d e a a v e a, î n d o u ă p u n c t e a l e s a l e c a r a c t e r i s t i c i d e a c e e a ș i n a t u r ă, d a r o p u s e u n a a l t e i a". Sensul al doilea schimbă componenta care desemnează „o p o z i ț i a n e t ă" cu componenta „p r o p r i e t ă ț i d i f e r i t e": „p r o p r i e t a t e a u n u i o r g a n i s m v e g e t a l s a u a u n e i p ă r ț i d i n e l d e a f o r m a d o u ă p u n c t e d e c r e ș t e r e c u p r o p r i e t ă ț i d i f e r i t e". Sensul al treilea desemnează, în filozofie, „s p e c i e a c o n t r a d i c ț i e i c o n s t î n d î n r e l a ț i a d i n t r e d o i t e r m e n i c a r e p r e z i n t ă c e l m a i m a r e g r a d d e o p o z i ț i e p o s i b i l", sens care se definește prin aceeași componentă cu sensul 1, de care se apropie foarte mult, cu deosebirea domeniului de referință și a genului proxim (cuvîntul prin care se face clasarea sensului fiind mai special: „c o n t r a d i c ț i e").

Întrucît fizica, biologia, filozofia (și legat de ultima, literatura și critica literară) sînt domenii științifice de interes general pentru elevi, delimitarea sensurilor cuvîntului POLARITATE este necesară în procesul de „învățare lexicală".

● În MLR X, p. 210, nota 1 cuvîntul **AMBIGUITATE** este explicat ca „exprimare cu sensuri multiple", corespunzător contextului în care apare: „*AMBIGUITATEA este una din caracteristicile poeziei lui Sorescu, ca, de altfel, ale poeziei moderne în general*". Sensul indicat de MLR X nu se raportează direct la nici unul din sensurile date de DEX, unde cuvîntul e înregistrat ca polisemantic (fapt ce trebuie cunoscut într-o adecvată „învățare lexicală").

DEX-ul definește sensul 1 al lui AMBIGUITATE (considerat „livresc") drept „lipsă de precizie, de claritate". Al doilea sens, caracterizat drept „concret" este definit: „expresie' afirmație lipsită de precizie, echivocă". Ambele sensuri date de DEX presupun componenta „apreciere negativă", componentă pe care nu o are sensul dat de MLR X (curent în limbajul criticii literare). Dimpotrivă, ca termen specializat în limbajul menționat, AMBIGUITATEA presupune „o apreciere pozitivă" în măsura în care existența „sensurilor (posibilităților) multiple" de interpretare dă complexitate, sporind valoarea unei opere literare. Oricum, accepția specializată și diferențiată semantic într-un limbaj necesar a fi cunoscut elevilor, alături de un alt sens posibil în limbajul curent trebuie clar explicată. De altfel, această diferențiere este făcută (tot numai dintr-un anumit unghi) de MLR XI, p. 328, unde AMBIGUITATE este explicat ca: „lipsă de precizie, de claritate în expresie sau afirmație echivocă", definiție care pune în evidență componenta negativă relevată de DEX. Combinarea explicațiilor, bazate pe diferențe de sens și pe domeniile de referință asigură adecvata cunoaștere și folosire a acestui cuvînt.

● MLR XI (în micul dicționar de la sfîrșit) dă pentru cuvîntul **STEREOTIP** numai sensul figurat: „care se repetă în aceleași condiții, care este mereu la fel; neschimbat, obișnuit, banal". Sensul de bază este mult mai concret și mai restrîns și, de aceea, mai puțin cunoscut: „placă întrebuințată ca formă de tipărire a edițiilor unei lucrări de mare tiraj". Transferul de la primul sens la al doilea se face cu ajutorul componentei de sens comune: „ceva ce se repetă" și prin metonimia „cauză / efect" devine „ceva obișnuit". Legătura cu sensul de bază se stabilește numai în urma analizei sensurilor din dicționar și nu cu cea mai mare ușurință. Cum sensul de bază nu este frecvent folosit, pe cînd sensul considerat figurat este curent și bine fixat, mai ales în limba literară, nici legătura dintre sensuri, nici faptul că există un sens de bază nu prezintă importanță practică pentru un vorbitor obișnuit. În aceste

condiții, nu ar fi necesar să se dea marca „figurat" pentru STEREOTIP, care, de fapt, nici nu este simțit astfel. Diferențierea semantică a acestui cuvînt polisemantic are importanță maximă.

● MLR XI, p. 326 propune, ca exercițiu de cultivare a limbii, să se explice fenomenul lexical care duce la utilizarea dată cuvintelor notate cu majuscule din textul următor: *„Se formase un fel de mit în jurul* BARDULUI DE LA MIRCEȘTI, *precum începuse a fi numit pe atunci Alecsandri. Nota comică e și ea cîteodată interesantă și deci trebuie să menționez că mai multe persoane... care nu cunoșteau cuvîntul BARD îi ziceau.... BRAD"*. Exercițiul urmărește evitarea unei etimologii populare, prin explicarea exactă, făcută prin comparație, a sensurilor cuvintelor BARD și BRAD.

BARD este definit cu sensul restrîns „(la vechii celți) poet care compune cîntece războinice și religioase", deci „un anumit tip de poet". Cuvîntul **BRAD** desemnează, la diferitele lui sensuri, „un arbore anumit" sau „părți ale lui". Nu se poate stabili nici un fel de relație de sens între aceste cuvinte, iar posibila lor confuzie (menționată de textul citat) este justificată numai de asemănarea formală. Exercițiul este util pentru a demonstra că diferențierea semantică subliniază o diferențiere lexicală obiectivă.

● MLR X, p. 225, nota 1 dă ca explicație pentru cuvîntul **SINCRONIC** parafraza „care se întîmplă în același timp" și trimite la cvasisinonimul *simultan*. Sensul corespunde utilizării în contextul dat: *„Prin optica nuanțată, proza română de astăzi reprezintă un fenomen literar care se dezvoltă SINCRONIC cu tendințele prozei moderne universale"*. Utilizarea adverbială a cuvîntului SINCRONIC precizează sinonimia cu *simultan* și neglijează importanța restricțiilor contextuale ale adjectivului (care se combină numai cu anumite substantive).

Astfel, sensul 1 dat de DEX este definit „care se petrece în același timp" (corespunzător celui dat de MLR), dar introduce preferințe de combinare cu substantive de tipul: *fapte, fenomene, evenimente*, .. (și, implicit, restricții față de alt fel de substantive). Sensul al doilea e mai puțin diferențiat prin definirea lui generală și, mai ales, prin utilizarea în domeniul fizicii, desemnînd „fenomene periodice care prezintă sincronism". În fine, sensul al treilea se utilizează tot limitat cu referire la limbajul științelor umaniste și desemnează „metode de studiu sau puncte de vedere care nu se fac în mod istoric" (sens definit în opoziție cu *diacronic*, deci).

Explicarea completă a sensurilor adjectivului SINCRONIC are importanță în măsura în care este un termen cu valențe știin-

țifice diferite (ceea ce nu rezultă neapărat din exemplul citat de MLR X) și care pot fi, toate, importante pentru elevi sau diferiți vorbitori.

● MLR X, p. 189, exercițiul 10 cere să se facă propoziții cu cuvintele **AMPLITUDINE** și **ANGAJARE.** Sensurile acestor cuvinte nu sînt explicate, fiind dat doar cîte un citat pentru fiecare din textele de critică literară: „*Eugen Jebeleanu este, pe scurt, un poet al AMPLITUDINII*" (Eugen Simion) și „*A milita împotriva morții, cum o face exemplar Eugen Jebeleanu, iată un mod al ANGAJĂRII*" (Const. Ciopraga). În aceste cazuri, considerăm obligatorie consultarea dicționarului nu numai pentru interpretarea adecvată a sensurilor cuvintelor respective în contextele date, ci pentru o folosire conștientă a aceluiași sens, diferențiat semantic de altele posibile.

Cuvîntul **AMPLITUDINE** are sensul propriu definit în așa fel încît, la modul general, ar trebui să apară numai în anumite limbaje științifice: „lungimea drumului între pozițiile extreme ale unui corp care oscilează". Utilizarea în matematică este delimitată de DEX ca o specializare: „mărimea unui arc". În același timp, DEX-ul mai arată că sensul de bază își poate extinde utilizarea, extindere considerată „figurată" și definită prin cvasisinonimele *întindere, amploare.* Acesta este sensul din textul citat, iar adecvata înțelegere și folosire a cuvîntului, în diferite variante ale limbii literare, de care elevii pot avea nevoie în paralel, trebuie indicată odată cu diferențele dintre sensuri. Cunoașterea independentă a sensurilor cuvîntului AMPLITUDINE este importantă pentru că se bazează pe componente de sens diferite și pe o altă utilizare funcțională. În același timp, diferențierea lui AMPLITUDINE de AMPLOARE este necesară în măsura în care între ele se stabilesc unele tangențe.

Cuvîntul **ANGAJARE** este destul de bogat în sensuri, între care există diferențe semantice importante. Sensul 1 este definit ca „a lua pe cineva sau a intra în slujbă, a se încadra într-un loc de muncă", sens care se poate actualiza numai în anumite condiții extralingvistice; de exemplu: *ANGAJAREA în serviciu s-a făcut de la data de* .. Al doilea sens, definit „a se obliga la ceva, a-și lua un angajament" se referă, de asemenea, la anumite condiții extralingvistice, mult mai largi însă decît în cazul primului sens. Sensul al doilea al lui ANGAJARE se actualizează în citatul dat de MLR X: *ANGAJAREA unui poet* (prin poezia lui, prin ceea ce scrie, prin ceea ce face etc.) înseamnă „a-și lua o obligație". Al treilea sens din DEX este limitat la domeniul militar: „a începe o acțiune militară" și presupune contexte de tipul: *ANGAJAREA*

trupelor în luptă. Şi sensul al patrulea este de interes foarte restrîns, fiind definit: „(la hochei sau la baschet) a pune pucul sau mingea jos". Şi explicarea cuvîntului ANGAJARE, dincolo de manual, şi în relaţie cu dicţionarul reprezintă un bun exemplu de „învăţare lexicală".

• MLR XI, p. 303, exerciţiul 4 are în vedere relaţia dintre **DENOTAŢIE** şi **CONOTAŢIE**, ca tipuri de sens ale cuvintelor polisemantice (deşi nu se face neapărat această precizare). MLR arată, pe bună dreptate, importanţa conotaţiilor în stilul beletristic, dar justificarea dată („pentru că autorul îşi exprimă atitudinea sa afectivă faţă de cele comunicate") nu acoperă toate tipurile de conotaţii sau situaţiile în care pot să apară. Există numeroase conotaţii în limbajul curent, foarte importante în comunicare (cum am arătat prin diverse exemple). Exerciţiul mai cere transformarea unor denotaţii în conotaţii pornind de la un text dat (alături de care să se propună şi altele de către elevi): „*Cu prilejul împlinirii a 225 de ani de la naşterea lui Gh. Şincai, unul din fruntaşii Şcolii Ardelene, la Universitatea din Bucureşti s-a desfăşurat o sesiune omagială*". După părerea noastră, o asemenea transformare (şi, implicit, un asemenea exerciţiu) nu este recomandabilă din principiu, din cauza condiţionării extralingvistice a textului dat, care ar admite cu greu „atitudini afective" şi, implicit, conotaţii. Rezultă, atît teoretic (în definirea conceptului de *conotaţie*), cît şi practic (în rezolvarea unor exerciţii) că posibilitatea ca vorbitorul să apeleze la conotaţii depinde şi de conţinutul comunicat, de împrejurările în care se face comunicarea, nu numai de intenţiile avute de vorbitor (care trebuie înţelese corespunzător). De aceea, o transformare a unui text (de tipul celui cerut de exerciţiul discutat aici) ar presupune schimbarea unor date obiective. În aceste condiţii, nu am procedat la rezolvarea exerciţiului, semnalînd doar dificultăţile obiective. Am considera mult mai utile exerciţiile care să stabilească raportul dintre denotaţie şi conotaţie sau să stabilească corespunzător conotaţiile aşa cum apar ele în anumite texte (aşa cum am sugerat în discutarea celorlalte exerciţii, de sub 1.1 — 1.1.5)

1.2.2 Exerciţii privind diferenţele contextuale dintre sensurile unor cuvinte polisemantice

Exerciţiul 2 din MLR VII are în vedere precizarea sensurilor (proprii sau figurate) în contexte date, ceea ce presupune compararea cu alte posibilităţi de utilizare (sensuri) şi, implicit, impune consultarea dicţionarului. Mai mult chiar este definit cuvîntul **CONTEXT**: „fragment dintr-o scriere în cadrul căreia se găseşte un cuvînt, o expresie, ..".

Este necesar însă să se știe că, din perspectiva interpretării sensului (propriu și, mai ales, a celor secundare sau figurate), *contextul* înseamnă combinații anumite, care ar trebui special indicate de dicționar, privind uzul cuvintelor în limbă. Dacă se produc devieri spre combinații determinate în texte (sau în vorbire) este necesară asigurarea legăturii cu datele de sistem (dicționar) și, implicit, a înțelegerii noilor sensuri. Pe baza acestor principii trebuie interpretate sensurile cuvintelor în contextele date, extrase din textul literar studiat — *Călin (File de poveste)*:

(a) *... cu făclii prea LUMINATE.*

(b) *Peste care trece-n zgomot O MULȚIME de norod.*

(c) *.. cariul, care-i MEȘTER faur.*

Sensul adjectivului **LUMINAT** trebuie interpretat ca „figurat" atît în raport cu indicațiile dicționarului, cît și în contextul dat. Se actualizează aici sensul al treilea (3), considerat „rar" și definit de DEX „c a r e r ă s p î n d e ș t e l u m i n ă (= l u m i n o s, s t r ă l u c i t)", sens care implică referirea la *surse de lumină*, cum este cazul aici *(făclie)*.

În exemplul de sub (b) se realizează sensul propriu definit de DEX: „(l a s i n g u l a r, c u d e t e r m i n ă r i) n u m ă r m a r e d e f i i n ț e, l u c r u r i". Precizarea *de norod* corespunde, deci, utilizării obișnuite; în măsura în care atît MULȚIME, cît și NOROD desemnează „c a n t i t ă ț i m a r i", insistența (eventual, pleonasmul) ar putea da o doză de expresivitate suplimentară, mai puțin obișnuită pentru sensul propriu.

Punctul (c): „*.. cariul, care-i MEȘTER faur*" realizează un sens figurat *numai contextual*. Din consultarea dicționarului rezultă că **MEȘTER** desemnează „o p e r s o a n ă c a r e p r a c t i c ă o a n u m i t ă m e s e r i e", „m e s e r i e" desemnată aici prin *faur*. Contextul arată însă o deplasare în raport cu indicațiile dicționarului, și anume faptul că meseria nu e practicată de o „*persoană*", ci de „*o insectă*" *(cariul)*, ceea ce duce la o personificare metaforică foarte expresivă, strict condiționată contextual.

● Exercițiul 2, (a), (b), (c) MLR V, p. 64 cere să se diferențieze în și prin context sensurile unor cuvinte polisemantice: **ÎNGÎNA** (a), **STINS**(b), **PREȚ**(c). Diferențierea se poate face mai bine dacă s-ar construi o parafrază echivalentă sau, eventual, un cvasisinonim:

(a) Pentru **A ÎNGÎNA** este importantă distincția dintre sensul de bază, pentru care se poate da parafraza „a scoate sunete asemănătoare cu ... " sau sinonimul A IMITA:

știe { *SĂ ÎNGÎNE* / *SĂ IMITE* } *glasul* { *caprei* / *cocoșului* / ... }

şi al doilea sens, echivalent cu „a rosti încet":

ÎNGÎNĂ („*pronunță greu, încet*") } *vorbele (printre dinți)*

Celelalte sensuri sînt condiţionate contextual: SE ÎNGÎNĂ *ziua cu noaptea.*

În texte poetice, A ÎNGÎNA poate realiza sensuri figurate, a căror înlocuire cu sinonime este utilă numai pentru interpretarea mai exactă a sensului:

Şi cu doru-mi singurel/De mă-NGÎN numai cu el (Eminescu)
(mă însoţesc)

La fîntînă E pustiu şi nu se-NGÎNA Nici o boare (Coşbuc)
(nu se leagănă)

(b) În cazul adjectivului STINS, se distinge sensul propriu, definit „care nu mai arde" şi care admite numai subiecte de tipul *foc, flacără, lumînare, . . .*

Focul { *STINS* / *(care nu mai arde)* } *se aprinde mai greu.*

Adjectivul STINS mai are destul de numeroase alte sensuri (şapte), condiţionate toate contextual. Legătura dintre ele se poate face prin componenta comună „lipsit de . . ":

Are o privire (ochi) { *STINSĂ (STINŞI)* / („*lipsită de expresivitate, inexpresivă, ştearsă*") }

Scoate sunete (strigăte) / *Are un glas* { *STINS(E)* / („lipsit(e) de intensitate, slabe") }

Are o rochie { *de un albastru STINS* („lipsit de intensitate, palid") / *de o culoare STINSĂ* („lipsită de intensitate, ştearsă") }

Celelalte sensuri ale lui STINS sînt strict condiţionate contextual: *proces STINS, var STINS*, legătura semantică dintre ele fiind, de aceea, mai greu de motivat.

(c) Substantivul PREȚ are două sensuri mai concrete, desemnînd o valoare bănească (legată de valoarea unei mărfi sau a unei munci prestate):

Casa / *Cartea* *are* } *un PREȚ mare* faţă de *o carte de PREȚ.*

şi *A muncit pentru un* / *I-a plătit un* } *PREȚ bun.*

Cel de-al treilea sens, este figurat datorită relației cauză/efect, motivată prin legătura dintre un „p r e ț m a r e" (respectiv „m i c") și o „v a l o a r e, i m p o r t a n ț ă, î n s e m n ă t a t e m a r e" (respectiv „m i c ă"):

o carte }
o idee } *de PREȚ.*
un obiect }

Exercițiul este util pentru diferențierea sensurilor în și prin context și pentru a arăta că există unele sensuri figurate ca mod de formare, dar care, în limbajul curent și pentru vorbitorii obișnuiți, nu mai sînt simțite astfel (sensul al treilea al lui PREȚ).

● Enunțul exercițiului 3 din MLR VI, p. 121 cere diferențierea *în* și *prin* context a mai multor cuvinte polisemantice: MÎNĂ, URMĂ, BUCHET, A RĂSĂRI.

Sensul de bază al cuvîntului MÎNĂ este clar și bine cunoscut. Se pot indica doar construcțiile fixe (sintagmele) în care MÎNĂ apare cu sensuri mai mult sau mai puțin diferite de acesta. Astfel, *de mînă, mînă-n mînă, a avea mînă ușoară, a-și da mîna, cu mîna goală* se apropie destul de clar de sensul de bază, adăugînd valori suplimentare, indicate de dicționare; în schimb, *a fi mînă spartă, a cere mîna cuiva, a ajunge pe mîini bune* ș.a. stabilesc destul de greu legătura de sens cu MÎNĂ. Ultima categorie de construcții sînt caracteristice unei variante mai puțin literare, mai exact, apar în vorbirea familiară. În schimb, o altă construcție, ca *mînă de lucru*, echivalentă cu „m u n c a, a c t i v i t a t e a d e p u s ă d e o p e r s o a n ă" este caracteristică limbajului literar (economic).

Sensul secundar al lui MÎNĂ are un caracter figurat relativ vizibil datorită contextelor specifice în care apare și modificarea semantică realizată aici: *o MÎNĂ de făină, o MÎNĂ de oameni* ș.a., construcții caracteristice, de asemenea, vorbirii familiare.

URMĂ este și el un cuvînt polisemantic, frecvent utilizat. Astfel, sensul de bază „s e m n l ă s a t d e c i n e v a s a u c e v a p e l o c u l u n d e a t r e c u t, a s t a t etc." se folosește în limbajul curent: *nu a găsit URMELE în pădure (și s-a rătăcit), se văd URMELE pașilor lui.* Se remarcă faptul că indicarea autorului (urmelor) se poate face sau nu. Variante ale sensului de bază apar în numeroase sintagme: *pe urma (cuiva), de pe urma (cuiva)* ș.a.

Cu sensul secundar de „p u n c t, s t a d i u f i n a l, s f î r ș i t", URMĂ apare în limba actuală numai în construcții fixe: *din urmă, de pe urmă, pînă la urmă, a rămîne în urmă, la urma urmei.*

DEX-ul mai indică pentru URMĂ un al treilea sens („punct în care o dreaptă intersectează o anumită suprafață"), sens specializat în stilul științific (matematic).

Substantivul BUCHET este bine cunoscut cu sensul lui de bază „m a i m u l t e f l o r i l e g a t e î m p r e u n ă", precizarea contextuală a lui *flori* fiind oarecum facultativă: *i-am oferit un BUCHET de flori, i-am luat BUCHETUL din mînă.*

Sensul secundar dezvoltat prin generalizare din cel de bază („g r u p d e o b i e c t e d e a c e l a ș i f e l p u s e î m p r e u n ă") apare numai în cîteva contexte indicate de dicționar: *BUCHET de melodii (de cîntece).*

Un alt sens secundar („a r o m ă d e v i n") este figurat numai ca procedeu de formare (metonimia „c a u z ă"/„e f e c t") și este specializat în contextul *vin*: *vinul are un BUCHET grozav.*

Verbul A RĂSĂRI are un sens de bază bine cunoscut, dar limitat: *A RĂSĂRIT luna sau soarele* („a a p ă r e a p e c e r, l a o r i z o n t"). Sensurile secundare, destul de bine legate de primul, se pot defini prin sinonimia cu *a apărea*. În toate situațiile însă este necesar să se indice subiectul verbului: *A RĂSĂRIT iarba, De unde ai RĂSĂRIT?* Tot prin „a a p ă r e a", dar cu o componentă de sens în plus („î n e v i d e n ț ă") se definește sensul secundar din exemple de tipul: *capul său RĂSĂREA deasupra mulțimii.*

Rezolvarea în detaliu a exercițiului demonstrează nu numai importanța diferențierii în și prin context a sensurilor unor cuvinte polisemantice, ci și utilitatea cunoașterii contextelor specifice (limbaj literar/familiar, valoare figurată mai mult sau mai puțin vizibilă). Diferențierea în și prin context a sensurilor cuvintelor polisemantice este, deci, un procedeu de „învățare lexicală" util chiar la cuvinte aparent cunoscute.

● Exercițiul 3 din MLR VII (la lecția *Mamă Țară* de T. Arghezi) cere să se caute în dicționar sensurile cuvîntului VATRĂ și să fie folosite în propoziții. Cuvîntul e vechi, polisemantic, iar importanța cunoașterii sensurilor lui merge mai ales în direcția memorării specializărilor contextuale. Chiar și sensul propriu, „p l a t f o r m ă a c a s e l o r ț ă r ă n e ș t i u n d e s e f a c e f o c u l p e n t r u a p r e g ă t i m î n c a r e a", presupune un context de tipul: *arde focul în VATRĂ*, care să-l diferențieze de sensul *VATRĂ (casa) părintească* sau de cel de-al treilea sens: „l o c u l c e n t r a l a l u n e i a ș e z ă r i": *VATRA satului.* Din perspectivă stilistică determinată, sensul de bază mai are o utilizare specializată: „p a r t e a f o r j e i î n c a r e s e d e p o z i t e a z ă ș i u n d e s e a r d e c o m b u s t i b i l u l". Acest sens poate fi important pentru anumite categorii de vorbitori și trebuie precizat lingvistic și extralingvistic. În rest, explicarea acestui cuvînt interesează numai prin importanța simultană a condițiilor semantice și contextuale de utilizare a sensurilor unui cuvînt polisemantic.

● Exercițiul 4 din MLR VII (la lecția *Către mineri* de Geo Bogza) urmărește folosirea (într-un dialog cu colegii) a cuvintelor: **MEMORABIL, PATETIC, REPERCUSIUNE, SUMBRU, COPLEȘITOR.** Exercițiul poate fi folosit cu mai multe obiective: învățarea exactă a sensurilor unor cuvinte mai puțin cunoscute, diferențierea fiecărui sens prin context și cu eventuale implicații stilistice. În toate cazurile este necesar să se consulte dicționarul pentru însușirea exactă a sensurilor și pentru adecvata lor folosire în context.

Adjectivul **MEMORABIL** este definit „v r e d n i c" + „d e ț i n u t m i n t e", ambele componente de sens fiind importante pentru definirea exactă: „c a r e m e r i t ă (t r e b u i e)" + „s ă f i e ț i n u t m i n t e". În general însă, această apreciere nu poate fi făcută decît *despre evenimente, situații, întîmplări*, mai puțin *despre persoane* și numai despre *anumite obiecte (un film, o carte ...)*. În anumite situații și în funcție de contextul extralingvistic sensul propriu poate cumula valoarea definită prin cvasisinonimele i m p o r t a n t, î n s e m n a t, r e m a r c a b i l; de exemplu *o carte MEMORABILĂ* înseamnă atît „o c a r t e c a r e s e ț i n e m i n t e", dar aceasta se întîmplă și pentru că e „i m p o r t a n t ă". Dificultatea diferențierii sensurilor face ca valoarea figurată, expresivă să nu fie relevantă pentru un asemenea cuvînt.

Adjectivul **PATETIC** este înregistrat de DEX cu două sensuri: „p l i n d e p a t o s, c a r e e m o ț i o n e a z ă, i m p r e s i o n e a z ă", sens utilizat numai în anumite contexte *(situație, eveniment, întîmplare, .. strigăt, privire, manifestare, ..* și, prin generalizare, *persoană, ..*), deși dicționarul nu indică explicit restrîngeri contextuale. Al doilea sens este strict specializat contextual: „*despre nervi* — c a r e i n e r v e a z ă m u ș c h i i o b l i c i a i o c h i u l u i", ceea ce înseamnă și utilizarea numai în domenii științifice (medicină, biologie).

Cuvîntul **REPERCUSIUNE** cere precizări în ce privește forma (evitarea etimologiei populare REPERCURSIUNE) și, eventual, diferențierea de sinonimele prin care îl definește dicționarul: *urmare, consecință.* Diferențe semantice și contextuale sînt greu de găsit, în afară de considerarea ca pretențios a cuvîntului REPERCUSIUNE în anumite contexte:

strigătele / *țipetele*	au *avut*	REPERCUSIUNI / *consecințe* / *urmări*	*asupra auzului lor.*

Adjectivul **SUMBRU** este înregistrat de DEX cu două sensuri: cel propriu desemnează „l i p s ă d e l u m i n ă" și e cvasisinonim

cu *întunecat*, cu precizarea, care s-ar cere făcută, că numai anumite obiecte pot fi caracterizate astfel :

un cer *o cameră* ...	SUMBRU/SUMBRĂ. *întunecat(ă).*

Al doilea sens, considerat figurat de DEX este definit ca „lipsit de veselie, închis în sine", cvasisinonim cu *trist*, *îngîndurat* și, deși dicționarul nu face precizări, se folosește numai *despre persoane* sau despre părți ale lor *(privire, față*, .. și, prin extindere, *gînduri*). Înregistrarea sensului figurat de dicționar generalizează această utilizare și îi diminuează expresivitatea. Pentru folosirea adecvată este important să se cunoască în ce contexte se utilizează.

Adjectivul **COPLEȘITOR** apare monosemantic în DEX, dar verbul de la care e derivat și prin care se definește are mai multe sensuri. Este necesar să se precizeze în ce măsură aceste sensuri se transferă de la verb la adjectiv și, mai ales, în ce contexte pot fi folosite. Adjectivul COPLEȘITOR apare cu referire la *abstracte* : *situație, eveniment, întîmplare, faptă COPLEȘITOR/COPLEȘITOARE* și *despre ființe* — „a înconjura din toate părțile" (cvasisinonim cu *a impresiona* : *m-a COPLEȘIT cu bunăvoința*.

● Exercițiul 1, MLR V, p. 121 propune să se găsească alte cuvinte care să poată fi alăturate lui **BLÎND, ADÎNC(Ă)** și să se alcătuiască propoziții cu ele.

BLÎND este exemplificat ca adjectiv pe lîngă substantivul *om* și ca adverb pe lîngă verbul *privea*. Diferența dintre cele două utilizări nu este de sens (care se păstrează același : „prietenos, pașnic, blajin"), ci de parte de vorbire. Urmărirea combinațiilor contextuale mai stricte pune în evidență specializări ale sensului. Astfel, pe lîngă substantive care desemnează *animale*, BLÎND înseamnă „care nu fuge de om, care nu se sperie", deși admite aceleași sinonime ca în contextele anterioare :

om	BLÎND *prietenos* *pașnic*	*animal* *cîine*	BLÎND *pașnic* *prietenos* ...

BLÎND realizează un sens diferit și în combinație cu substantivele *anotimp, climă, natură*, cînd se definește : care nu e aspru, care nu e excesiv, care e plăcut" :

anotimp *natură* *climă*	BLÎND(Ă) AGREABIL(Ă) PLĂCUT(Ă)

„n e c u n o s c u t"; *om TAINIC* poate să însemne „*(un om)* r e t r a s, i z o l a t", dar şi „*(un om)* t ă c u t, î n c h i s î n s i n e" şi, în fond, „m i s t e r i o s". La fel, *cocostîrc TAINIC* (M. Sadoveanu), înseamnă „m i ş t e r i o s" (ceea ce se explică extralingvistic pentru cei care cunosc obiceiurile mai ciudate ale acestei păsări).

Acest exerciţiu ajută la identificarea exactă a sensului cuvîntului TAINIC în textul analizat, ceea ce înseamnă, implicit, o diferenţiere de alte sensuri posibile ale lui sau de sensurile altor cuvinte care ar fi putut fi preferate.

● Exerciţiul anterior poate fi corelat cu exerciţiul 1, MLR V, p. 121, unde **TAINIC** determină pe *întreabă* şi se cere să se găsească alte contexte în care ar putea să apară cu alte sensuri. TAINIC, utilizat aici ca adverb, apare în următorul context mai larg: „*Iar domnu Trandafir întreabă TAINIC pe cestălalt, rămas mai în urmă*" (M. Sadoveanu, *Domnu Trandafir*). Explicaţia cuvîntului dată în subsolul Manualului este „*aici* (subl. n.) î n ş o a p t ă, f ă r ă a t r a g e a t e n ţ i a". În mare, acest sens este o specializare a sensului propriu „misterios". Utilizarea ca adverb a lui TAINIC trebuie corelată cu definiţia dată de DEX „p e a s c u n s, p e f u r i ş, î n s e c r e t", sens combinat mai ales cu verbele *vorbeşte, rîde, şopteşte, cîntă*, eventual *rîde, pîlpîie,*... Într-un asemenea exerciţiu utilizarea dicţionarului este foarte importantă pentru a stabili riguros restricţiile contextuale, mult mai severe în cazul adverbului decît al adjectivului. Exerciţiul urmăreşte şi diferenţierea de sens dintre adjectiv şi adverb, operaţie care trebuie dirijată deliberat de către profesor.

*

● Explicarea cuvîntului **VOLTĂ** în subsolul fragmentului de text din *Toate pînzele sus* de R. Tudoran, din MLR VII ca „m i ş c a r e î n f o r m ă d e c e r c s a u d e a r c d e c e r c", în contextul: „*Speranţa făcu o VOLTĂ*" poate constitui prilejul unui exerciţiu semantico-stilistic instructiv. Sensul cuvîntului VOLTĂ (explicat de MLR VIII nu este singurul pe care îl are acest cuvînt şi, dacă nu se consultă şi un dicţionar, elevii pot fi derutaţi dacă îl întîlnesc în vorbire şi cu alte sensuri. Confruntarea definiţiilor date de manuale cu cele din diferite dicţionare (DEX-ul, de exemplu) apare astfel, uneori, ca o necesitate.

Primul sens din DEX, cel mai general, corespunde explicaţiei date în subsolul MLR VII, chiar dacă apare mai larg în raport cu sensul lui VOLTĂ din textul discutat. Ambiguitatea interpretării apare dacă avem în vedere că VOLTĂ are în DEX şi un al doilea sens; „m a n e v r ă d e r o t a ţ i e f ă c u t ă d e o a m b a r c a ţ i e s a u d e o n a v ă c u p î n z e p e n t r u s c h i m b a r e a b o r d u l u i d i n c a r e p r i m e ş t e v î n t u l", sens care ni se pare mai

apropiat de cel din textul literar dat („*Speranța*" fiind o navă). Într-adevăr, delimitarea dintre cele două sensuri nu e foarte netă, ea fiind posibilă numai în măsura în care „m i ș c a r e a s p e c i f i c ă d e s e m n a t ă" este făcută numai de o navă (cum se specifică numai la al doilea sens dar nu și la primul, ceea ce favorizează ambiguitatea).

Nu este lipsit de importanță să se știe că primul sens al cuvîntului VOLTĂ poate avea și o utilizare figurată prin deplasarea totală în alt domeniu, păstrîndu-se însă componentele de bază ale sensului, ceea ce asigură legătura : „s c h i m b a r e b r u s c ă" + „î n a t i t u d i n e" (sau „t r e c e r e s u b i t ă d e l a o c o n c e p ț i e l a a l t a").

DEX-ul mai dă și un al treilea sens pentru VOLTĂ, foarte limitat ca domeniu de utilizare (muzica) : „s e m n c a r e i n d i c ă r e p e t a r e a u n u i f r a g m e n t m u z i c a l, d e f i e c a r e d a t ă c u u n a l t s f î r ș i t". Acest sens nu corespunde în nici un fel celui din textul analizat, dar cunoașterea lui poate fi utilă elevilor, în măsura în care îl întîlnesc la o altă disciplină (muzica).

Explicarea polisemiei cuvîntului VOLTĂ (neînregistrată ca atare de MLR) este interesantă nu numai din perspectiva relației manual (de limba română)/dicționar, ci și sub aspectul interferenței dintre diferite variante stilistice ale limbii literare. Utilizarea unui termen tehnic în limbajul literar artistic este făcută aici neutru, adică fără valoare expresivă, ceea ce constituie un aspect de principiu interesant, demn de semnalat.

● Cuvîntul **VIZIONAR** este explicat de MLR X, p. 66, nota 1 prin parafraza „c a r e p r e v e d e, v e s t e ș t e e v e n i m e n t e v i i t o a r e", cuvînt utilizat ca determinant al substantivului *poezie* (*VIZIONARĂ și mesianică e poezia „Clăcașii"*).

Consultarea DEX-ului arată că adjectivul VIZIONAR este, de fapt, polisemantic, iar cele două sensuri ale lui sînt diferențiate atît prin componente de sens, cît și prin specializări contextuale. Astfel, sensul 1, definit „c a r e s e l a s ă s t ă p î n i t d e v i s e, d e i d e a l u r i" se folosește *despre persoane, oameni*. Sensul al doilea, „c u c a r a c t e r d e v i z i u n e", devenit prin deplasare și extindere sinonim cu „*fantastic, extravagant*" admite combinații mai largi, cu referire la substantive abstracte de tipul : *idei, păreri, opinii, concepții*, eventual, *atitudine* (fiind însă mai greu de admis combinații cu substantive mai concrete chiar de tipul : *fapte, acțiuni* ș.a.).

● Tot în MLR X, p. 203, nota 1 este explicat substantivul **VIZIUNE** ca : „m o d d e a r e p r e z e n t a, d e a i n t e r p r e t a p o e t i c l u m e a ș i v i a ț a", sens care ar corespunde valorii din contextul dat : „*Decebal, Ștefan cel Mare, . . .codrii și apele sînt în VIZI-*

UNEA sa simboluri cu sensuri eroice și tragice". Cuvîntul VIZIUNE are mai multe sensuri și cel dat de MLR X nu se poate raporta la cel de bază decît prin extinderea de la „p e r c e p ț i e v i z u a l ă" la „i m a g i n e, r e p r e z e n t a r e". Al doilea sens din DEX poate fi și el aplicat valorii lui VIZIUNE în textul dat: „m o d d e a v e d e a, d e a c o n c e p e l u c r u r i l e" (cvasisinonim cu *concepție, opinie*). Cel de-al treilea sens nu interesează textul dat: „p e r c e p ț i e i m a g i n a r ă a u n o r l u c r u r i n e r e a l e; s a u c e e a c e i s e p a r e c u i v a c ă v e d e c a u r m a r e a a c e s t e i p e r c e p ț i i". Dezambiguizarea semantică și contextuală a sensurilor cuvîntului VIZIUNE arată situații complexe, mai greu de diferențiat, dar important de învățat ca atare.

● Indicarea pentru unele cuvinte cum ar fi **FRUST**, MLR X, p. 91, nota 3 numai a sensului „figurat" obligă (pentru înțelegerea exactă, dar și pentru cunoașterea cuvîntului) să se consulte dicționarul și să se facă raportarea la sensul de bază.

Sensul de bază al adjectivului FRUST este considerat de DEX „livresc" și se semnalează utilizarea lui limitat-contextuală: „*despre unele monede, medalii, sculpturi* — ș t e r s d e u z u r a v r e m i i" (cvasisinonim cu *tocit*).

Al doilea sens al lui FRUST, considerat „figurat" și de DEX, este definit similar, prin trimiterea la cvasisinonimele *brut, neprelucrat, natural, simplu, rudimentar*, ceea ce corespunde utilizării din MLR X: „*limbaj FRUST*". În general, utilizările contextuale ale acestui adjectiv neologic sînt destul de limitate, chiar dacă dicționarul nu face destule precizări în această direcție.

Diferențierea semantică și contextuală a sensurilor adjectivului FRUST este importantă atît pentru că e un cuvînt mai puțin cunoscut, cît și pentru că sensul secundar (apreciat ca „figurat", dar care nu este simțit astfel) este mai frecvent și, astfel, mai important (ceea ce justifică înregistrarea lui izolată de către MLR X).

● Explicația dată cuvîntului **ACUT** în MLR VI, p. 177, nota 9 are în vedere diferențierea sensului realizat în textul literar studiat (de alte sensuri posibile în limbă): „*becuri . . .care transmit, foarte viu, foarte ACUT, senzația că acolo se petrec fapte de o mare importanță*" (Geo Bogza, *Săraca Țara Moldovei*). Sensul de „aici" este sinonim cu *puternic, vizibil*, neînregistrat ca atare de DEX, deși se apropie de sinonimele prin care e definit sensul de bază: „*ascuțit, pătrunzător*" și, prin extindere, *puternic*. Numai în cazul concret, cu referire la *lumină*, ACUT se poate defini prin *vizibil*. În acest caz, definirea prin sinonimie (utilizată atît de DEX, cît și de manualul școlar) deplasează interpretarea (chiar a sensului de bază, pentru care există coordonate precise), fie spre general, fie spre particular. Ar fi mai conve-

mabile două tipuri de explicații: mai întîi, o parafrază succintă „d e f o a r t e m a r e i n t e n s i t a t e"; apoi, delimitarea restricțiilor de utilizare contextuală, prevăzute de dicționar la toate sensurile, vezi și discuția lui ACUT la II-1.1). Analiza unui cuvînt ca ACUT este interesantă și utilă din perspectiva învățării lexicale și a cultivării limbii tocmai pentru că obligă la relația dintre dicționar și texte de limbă actuală, unde, deși caracterizat prin restricții contextuale, ACUT tinde să-și lărgească posibilitățile de utilizare contextuală îmbogățindu-și astfel chiar valorile semantice. În acest fel poate fi explicat cuvîntul ACUT, utilizat în alte contexte, cum ar fi cele din critica literară, de MLR X, p. 174: *„Primele iubiri" exprimă...o neobișnuită senzație de vitalitate a materiei,...confesiunea lirică ACUTĂ*", la care se pot adăuga și alte exemple.

● MLR X, p. 48, nota 2 dă o explicație oarecum circulară cuvîntului **SENTENȚIOS**: „c a r e c o n ț i n e s e n t i n ț e, m a x i m e", înregistrat în contextul: *„Impresionează sfatul înțelept al bătrînului sfetnic, compătimitor și SENTENȚIOS, exprimînd, în esență, atitudinea demnă, bărbătească în fața morții*".

Dacă presupunem cunoscute cuvintele *sentințe* și *maxime* date de definiție, consultarea DEX-ului indică obligativitatea unor restricții contextuale pentru adjectivul SENTENȚIOS, restricții care nu rezultă, nici implicit, din definiția dată de MLR X. Sensul propriu se folosește cu referire la *stil*, *ton* etc. (al oamenilor) sau, prin generalizare, *despre oameni*. DEX-ul mai menționează o specializare a sensului în care se include o componentă depreciativă: „c a r e f o l o s e ș t e u n t o n e m f a t i c, a f e c t a t, g r a v, p r e t e n ț i o s". Chiar dacă în contextul exemplificat de MLR nu apare acest sens specializat, existența lui e bine să fie cunoscută odată cu indicația privind posibilitatea de diferențiere lingvistică și extralingvistică.

● MLR X, p. 47, nota 1 definește cuvîntul **PEREN** „c u c a r a c t e r s t a b i l, d e l u n g ă d u r a t ă" conform valorii din următorul context: *„poezia „Vara" este un imn închinat frumuseților PERENE ale pămîntului românesc*". Explicația acestui cuvînt neologic, cu mai multe sensuri diferențiate semantic și contextual poate constitui un bun prilej de cultivare a limbii.

Mai întîi este necesar să se arate că sensul de bază (denotativ) al cuvîntului PEREN aparține unui anumit domeniu științific (biologia), fiind utilizat *cu referire la plante* — c a r e t r ă i e ș t e ș i r o d e ș t e m a i m u l ț i a n i l a r î n d, a v î n d o r ă d ă c i n ă p e r s i s t e n t ă, d i n c a r e s e d e z v o l t ă o n o u ă t u l p i n ă". Cunoașterea acestui sens (dincolo de biologie) este necesară și pentru a explica utilizarea lui figurată (dar fără o expresivitate explicită) în limbajul literar curent (cum arată chiar DEX-ul). Sensul secun-

dar (dezvoltat prin lărgirea sensului propriu) este definit „c a r e a r e c a r a c t e r d e s i m b o l, c a r e d u r e a z ă m u l t t i m p". Atît prima parte a acestei definiţii, cît şi cea de-a doua („c a r e d u r e a z ă m u l t t i m p") explică adjectivul PEREN în exemplul dat de MLR X. Diferenţierea sensurilor acestui cuvînt polisemantic este strict condiţionată contextual.

Substantivul (corespunzător adjectivului PEREN) PERENITATE este explicat şi el de MLR X, p. 174, nota 1 numai cu accepţia figurată: „î n s u ş i r e a d e a f i p e r e n", adică „*durabilitate, persistenţă*", accepţie frecventă în critica literară.

● Cuvîntul **EXTAZ** este definit de MLR X, p. 89, nota 2 ca „s t a r e s u f l e t e a s c ă d e m a r e i n t e n s i t a t e, c a r a c t e r i z a t ă p r i n s u s p e n d a r e a a p a r e n t ă a c o n t a c t u l u i c u l u m e a î n c o n j u r ă t o a r e". Explicaţia este aproximativ suficientă pentru înţelegerea cuvîntului în contextul din MLR: „*Răzbate din nou în poezia lui Blaga un dor de viaţă şi de farmec; el se consumă într-o stare de EXTAZ liniştit şi de APOTEOZĂ*". Determinantul *liniştit* din contextul imediat al substantivului EXTAZ subliniază sensul dat. Cunoaşterea exactă a cuvîntului cere însă să se arate că EXTAZ are mai multe sensuri (operaţie pe care MLR nu o face, spre deosebire de APOTEOZĂ, pentru care sînt date toate sensurile, chiar cele ieşite din uz, de exemplu: „(în antichitatea greco-romană) a t r e c e u n e r o u s a u u n î m p ă r a t î n r î n d u l z e i l o r". Specializarea din medicină a sensului de bază al cuvîntului EXTAZ, „s t a r e n e r v o a s ă î n c a r e b o l n a v u l, u r m ă r i t d e i d e i f i x e, e l i p s i t d e s e n z a ţ i i ş i i n c a p a b i l d e m i ş c ă r i v o l u n t a r e", deşi aparţine unui domeniu limitat ştiinţific poate interesa şi un vorbitor obişnuit intrînd astfel în limbajul literar curent. Delimitarea dintre cele două valori, manifestată la nivelul componentelor de sens, mai puţin a contextelor lingvistice se poate face numai cu date extralingvistice.

Al doilea sens al substantivului EXTAZ este definit de DEX ca: „a d m i r a ţ i e p r o f u n d ă, n e ţ ă r m u r i t ă", cvasisinonim cu *adoraţie, veneraţie*. Semnalarea acestui sens ca o specializare figurată, dezvoltată prin metonimia „c a u z ă"/„e f e c t" este mai mult decît necesară în momentul în care MLR se angajează în explicarea cuvîntului EXTAZ. Aceasta cu atît mai mult cu cît, în textul citat de MLR X, actualizarea acestui sens ni se pare interpretarea cea mai apropiată.

Oricum, în măsura în care în text apar două cuvinte polisemantice, explicaţia lor (cu ajutorul MLR-ului sau a DEX-ului) trebuie să fie similară pentru a contribui la o cunoaştere adecvată a vocabularului românesc.

cvasisinonimele *a se agita*, *a se mișca puternic*, dar sensul este marcat expresiv pentru că, de obicei, folosirea reflexivului verbului a FRĂMÎNTA presupune un subiect animat-uman.

Un asemenea mod de a prezenta polisemia unui cuvînt ni se pare convenabil dacă merge paralel cu dicționarul (de la sensurile proprii la cele figurate). Nu trebuie neglijate nici componentele comune sensurilor („u n a n u m i t t i p d e m i ș c a r e" + „e x e c u t a t ă î n t r - u n a n u m e f e l") și nici, mai ales, diferențele semantice datorate unor constrîngeri contextuale (sau modului specific de exprimare a sensului în anumite contexte). Astfel, sensul de bază se construiește activ (fără pronume reflexiv), are un subiect persoană și un obiect determinat (exprimat sau nu) : *aluatul*. Celelalte sensuri (înregistrate sub 2 și considerate „figurate" de DEX) au și ele un subiect animat-uman dar se construiesc cu pronumele reflexiv *(Copilul/sau Ion se FRĂMÎNTĂ în somn de griji sau dintr-o anumită cauză)*. În fine subiectul poate fi abstract : *problema, ideea mă (sau te, îl, . .) FRĂMÎNTĂ*, cînd persoana este obiectul indicat pronominal (și, eventual, printr-un substantiv reluat : *problema îl FRĂMÎNTĂ pe Ion)*.

Deși exercițiul are un cuvînt frecvent folosit, precizările privind diferențele semantice și contextuale dintre sensurile lui sînt, tocmai de aceea foarte utile, pentru că pot servi ca model de înțelegere, interpretare a polisemiei cuvintelor și în exemplificări ale profesorului.

● Din altă perspectivă, ne interesează problemele puse de rezolvarea unor exerciții (de tipul celor selectate în această carte) de către elevi. În cadrul unei inspecții făcute într-o școală generală, s-a dat elevilor ca test rezolvarea exercițiului 2 din MLR V, p. 77. Enunțul exercițiului cerea să se găsească adjectivele potrivite pentru substantivele MIROS și CEAȚĂ.

În ambele cazuri este necesar să se aibă în vedere diversele sensuri concrete pe care le pot avea cuvintele respective și consecințele rezultate din combinarea lor cu alte cuvinte.

Cuvîntul **MIROS** desemnează percepții determinate a căror desemnare prin cuvinte se poate face mai mult sau mai puțin riguros. De aceea, probabil, elevii au dat, mai ales, exemplul din textul studiat : *MIROS adormitor ;* apoi, cea mai mare frecvență au avut-o, cvasisinonimele lui *adormitor* (în contextul discutat) : *îmbătător, plăcut, îmbietor, dulce*, . . . Dacă exercițiul nu a circumscris sarcinile de combinare contextuală ale cuvîntului MIROS, profesorul urma să delimiteze (după test) situațiile. Astfel, diferențierea obiectivă dintre *plăcut* (cu cvasisinonimele lui) și *neplăcut* (cu alte cvasisinonime) era primordială. Celelalte combinații, de tipul *adormitor, îmbietor, dulce*, . . . merg spre o interpretare subiectivă, în unele situații chiar cu valoare stilistică (MIROS *dulce*, de exemplu, este o sinestezie).

Şi definiţia sensului cuvîntului **CEAŢĂ** („p a r t i c u l e d e a p ă ... c a r e s e a f l ă î n a t m o s f e r ă ... ş i c a r e î m p i e d i c ă v i z i b i l i t a t e a") nu permite orice combinaţie contextuală. De aceea, şi în acest caz, majoritatea exemplelor date de elevi au pornit tot de la text (*CEAŢĂ argintie* sau *albicioasă*), cu determinanţi privind o apreciere exterioară, cromatică); izolat, unii elevi, bazîndu-se pe deprinderile lingvistice intuitive au exemplificat *CEAŢĂ deasă* sau chiar *CEAŢĂ londoneză* (ultimul exemplu interesant la un elev de clasa a V-a din Medgidia). Cîţiva elevi l-au combinat pe CEAŢĂ cu adjectivele *rece*, *friguroasă*, ...; în această situaţie (justificată în parte prin faptul că CEAŢĂ presupune contraste de temperatură şi, implicit, temperaturi scăzute) este necesar ca profesorul să arate că, deşi justificate parţial (prin transferul metonimic „c a u z ă"/„e f e c t"), combinaţiile nu sînt corecte.

Deşi exerciţiul s-a rezolvat fără dicţionar, un profesor atent a putut face precizări privind indicaţiile de sens şi restricţiile de combinare cu alte cuvinte.

1.2.3 Exerciţii privind diferenţele semantice, contextuale şi stilistice dintre sensurile cuvintelor polisemantice

Exerciţiul 1 din MLR VII (de la lecţia *Descoperind rîul* de Fănuş Neagu) cere să se folosească în propoziţii cuvintele: **PULSAŢIE, RAMPĂ, ARCADĂ, AMPLIFICA**. Rezolvarea unui asemenea exerciţiu presupune, implicit, cunoaşterea exactă a sensurilor acestor cuvinte pentru ca abia apoi să li se asigure o folosire adecvată în contexte.

Cuvîntul **PULSAŢIE** este inregistrat de DEX cu trei sensuri, ultimele două considerate figurate, deşi apar în situaţii diferite. Sensul propriu definit „f i e c a r e d i n m i ş c ă r i l e p u l s u l u i" implică restricţii contextuale (deşi nu apar de la prima vedere): utilizarea cu referire la *sînge* (sau *circulaţia sangvină*) şi, eventual, o comunicare legată de stilul ştiinţific. Al doilea sens, considerat figurat de DEX este definit ca „n u m ă r u l d e p e r i o a d e p e c a r e l e e f e c t u e a z ă o m ă r i m e p e r i o d i c ă î n t r-u n a n u m i t n u m ă r d e u n i t ă ţ i d e t i m p", sens utilizabil mai ales în domenii ştiinţifico-tehnice. Condiţiile concrete de utilizare lingvistică şi extralingvistică interesează elevii cînd au nevoie de acest cuvînt la diferite discipline. Cel de-al treilea sens, considerat tot „figurat" este definit ca „d e s f ă ş u r a r e a u n u i p r o c e s, a u n u i f e n o m e n, a u n e i a c ţ i u n i, î n t r-u n r i t m v i u, t r e p i d a n t". Şi aici contextul este important pentru realizarea sensului; substantivul în genitiv care precizează cui aparţine pulsaţia are un caracter mult mai general decît la primul sens: *PULSAŢIA evenimentelor*, de exemplu. Libertăţile de utili-

Cuvîntul **AMPLIFICA** pare, la prima vedere, după DEX un cuvînt monosemantic: „a da sau a căpăta amploare (= *a se mări, a se lărgi, a se dezvolta*)", dacă nu se ține seama de precizarea (ce-i drept, dată în paranteze): „din punct de vedere cantitativ, intensiv etc.". Tocmai această precizare este foarte importantă și dirijarea elevilor în folosirea dicționarului este strict necesară. În funcție de „obiectul, situația, fenomenul care se mărește" și de aspectul concret al „măririi" (cantitatea, intensitatea etc.), rezultă diferite utilizări posibile ale acestui cuvînt pe care nici dicționarul nu le precizează suficient de clar: *AMPLIFICAREA sunetelor (vocii, radiofonică)* este altceva decît *AMPLIFICAREA unei lucrări* sau decît *AMPLIFICAREA retorică*. Foarte important ar fi să se arate că nu orice obiect „SE AMPLIFICĂ", de exemplu nu se poate spune astfel despre *o casă, o rochie, un pat* ș.a.

Explicarea riguros exactă a sensurilor cuvintelor de mai sus pune în relație mai mulți factori-semantici, contextuali, funcționali-stilistici și constituie un util exercițiu de cultivare a vocabularului românesc. Prezența unor cuvinte într-un text literar trebuie interpretată adecvat conținutului exprimat și cere o relație complexă între dicționar și text.

● Mai multe exerciții și teme din MLR VII, de la lecția *Călin (File de poveste)* de M. Eminescu, cer diferențierea sensurilor proprii de cele figurate ale unor cuvinte. Exercițiul 1, cu patru subpuncte (a—d) presupune două căi de rezolvare, ambele bazate însă pe explicarea sensurilor în raport cu dicționarul.

În exercițiul 1(a) se dă o frază din care trebuie identificate sensurile proprii sau figurate ale anumitor cuvinte (notate de noi cu majuscule):

„*Un deal rotund, ÎMBRĂCAT în brazi, SE CULCĂ în fața apei. Bistrița, CUMINTE, îl ocolește, făcînd un cot larg în dreapta, pe sub COAMA VÎNĂTĂ, zimțuită, a Pietrosului*". (Al. Vlahuță, *România pitorească*).

Pentru a stabili ce fel de sens are cuvîntul **ÎMBRĂCAT** în textul dat este suficient să știm (prin deprinderea corectă a limbii materne sau prin consultarea DEX-ului) că adjectivul (participial) respectiv se utilizează numai (mai ales) *despre oameni*: „cu trupul acoperit de haine (subl. n.). În textul dat apar două devieri de la aceste indicații: adjectivul determină un substantiv inanimat, *deal*, iar forma de manifestare nu este „haine", ci *brazi*. Deplasarea sensului, neînregistrată de dicționar, dar perfect inteligibilă din combinațiile contextuale arată un sens figurat, expresiv al cuvîntului ÎMBRĂCAT.

Următorul cuvînt, **SE CULCĂ** apare în DEX cu mai multe sensuri, destul de evident legate prin faptul că desemnează acţiunea de „a pune la orizontală (la pămînt) fie o persoană, fie un obiect, în diferite împrejurări". Sensul propriu este evasisinonim cu *a se odihni*, *a dormi*, acţiune pe care o pot îndeplini numai fiinţele (mai ales persoanele). În textul dat, subiectul este *dealul .. SE CULCĂ*, ceea ce înseamnă că sensul verbului nu corespunde ca atare nici unuia din cele înregistrate de DEX. Dacă reţinem componenta de sens „a pune la orizontală" putem înţelege că DEALUL *„se alătură" apei Bistriţei* ; transferul de la persoană la obiect subliniază însă caracterul figurat, bine marcat şi inedit exprimat.

Adjectivul **CUMINTE** este utilizat în text tot cu referire la DEAL. Chiar dacă DEX-ul nu precizează explicit prin definiţiile date sensurilor acestui cuvînt condiţiile de utilizare contextuală, rezultă că ajectivul CUMINTE nu se poate referi *decît la persoane* (desemnînd diverse stări psiho-intelectuale pozitive). Combinaţia contextuală neobişnuită pune în evidenţă un sens figurat, înţeles numai dacă se are în vedere întreg contextul : în tabloul de natură descris, *dealul* nu distonează cu *apa Bistriţei* (pentru că„ *o ocoleşte")*.

În combinaţia **COAMĂ VÎNĂTĂ** se actualizează sensuri secundare (mai mult sau mai puţin simţite ca figurate), înregistrate de DEX : sensul 2 al lui COAMĂ — „culme prelungită de deal sau de munte" şi o lărgire a sensului cromatic al lui VÎNĂT — „ = *întunecat, închis*", *plumburiu* (din cauze determinate — ceaţă, depărtare, despre obiecte văzute în depărtare — munţi, dealuri, clădiri)".

Punctele (b—c—d) ale aceluiaşi exerciţiu au în vedere utilizarea în diferite contexte, cu alte sensuri a aceluiaşi cuvînt : **MÎNDRU**. Cele trei puncte trebuie rezolvate împreună sau paralel, dîndu-se, astfel, chiar fără folosirea dicţionarului, posibilitatea de a se constata că MÎNDRU are mai multe sensuri în limba română. Implicit, exerciţiul este util pentru că indică soluţia diferenţierii *în* şi *prin* context a unor sensuri distincte :

(b) *Am o MÎNDRĂ ca o floare*
Cine-i cată-n faţă moare.
(Folclor)

(c) *Nunul mare, MÎNDRUL soare şi pe nună, MÎNDRA lună,..*

(d) *S-auzi MÎNDRA glăsuire a pădurii de argint.*

Nici unul dintre exemple nu dă sensul propriu al adjectivului MÎNDRU (exemplul (b) dă adjectivul substantivizat prin articulare, cel mai apropiat de sensul propriu, dar deosebit totuşi, nu numai ca

inventarul dat de dicţionar. Este unul dintre sensurile figurate (de sub II), explicabil prin sinestezie (transferul de la gust la auz, sau de la un tip de simţuri la altul). Folosirea adjectivului DULCE în alte combinaţii de cuvinte, cerută de asemenea de exerciţiu, rezultă din însăşi inventarierea făcută anterior după dicţionar. Se obţin astfel informaţii semantice şi contextuale importante pentru „învăţarea lexicală", dar se creează şi premisele obiective ale unei interpretări stilistice.

Adjectivul **SCLIPITOR**, prin însăşi definirea lui este limitat la utilizări contextuale. Apare aproximativ monosemantic în DEX: „c a r e s c l i p e ş t e (r ă s p î n d e ş t e) o l u m i n ă v i e (s t r ă l u c i r e)", deşi este indicată şi utilizarea figurată „f o a r t e i n t e l i g e n t, f o a r t e d o t a t". Sensul propriu presupune combinarea numai cu anumite tipuri de obiecte (de tipul *lampă, bec, soare* ş.a.), căci nu orice obiect poate „sclipi sau străluci"; utilizarea sensului figurat este limitată la combinarea adjectivului SCLIPITOR cu anumite substantive desemnînd persoane *(este o fiinţă SCLIPITOARE, are o minte SCLIPITOARE)*, iar combinaţiile sînt posibile numai într-o variantă literar vorbită (oarecum familiară).

Verbul **A SE BATE** este definit la sensul propriu „a (s e) l o v i, a (s e) i z b i r e p e t a t ş i *violent* (subl. n.)" şi are specializări contextuale în care componenta „v i o l e n t" este înlocuită cu „u ş o r". Prin această deplasare figurată şi specializată trebuie înţeles contextul exemplificat: SE BATE *somnoros / lin / uşor / liniştit*, adică „n e-v i o l e n t". Sensul al doilea al lui A SE BATE e utilizat în domeniul sportiv, marcarea figurată ţinînd numai de această limitare a contextului lingvistic şi extralingvistic de folosire. Sensul al treilea adaugă alte componente: „r e p e t a t" + „c u u n i n s t r u m e n t a n u m i t" + „u n m a t e r i a l" + „c u a n u m i t e s c o p u r i": *a BATE covorul, BATE ploaia/grindina* ş.a., inventarierea lor exhaustivă nefiind posibilă.

În aceeaşi situaţie este şi verbul A VENI, foarte bogat în sensuri, legate toate prin desemnarea unei „a c ţ i u n i d e d e p l a s a r e (m i ş c a r e) î n s p a ţ i u", valabilă şi în combinaţia cu MLĂDIOASĂ, dar diferită oarecum în contextul *VINE trenul (tramvaiul), vine mama, vine ploaia* ş.a.

● Exerciţiul 3, MLR VI, p. 98 cere să se stabilească sensul cuvintelor **LIMPEDE, ÎNALT** şi **ŞTERS,** utilizate în contexte date:

apă LIMPEDE — dimineaţă LIMPEDE

om ÎNALT — cer ÎNALT

litere ŞTERSE — bubuituri ŞTERSE

Fiecare dintre cele trei cuvinte utilizate în cele două contexte paralele realizează sensuri diferite. Exercițiul urmărește, deci, să diferențieze prin context sensurile unor cuvinte polisemantice.

În *apă LIMPEDE* se redă primul sens din DEX, al cuvîntului LIMPEDE, căruia îi corespunde parafraza „fără impurități", cu referire la *lichide* (echivalent cu *străveziu*, *curat*, *transparent*, *clar*). În schimb, în *dimineață LIMPEDE* se realizează alt sens, echivalent cu „lipsit de nori" *(senin)*, condiționat de contextele substantivale care indică *cer*, *timp*, *atmosferă* și, prin extindere, *dimineață*. Ultimul sens este figurat (prin transferul metaforic al „impurităților"), mai expresiv, prin combinația neobișnuită, în *dimineață LIMPEDE* decît în *cer LIMPEDE*. Ar fi, deci, în favoarea interpretării textului literar precizarea suplimentului figurat reprezentat de combinația *dimineață LIMPEDE*.

LIMPEDE se utilizează însă și în alte contexte, în care sensul figurat este mai puțin (1) sau mai mult vizibil (2) :

(1)			(2)		
ochi, *privire*	*LIMPEDE*	„fără ascunzișuri"	*minte*, *spirit*	*LIMPEDE* *(clar(ă), lucid(ă))*	
sunet, *glas*, *voce*	*LIMPEDE* *(clar, deslușit, distinct)*	„care se aude bine"	*situații*, *idei*	*LIMPEZI* *(sigure, evidente)*	„ușor de înțeles"

Diferențierea sensurilor adjectivului ÎNALT nu este foarte clară în cele două contexte substantivale alese *(om, cer)*. În ambele situații se realizează primul sens din DEX, definit prin parafraza „care se ridică mult în sus". Ar fi mai important să se precizeze contextele în care sensurile lui ÎNALT sînt mult mai bine diferențiate :

sunete — ÎNALTE *(ascuțite, subțiri, acute)* — „pronunțate la scara de sus"

(despre curentul electric) *tensiune*, *frecvență* — ÎNALTĂ „cu măsură mare"

și *oaspete* *(personaj)* — *ÎNALT* *(important, distins)*

r e s s t î r n i t d e c e v a" (vezi și expresia *a avea (a găsi) răsunet*) corespunde valorii lui REZONANȚĂ în contextul discutat:

s-a oprit într-un loc de mare	*REZONANȚĂ istoric(ă)* *răsunet* *interes* (sau „c a r e f a c e o p u t e r n i c ă i m p r e s i e i s t o r i c ă")

Așadar, sensul figurat al lui REZONANȚĂ din textul literar analizat se poate explica numai prin sensul secundar al lui RĂSUNET, dacă se admite cvasisinonimia lor.

Explicarea cuvîntului REZONANȚĂ prin „urmare, consecință" este posibilă numai dacă ducem mai departe relația sensului figurat de mai sus („i n t e r e s u l a p a r e c a o u r m a r e, c a o c o n s e c i n ț ă"). Altfel, substituirea cuvintelor *urmare, consecință* în locul lui REZONANȚĂ din contextul analizat nu este posibilă, iar delimitarea trebuie făcută explicit elevilor.

Din cele arătate rezultă că explicarea sensului unui cuvînt în corelație cu un text literar, dar și cu dicționarul îmbracă aspecte complexe, a căror elucidare este utilă atît pentru o adecvată învățare lexicală, cît și pentru o mai bună interpretare a unui text literar. Deși o simplă notă de subsol, explicarea cuvîntului REZONANȚĂ poate constitui un exercițiu semantico-stilistic.

● Exercițiul 5, MLR V, p. 11 cere să se alcătuiască propoziții în care cuvintele **FĂCLIE, PAVĂZĂ, VIS** să fie folosite cu înțelesurile date în textul literar studiat (poezia *Închinare* de Otilia Cazimir):

„Ne-ai fost FĂCLIE[1]*-n noapte și PAVĂZĂ*[2] *nevoii.*
Dar fruntea ți-e senină și gîndul neclintit,
Ca VISUL[3] *pentru care ți s-au jertfit eroii".*

Cifrele care însoțesc cuvintele ce trebuie folosite sînt explicate în subsolul paginii din Manual. Astfel, **FĂCLIE** este definit ca „*flacără, văpaie,* aici *lumină*". Sensul din text nu corespunde sensului propriu indicat de DEX „l u m î n a r e m a r e", dar poate fi explicat prin relația metonimică „c a u z ă" / „e f e c t" („o l u m î n a r e m a r e d ă o l u m i n ă m a r e"), metonimia explicînd valoarea figurată a cuvîntului FĂCLIE în textul poetic analizat.

Pentru **PAVĂZĂ**, MLR V indică toate sensurile posibile: „*scut,* **a i c i** *sprijin, ocrotire*". Și în cazul acestui cuvînt relația dintre sensul propriu („s c u t") și sensul figurat („s p r i j i n, o c r o t i r e") se explică prin metonimie, iar expresivitatea celui de-al doilea sens este destul de ușor de constatat. Definirea lui PAVĂZĂ prin sinonimie presupune unele precizări privind sensul acestora: *ocrotire* este utilizat cu sensul propriu „a l u a s u b a p ă r a r e, a p r o t e j a",

pe cînd *a sprijini* merge în acest context numai cu sensul figurat de „a j u t o r, o c r o t i r e" (nu cu cel propriu, „a susţine ceva — concret — să nu cadă").

VIS este definit în MLR ca „d o r i n ţ ă a r z ă t o a r e, n ă z u i n ţ ă", ceea ce reprezintă o specializare a celui de-al treilea sens, şi el figurat, din DEX („i d e e, a s p i r a ţ i e"), diferenţiat destul de puţin de-al doilea sens, tot figurat, „*reverie, meditaţie, visare*". Diferenţa faţă de sensul propriu („f a p t u l d e a v i s a î n t i m p u l s o m n u l u i" este însă esenţială, mai ales în ceea ce priveşte ultima parte a definiţiei („î n t i m p u l s o m n u l u i"). Semnalarea exactă a acestor diferenţe este importantă în cunoaşterea exactă a sensurilor şi în aprecierea deplasărilor realizate într-un context dat.

Exerciţiul poate rezolva mai multe obiective, începînd cu diferenţierea sensurilor cuvintelor polisemantice, cu precizarea relaţiei dintre sensurile proprii şi cele figurate şi ajungînd pînă la definirea prin sinonimie (tot cu diferenţierea sensurilor).

● Explicaţia dată cuvîntului **CTITORIE** în MLR VI, p. 176, nota 2 (pe marginea textului literar *Săraca Ţara Moldovei* de Geo Bogza) este „*(aici*, subl. n.) întemeiere, creaţie, aşezare" : „*a fost ridicată una din ctitoriile moderne ale Moldovei de azi*".

Cuvîntul CTITORIE are un sens propriu, sinonim cu „b i s e r i c ă, m ă n ă s t i r e" ; de asemenea se mai indică o utilizare prin extindere „instituţie întemeiată de un ctitor". Rezultă că sensul indicat de MLR VI nu este înregistrat ca atare în dicţionar, dar corespunde, în mare, primei părţi a sensului generalizat — „c o n s t r u c ţ i e (obiectiv social, cultural, economic) î n t e m e i a t ă d e c i n e v a a n u m e".

Ceea ce e important în explicarea acestui cuvînt este diferenţierea netă a sensului propriu „m ă n ă s t i r e, b i s e r i c ă", de sensul generalizat realizat mai mult sau mai puţin diferit în funcţie de contextele în care apare. De fapt, aici CTITORIE este o metaforă care se referă la „f a b r i c i, u z i n e ş i a l t e î n t r e p r i n d e r i p r o d u c t i v e ş i m o d e r n e", diferenţiate faţă de sensul de bază. Metafora este mai mult decît explicită dacă se urmăreşte contextul mai larg din textul literar discutat, unde opoziţia dintre cele două sensuri ale lui CTITORIE este evidentă : „*cinci secole mai tîrziu... faţă în faţă cu biserica lui Ştefan a fost ridicată una din CTITORIILE* [2] *Moldovei de azi, o cetate a aburului şi a „electricităţii*".

Extinderea interpretării semantico-stilistice fixează cunoaşterea acestui cuvînt.

● MLR VI, nota 7, p. 114 explică sensul cuvîntului **LĂUNTRIC** dintr-un fragment din *Cartea Oltului* de Geo Bogza : „*Şi, deodată, în cea mai LĂUNTRICĂ, urzeală a ei, lumea se dezvăluie*

țesută de razele lunii" atît prin parafraza „c a r e s e a f l ă î n i n t e r i o r", cît și prin sinonimele *profund, intim*. Parafraza dată de MLR corespunde definiției din DEX, unde se indică și posibilitatea de a fi utilizat „figurat".

Într-o asemenea explicație se pune problema utilității sinonimelor în precizarea sensului și, în același timp, interesează în ce măsură contextul este important în realizarea unui anumit sens al cuvîntului LĂUNTRIC.

Explicarea lui LĂUNTRIC prin PROFUND, cuvînt polisemantic, impune alegerea sensului cu care se stabilește corespondența. DEX-ul dă fiecare sens al lui PROFUND diferențiat în funcție de substantivele concrete cu care se combină : *oameni, gînduri, idei, însușiri morale, privire, voce, procese fizice, sociale, morale* : se mai utilizează și *despre cavități, săpături* etc. Diferențele de sens în funcție de aceste combinații contextuale sînt mari și singura situație care ar corespunde textului analizat ar fi *despre procese fizice, sociale, morale* etc., cînd PROFUND este echivalent cu *fundamental, esențial, radical*. Dacă admitem sinonimia dintre LĂUNTRIC și PROFUND în contextul *urzeală (a lumii)*, trebuie să verificăm sensul realizat de această sintagmă.

Celălalt sinonim prin care e definit LĂUNTRIC, *intim* este tot polisemantic, dar e mai puțin specializat contextual. Definiția sensului de bază „c a r e c o n s t i t u i e p a r t e a e s e n ț i a l ă, p r o f u n d ă a u n u i l u c r u, a u n e i p r o b l e m e" trimite chiar la LĂUNTRIC. Acest sens interesează cazul analizat, și parafrazînd fragmentul citat, s-ar putea spune că LĂUNTRIC desemnează „p a r t e a e s e n ț i a l ă (c e a m a i i m p o r t a n t ă) a l u m i i". Celelalte sensuri ale lui *intim* nu interesează aici.

De fapt, dificultățile de a înțelege sensul adjectivului LĂUNTRIC sînt condiționate de interpretarea contextului imediat, substantivul determinat : *urzeală*. Acesta nu apare în textul literar cu sensul lui propriu, ci cu un sens figurat, care desemnează „m o d d e a l c ă t u i r e, s t r u c t u r ă" (a *lumii*). În această interpretare, sensul al 5-lea din DEX al lui *profund* ne ajută în înțelegerea lui LĂUNTRIC. Am mai putea admite și echivalența cu sensul al 5-lea al lui PROFUND „l a o m a r e d i s t a n ț ă, a d î n c", posibilă dacă avem în vedere substantivul determinat *(a) lumii*. Ambiguitatea în mișcarea dintre cele două sensuri ale lui *profund* posibile ca substitute ale lui LĂUNTRIC în contextul analizat sporește valoarea expresivă a textului literar discutat (la care contribuie și celelalte elemente din citatul dat : „*țesută de razele lunii*" etc.).

Explicația sensului unui cuvînt cum este LĂUNTRIC în relație cu evasisinonime ale sale, dar și cu alte cuvinte cu care se combină în context ajută la motivarea complexă a expresivității specifice

dintr-un text literar. Este un exercițiu care depășește simpla învățare lexicală, mai ales că un cuvînt cum este **LĂUNTRIC** pare să fie destul de cunoscut.

• Exercițiul 4 din MLR V, p. 231 cere să se indice sensul verbului A BATE din cîteva exemple date (urmate de puncte de suspensie). Nu se precizează în ce fel să se indice sensul, ceea ce poate constitui un impediment pentru elevi (cum am constatat din testarea în școli a unor exerciții de acest fel). În cele mai multe dintre aceste înlocuiri se obțin cvasisinonime, care ar trebui, de fapt, să fie utilizate (de profesor) ca auxiliar în explicarea diferențelor dintre sensurile unui cuvînt polisemantic. De altfel, acest exercițiu privește în mod explicit polisemia (mult mai bogată decît e ilustrată de MLR, vezi în DEX) a cuvîntului A BATE. De cele mai multe ori ar fi utile scurte perifraze care să precizeze fiecare dintre sensuri (ceea ce vom face mai jos, folosind DEX-ul).

În exemplul :

Aud la geam/Cu degetul cum { *BATE* / *lovește,* / *izbește* / . . .

în afară de indicațiile oferite de sinonimele substituibile în context, se poate reține definiția : „A l o v i . . ." + „r e p e t a t + c u d e g e t u l, m î n a, b ă ț u l". + „(î n) c e v a". Exemplul redă clar acest sens prin indicarea în context a obiectului *(geam)* și a instrumentului *(cu degetul)*.

Al doilea exemplu : dat de MLR : *Mă BATE mama* ilustrează sensul al treilea din DEX, definit „a l o v i (a i z b i)" + „î n m o d r e p e t a t" + „c u u n i n s t r u m e n t p o t r i v i t s a u c u m î n a" + „p e c i n e v a (s a u c e v a)" + „î n d i v e r s e s c o p u r i". Precizarea că există elemente de sens comune cu primul exemplu („a l o v i"), dar și diferențe semantice („o b i e c t u l", „i n s t r u m e n t u l", „s c o p u l"), însoțite de diferențe contextuale (subiectul este tot animat-persoană, dar obiectul poate fi și animat non-persoană, de pildă : *BAT pisica)* contribuie la definirea mai adecvată a sensului.

A treia și a patra propoziție : *Ștefan s-a BĂTUT cu turcii, El i-a BĂTUT la Vaslui* ilustrează, în parte, sensul al treilea din DEX : „a (s e) l u p t a" și, eventual, „a î n v i n g e u n a d v e r s a r î n î n t î l n i r i d e d i v e r s e t i p u r i (r ă z b o i, s p o r t, j o c u r i)". Diferențele de sens (deplasarea metonimică „c a u z ă"/„e f e c t") și cele contextuale (subiectul și obiectul sînt „animate-uman" și verbul, de preferință, la diateza reflexivă) sînt relevante.

A cincea propoziţie: *Turiştii BAT drumurile ţării* redă un sens mai puţin literar, sinonim cu „a m e r g e m u l t", în care subiectul persoană şi, mai ales, obiectul limitat — *drumurile (drumul), calea* restrînge destul de mult folosirea acestui sens al verbului A BATE.

Propoziţia a şasea: *De frică, inima îi BATE mai tare* corespunde perfect sensului II—2 definit de DEX: *„despre organe sau părţi ale corpului omenesc* — a f a c e m i ş c ă r i r e l a t i v r e g u l a t e, a a v e a p u l s a ţ i i r i t m i c e", evasisinonim cu *a palpita* şi *a zvîcni*. Deşi se păstrează componentele de sens comune: „m i ş c a r e" + „d e u n a n u m i t f e l" + „r e p e t a t ă", diferenţele de sens sînt importante şi obligatoriu precizate contextual *(inima)*.

Penultimul exemplu: *Ramurile BAT în geam* poate fi interpretat ca o variantă a sensului de bază, evasisinonim cu a a t i n g e, a l o v i. Deplasarea de sens (altfel nu prea importantă) este condiţionată contextual *(ramurile,* nu *degetul)*. Ni s-ar fi părut mai convenabil ca acest exemplu să urmeze imediat primului, dată fiind legătura de sens obiectivă cu acesta. S-ar fi simplificat astfel şi explicaţiile privind polisemia verbului A BATE.

Ultima propoziţie exemplificată de MLR V pentru sensurile lui A BATE este: *„Şi dacă stele BAT în lac / Adîncul luminîndu-l"* (M. Eminescu). Sensul verbului A BATE este aici echivalent cu *a străluci* şi nu apare înregistrat de DEX. Apropierea de unul dintre sensurile de dicţionar ale cuvîntului A BATE este, în acest caz, destul de greu de făcut, fiind un sens figurat, expresiv (motiv pentru care este bine că MLR a dat acest exemplu la sfîrşit). Interpretarea acestui sens, legătura şi, în acelaşi timp, deviaţia faţă de sensul de dicţionar se poate face (ca în cazul tuturor conotaţiilor) numai cu ajutorul contextului, admiţînd, în acelaşi timp, şi un grad oarecare de ambiguitate. Sensul lui A BATE din această propoziţie ar putea fi raportat la sensul II—3 din DEX „a t r i m i t e l a o a n u m i t ă d i s t a n ţ ă, î n t r-u n a n u m i t p u n c t *(a unui obiect, proiectil)*"; diferenţa actualizării analizate faţă de definiţia din DEX ar consta în transferul metaforic al obiectului trimis (respectiv *lumina STELELOR*, fapt precizat contextual atît prin substantivul STELE, cît şi prin verbul LUMINÎNDU-L).

Mai există şi alte sensuri ale verbului A BATE (unele frecvente: *BATE clopotul/ceasul...*) şi multe expresii în care intră ca element de bază, dar exemplele date de MLR ilustrează adecvat polisemia acestui cuvînt, indică libertăţile şi constrîngerile care apar cînd un cuvînt se utilizează cu mai multe sensuri în limbă. Ordonarea exemplelor de la sensul propriu denotativ pînă la un sens figurat-poetic este eficientă pentru a face înţelese deviaţiile semantice şi contex-

această combinaţie nu e posibilă decît într-un limbaj popular, familiar (nu se poate spune : *au fost expuse o NEGURĂ de utilaje* şi *nici chiar am cumpărat o NEGURĂ de obiecte*).

Expresia *Voi MULGEŢI LAPTELE ŢĂRII* se justifică drept figurat-expresivă atît în ansamblul ei, cît şi, mai ales, dacă sensul fiecărui cuvînt este apreciat în raport cu definiţiile lexicografice. Astfel, A MULGE are în DEX trei sensuri, ultimul fiind, de fapt, o parte a unui compus ce desemnează o fiinţă (deci neinteresant aici). Primul sens al lui MULGE desemnează „a extrage laptele unor animale", sensul al doilea, considerat „figurat" de DEX este definit prin cvasisinonimia cu *a trage foloase*, *a profita*, *a exploata „pe cineva"*, sens actualizat în textul dat (unde reia pe *a prăda*, *a pustii*). Din nou, deci, avem de-a face cu o valoare „figurată" relativ generală, (dat fiind că este înregistrată de DEX) ; nici acest sens nu poate fi folosit, totuşi, în orice situaţie de comunicare ; o propoziţie de tipul *Ion îl MULGE pe Gheorghe*, e greu de admis chiar în limbajul familiar.

Cuvîntul **LAPTE** are o polisemie destul de bogată. Sensul 1 este definit de DEX ca „lichidul" + „de culoare alb-gălbuie" + „foarte hrănitor" / sau „comestibil" + + „produs animal". În ce priveşte sensul al doilea, DEX-ul menţionează vag că desemnează „diferite sortimente de lapte". Sensul al treilea se defineşte ca „lichid + asemănător în ce priveşte calităţile exterioare cu cel definit la sensul 1 + produs natural vegetal + + necomestibil". Sensul al patrulea apare numai în sintagmele *lapte de malţ*, *lapte de var*, *lapte de ciment* şi desemnează tot „un lichid + asemănător cu laptele definit la sensul 1 + produs nenatural (chimic) + necomestibil". În contextul analizat nu se actualizează direct şi propriu-zis nici unul din sensurile din DEX. Valoarea din textul dat se apropie cel mai mult de sensul de bază (denotativ), dezvoltînd prin extindere (metonimică) componenta „foarte hrănitor", adică „ceea ce produce ţara, sau toate valorile sale materiale" (interpretare care poate fi confirmată de lectura întregului citat dat în enunţul exerciţiului din MLR XII). Un argument suplimentar pentru a considera că se actualizează primul sens al lui LAPTE este combinaţia lui(motivată extralingvistic, dar exprimată aici explicit lingvistic) cu verbul A MULGE. Cum însă nici MULGE nu e utilizat cu sensul propriu, pentru că, deşi e compatibil aici (şi în general) cu LAPTE, nu se combină normal în acest context cu ŢARĂ (care nu este „un animal care dă lapte"). De aceea trebuie să apreciem că denotaţia cumulează aici o conotaţie (dezvoltată din componenta de sens „foarte hrănitor" şi care poate fi interpretată „ceea ce e mai bun").

Cuvîntul ȚARĂ are o polisemie bogată, grupată în două categorii: I „teritoriul (înțeles mai larg sau mai restrîns), organizat din punct de vedere politic și administrativ", pînă la restrîngerea sensului definită, prin sinonimia cu *sat* sau *mediu rural*, și II „locuitorii (în general sau o anumită categorie) unei regiuni organizate conform condițiilor menționate la sensul I" (sens metonimic de tipul „recipient/conținut"). În contextul discutat, am putea considera că ȚARĂ se folosește ca o medie a sensurilor sale („produsele teritoriului și ale oamenilor de pe acest teritoriu") interpretare susținută de lectura întregului fragment dat de enunțul exercițiului.

Deci expresia *Voi MULGEȚI LAPTELE ȚĂRII* apare mult mai complexă într-o interpretare semantico-stilistică, deși aprecierea valorii ei expresive s-ar putea face și fără analiza de detaliu a sensurilor de dicționar. Aceasta din urmă are însă avantajul de a arăta motivarea obiectivă a sensurilor figurate, motivare care nu e, întotdeauna, chiar atît de simplă cum pare la prima vedere (ca în cazul acestui exercițiu).

● Exercițiul 4 din MLR VI, p. 160 cere să se explice sensul cuvintelor **CĂZUSE, ȘUȘOTEAU, SMOALA, PUNTEA** în propozițiile următoare:

(a) *O altă lună strîmbă CĂZUSE în mijlocul apei.*
(b) *Apele ȘUȘOTEAU lovindu-se de malul lui.*
(c) *Privighetorile cîntă și... SMOALA nopții...*
(d) *...s-a îngustat PUNTEA de argint de pe ape.*

De la prima lectură, chiar fără dicționar, orice vorbitor al limbii române își poate da seama că nici unul dintre cuvintele utilizate în propozițiile de mai sus nu apare cu sensul lor firesc sau nu este combinat obișnuit. Pentru a înțelege însă că, în toate cele patru propoziții, cuvintele respective sînt utilizate cu sensuri figurate, este necesar să se consulte un dicționar și să se stabilească relația sensurilor respective cu cele de bază sau cu alte sensuri.

A CĂDEA este înregistrat în dicționar cu numeroase sensuri, al căror caracter figurat este mai mult sau mai puțin vizibil. Sensul propriu, definit ca *„a se deplasa de sus în jos"* se utilizează cu referire la subiecte diferite:

A CĂZUT { *cuțitul, creionul,...* (obiecte) / *copilul, Maria,...* (persoane) }

În alte cazuri se redă „mișcarea de sus în jos", dar limitarea alegerii subiectului duce la specializarea sensului: *CADE zăpada* = *ninge*, *CADE ploaia* = *plouă* ș.a.; sensul figurat realizat în aceste construc-

vîscoasă, obținată din păcură și cărbune, utilizată la pavaje, în industria chimică etc.". Din această definiție se reține, pentru explicarea exemplului dat, nu atît faptul că SMOALA este o „anumită substanță chimică...", ci că se caracterizează, alături de alte proprietăți, prin aceea de a fi „neagră". *Noaptea*, substantivul determinat în exemplul dat, se caracterizează, de asemenea, prin „lipsa de luminozitate" care se asociază relativ ușor cu culoarea „neagră", deci, în *SMOALA nopții*, SMOALA apare cu un sens explicit figurat, capabil să sublinieze „întunecimea noții". Metafora nu e neapărat inedită, pentru că SMOALA se mai utilizează în unele expresii pentru a desemna „intensitatea culorii negre": *negru ca SMOALA*, *mustață de SMOALĂ*, combinații cu un caracter mai concret (decît „smoala nopții"), ceea ce le face mai puțin expresive.

În exemplul dat sub (d) interesează sensul realizat de **PUNTE**. Interpretarea lui se poate face în sens propriu (denotativ) destul de ușor, cu sau fără context. În direcția aceasta duc două dintre elementele citatului analizat: „*s-a îngustat*" (adică „*pod îngust*" și „*de pe ape*" (puntea fiind, în general, peste o apă, un șanț, o rîpă...). Totuși, PUNTE nu este utilizat aici cu sensul denotativ, pentru că o PUNTE obișnuită este „*din lemn*", nu „*din argint*". Prin această calitate neobișnuită pe care i-o atribuie contextul, PUNTE capătă un sens figurat, expresiv, neînregistrat în dicționare (toate celelalte sensuri din dicționar desemnînd mai mult sau mai puțin „asemănarea cu o punte obișnuită", dar fiind utilizate în domenii tehnice, care exclud orice expresivitate (chiar dacă mecanismul de formare a acestor sensuri este tot metaforic — „asemănarea de formă").

Obiectivele unui exercițiu ca cel analizat mai sus sînt complexe, chiar dacă, la modul general, se pot circumscrie prin sarcina comună de a explica sensuri figurate care prezintă diferite grade de dificultate.

Analiza de detaliu prezentată reprezintă treapta de rafinament maxim, pe care e bine s-o cunoască profesorul pentru a explica, în rezumat, diferențierea *în* și *prin* context și a pune în evidență marcarea expresivă diferită ca rezultat atît al ineditului combinațiilor, cît și al complexității elementelor care intervin în relație. Ceea ce pare cel mai interesant în acest exercițiu este că, prin combinarea mai multor elemente neobișnuite, v. la (d) sensul denotativ al lui PUNTE cumulează și sensuri conotative. Situația este mai puțin obișnuită dacă avem în vedere că, în general, sensul de bază — denominativ — este, implicit, nefigurat. Atenția profesorului în a semnala aspectele de principiu, libertățile relative, deplasările, posibile totuși, în analiza

sensului poate face un asemenea exercițiu foarte util. Oricum, se demonstrează multiplicitatea unghiurilor care intervin în explicarea sensurilor, mai ales a celor figurate și rezultă că o simplă delimitare propriu/figurat este formală și, deci, inutilă sau ineficientă.

● MLR XII, p. 267 propune ca exercițiu stilistic analiza epitetelor și comparațiilor dintr-un text dat: *„În depărtare răsăritul imens ardea în valurile de foc ale zorilor, iar soarele, ca o colosală sprînceană de aur curat, se ridica de după linia neagră și ondulată a munților vaporoși"* (C. Hogaș, *Pe drumuri de munte*).

O rezolvare eficientă a exercițiului presupune analiza semantică și contextuală a majorității cuvintelor din text.

Cuvîntul **ARDEA** apare în text cu un sens figurat înregistrat de DEX sub II–2 (verbul A ARDE avînd numeroase sensuri secundare). Definiția precizează „*despre soare* — a răspîndi căldură mare, a fi fierbinte". Înțelegerea exactă a acestui sens și a felului în care este actualizat în contextul dat presupune referirea la cuvintele RĂSĂRIT, DE FOC și SOARELE. În aceste condiții, ARDEA ar corespunde sensului din dicționar, dar ar cumula componenta semantică „apreciere cromatică asemănătoare luminii răspîndite de un foc care arde" (ceea ce sporește expresivitatea contextului dat). S-ar putea aprecia acest sens al lui ARDEA ca o metaforă (rezultată dintr-o comparație).

Gruparea de cuvinte *„ca o colosală sprînceană de aur curat"* reprezintă o comparație privitoare tot la SOARE, asemănat ca formă cu o SPRÎNCEANĂ și ca apreciere cromatică cu „(DE) AUR CURAT" (adică „galben intens"). În detaliu, fiecare dintre cuvintele acestei grupări reprezintă un sens figurat, expresiv. **SPRÎNCEANĂ** este un cuvînt polisemantic, iar sensul 1 desemnează „fire de păr" + „în formă arcuită" + „deasupra orbitei ochiului" (sens din care se reține componenta „în formă arcuită"). Celelalte două sensuri, considerate figurate de DEX reprezintă deplasări condiționate tot de „asemănarea de formă", referitoare însă la obiecte diferite: sensul al doilea se referă la *dealuri* (sau la părțile lor superioare), fiind cvasisinonim cu *muchie, culme*. Extinderea celui de-al doilea sens duce la sensul al treilea, definit prin echivalența cu *margine, fîșie*, avînd însă restricția contextuală *despre lumină*. Atît sensul al doilea, cît și al treilea au circulație restrînsă. S-ar putea considera, eventual, că în textul dat se actualizează și sensul al treilea („margine, fîșie de SOARE"), care nu exclude „asemănarea de formă", mai evidentă.

Adjectivul **COLOSAL** definit „care depășește cu mult mărimea obișnuită", cu diverse referiri concrete („intensitate, calitate etc."), ar putea fi considerat epitet în măsura în care, în mod obișnuit, o SPRÎNCEANĂ nu poate fi COLOSALĂ.

c ă r i e l e c t r i c e"). Substituția metaforică este posibilă pentru că, prin contextul ÎNFRICOȘATĂ se stabilește o legătură între FURTUNĂ și SIMFONIE (în mod obișnuit o SIMFONIE nu poate fi ÎNFRICOȘATĂ), în schimb, în timpul unei FURTUNI se produc multe zgomote („ÎNFRICOȘATE"), ceea ce ar putea trimite la „un a n s a m b l u d e s u n e t e". Contextul anulează nepotrivirea dintre FURTUNĂ („s u n e t e n e a r m o n i c e") și SIMFONIE („s u n e t e a r m o n i c e").

Desemnarea metaforică a FURTUNII prin **FOC CERESC** se bazează pe același proces, dar pe alte date semantice. FURTUNA (cum s-a văzut în definiția de mai sus) comportă „d e s c ă r c ă r i e l e c t r i c e", iar acestea pot fi asemuite cu un FOC. Nepotrivirea, ineditul substituției vine din faptul că FOCUL nu poate fi CERESC (pe cînd FURTUNA care se desfășoară „*în cer*", este CEREASCĂ). Fără contextul CERESC, substituția metaforică dintre FURTUNĂ și FOC n-ar fi înțeleasă.

La fel, metafora **ARTILERIE CEREASCĂ** pentru FURTUNĂ se bazează pe legătura stabilită între cele două substantive substituite de una dintre componentele de sens ale definiției lor : ARTILERIE = = „a n s a m b l u d e a r m e d e f o c" + „c a r e a r u n c ă p r o i e c t i l e g r e l e l a d i s t a n ț ă", definiție care include și componenta „c u z g o m o t m a r e", pe care o are și sensul cuvîntului FURTUNĂ. Expresivitatea metaforei vine din nepotrivirea dintre ARTILERIE, care presupune componenta „t e r e s t r u" și FURTUNĂ care se caracterizează prin „n o n-t e r e s t r u"; substituția este totuși posibilă datorită contextului CEREASCĂ, prin care se realizează transferul semantic. Altfel spus, cînd ARTILERIA devine CEREASCĂ, nu mai e ARTILERIE (decît ca „z g o m o t e m a r i p r o d u s e d e d e s c ă r c ă r i l e e l e c t r i c e"), ci e **FURTUNĂ**.

Pentru a înțelege metafora FURTUNA este un **ZBUCIUM UNIVERSAL**, e necesar să avem în vedere sensurile lui ZBUCIUM : primul sens — „s t a r e d e n e l i n i ș t e s u f l e t e a s c ă" nu interesează aici ; în schimb, sensul al doilea, „m i ș c a r e g r ă b i t ă, a g i t a t ă ș i z g o m o t o a s ă" (= *tumult*), desemnează (ca și metaforele anterioare) efectele sonore multiple (ZBUCIUMUL este UNIVERSAL) ale FURTUNII.

Exercițiul este în mod particular util pentru înțelegerea contribuției analizei semantice și contextuale în decodarea metaforelor dintr-un text literar. Compararea mai multor metafore date pentru același termen este un mod sugestiv de a înlesni analiza pe cale practică a mecanismului teoretic al metaforei.

● MLR VIII, p. 55, exercițiul 6 propune să se extragă (într-un tablou cu mai multe coloane) epitetele, personificările, comparațiile

și hiperbolele din lecția *Singur* (fragmentul din *În Munții Neamțului* de C. Hogaș). Vom da, mai întîi, cîteva exemple pentru fiecare dintre figurile de stil menționate. Apoi ne vom opri asupra motivării semantice și contextuale care explică, în fiecare caz, efectele stilistice menționate.

Epitete — *(lumina) TOPITĂ, (lumina) TRANDAFIRIE, (fire) LIMPEZI (de lumină).*

Personificări — *(o muscă) NĂZUIA, (focul) SOMNOROS, (soarele) HARNIC, (SOARELE ÎȘI RIDICASE de pe FAȚĂ (zăbranicul).*

Comparații — *GAIA spinteca văzduhurile ca o SĂGEATĂ neagră și iute, din CERURI peste pămînt ca din o SITĂ imensă, mîni colosale și nevăzute cerneau o PLOAIE de FOC mistuitor.*

Hiperbole — *(amiaza) ucigător de arzătoare, în turbarea ei caniculară, arșița. . .mușca cu dinți de foc.*

Adjectivele TOPITĂ, TRANDAFIRIE, LIMPEZI care califică LUMINA pot fi considerate epitete. Dacă LIMPEDE este o calificare oarecum firească a LUMINII, desemnînd tocmai „t r a n s p a r e n ț a" ei, TOPIT(Ă) și TRANDAFIRIE sînt mai puțin obișnuite. TOPIT_2 are, în DEX, următoarele sensuri: 1 — „*despre corpuri solide* — d e v e n i t l i c h i d s a u m o a l e (s u b e f e c t u l c ă l d u r i i)", 2 — „*despre plante textile* — c a r e s-a d e s c o m p u s p r i n m e n ț i n e r e î n a p ă", 3 — „f i g u r a t — s l ă b i t, t r a s, c o n s u m a t", 4 — „figurat — m ă c i n a t, d e s c o m p u s, d e z a g r e g a t"; „familiar — d i s t r u s, p i e r d u t". Singurul sens care s-ar putea interpreta ca actualizare în contextul discutat este sensul 4, mai ales definit prin sinonimele *descompus, dezagregat;* LUMINA ar fi astfel *difuză, împrăștiată* și (printr-un transfer metaforic) *învăluitoare,* ceea ce ar explica expresivitatea epitetului. TRANDAFIRIU desemnează nu numai „u n a n u m i t t i p d e a p r e c i e r e c r o m a t i c ă", ci și „c e v a p l ă c u t, a g r e a b i l". Amîndouă aceste calificări pot fi atribuite LUMINII, făcînd din TRANDAFIRIU un epitet, în care este inclusă o metonimie („c a u z ă/e f e c t"). În felul acesta se verifică afirmația că nu orice adjectiv este un epitet și că, acesta din urmă, include și alte figuri de stil.

Personificările pot fi apreciate numai prin încălcarea unor norme de combinare contextuală. De exemplu, A NĂZUI admite numai subiecte animate-uman; în măsura în care o MUSCĂ NĂZUIE se realizează o personificare. SOMNOROS și HARNIC sînt adjective compatibile numai cu substantive desemnînd ființe, mai ales persoane; aprecierea FOCULUI ca SOMNOROS și a SOARELUI ca HARNIC constituie personificări (interpretare susținută și de faptul că FAȚA este „o parte a corpului uman", iar ZĂBRANICUL „un obiect care

se pune pe cap, față"). A-ȘI RIDICA (mai ales prin folosirea pronumelui reflexiv pe lîngă verb) desemnează, de asemenea, o acțiune îndeplinită mai ales de persoane sau, în orice caz, de ființe. În contextul *SOARELE ÎȘI RIDICASE DE PE FAȚĂ ZĂBRANICUL*, personificarea se exprimă redundant (repetat).

Cuvintele între care se stabilește o comparație trebuie să aibă (ca și metaforele) atît unele componente de sens comune, cît și altele diferite. Comparația dintre GAIE și O SĂGEATĂ încalcă nepotrivirea dintre faptul că GAIA este o ființă (substantiv animat), iar SĂGEATĂ un obiect (substantiv inanimat). Alăturarea e posibilă pentru că referenții desemnați de amîndouă cuvintele pot SPINTECA VĂZDUHURILE (adică pot „s ă s e d e p l a s e z e î n a e r"). Astfel, adjectivele NEAGRĂ și IUTE din contextul acestor substantive transferă calitățile păsării numite GAIA SĂGEȚII, subliniind comparația.

În fragmentul „*din CERURI peste pămînt CA DIN O SITĂ IMENSĂ, mîini colosale și nevăzute cerneau o ploaie de foc mistuitor*" se compară, în primul rînd, CERUL cu O SITĂ IMENSĂ, fiind alăturate două obiecte diferite sub aspectul calităților lor (SITA este, de obicei, relativ „mică", nu IMENSĂ, cum se arată în context). Verbul A CERNE presupune un subiect animat-uman, caracteristică subliniată aici contextual prin precizarea că acțiunea este îndeplinită de „*niște MÎINI* (e adevărat, *URIAȘE*)"; dat fiind că acțiunea respectivă este atribuită, de fapt, CERULUI sau, în orice caz, unui subiect-inanimat rezultă o personificare. Caracterizarea PLOII ca fiind DE FOC duce la o metaforă (rezultat al comparației), căci FOCUL este incompatibil cu PLOAIA (sau cu „apa"). PLOAIE DE FOC înseamnă însă aici „o c a n t i t a t e m a r e, d e a s ă" (ca PLOAIA) „d e f u l g e r e" (adică DE FOC). Rezultă că fragmentul analizat este constituit dintr-un cumul de figuri de stil suprapuse, interferente.

Hiperbolele — ca exagerări în direcția măririi — predomină în textul analizat și se combină, de cele mai multe ori, și cu alte figuri de stil. AMIAZA UCIGĂTOR DE ARZĂTOARE este o hiperbolă care include o personificare metaforică și un epitet (AMIAZA nu UCIDE, nici chiar cînd e ARZĂTOARE). În contextul „*ÎN TURBAREA EI CANICULARĂ ARȘIȚA MUȘCA CU DINȚI DE FOC*", cumulul de hiperbole este motivat și prin sensul individual al cuvintelor combinate (TURBARE, CANICULAR, ARȘIȚĂ), toate avînd componenta de sens „g r a d m a x i m", idee subliniată de repetiția „*MUȘCA CU DINȚI DE FOC*".

Dezvăluirea mecanismului semantic al mai multor figuri de stil este foarte importantă, iar eficiența analizei lor în paralel poate fi maximă. Se asigură nu numai înțelegerea textului, ci și deprinderea unui mod de analiză cît mai obiectivă a utilizării sensurilor cuvintelor și a deviațiilor lor, precizînd efectele expresive obținute astfel.

• Tema de la p. 192 din MLR X este un bun exercițiu semantico-stilistic, interesant și din perspectiva analizei complexe a unor texte literare. Se solicită explicații de sens ale unor *cuvinte-pivot* sau ale unor *cuvinte-cheie*, care să se constituie în *cîmpuri semantice*. *Cuvintele-cheie* sînt definite de MLR drept „cuvintele care conțin accentele lirice principale", iar *cuvintele-pivot* ca „principalele elemente ale structurii poeziei" (explicații date în notele 1 și 2). Nota 3 explică numai pe SEMANTIC — „privitor la sensul cuvîntului", deși mai important ar fi să se ajungă la un fel de *cîmpuri (sau grupări) semantice* în măsura în care cuvintele mai importante dintr-un text dat le subordonează, într-un mod oarecare pe celelalte. Exercițiul are în vedere poezia *Mărul de lîngă drum* de M. Beniuc.

În explicația poeziei (propusă de autorii MLR X), cuvintele-cheie sînt considerate **MĂR** și **ȚARÎNĂ**, iar cuvintele-pivot nu sînt ilustrate. Se apreciază însă importanța simbolului, a metaforei și a alegoriei în organizarea întregii poezii („*pomul roditor*" și diversele elemente pe care le implică).

Cuvintele-cheie, cuvintele-pivot și, mai ales, *cîmpurile semantice* sînt utilizate în literatura de specialitate ca termeni tehnici riguroși, ceea ce ar fi destul de dificil de făcut într-un exercițiu ca cel de față. Sarcina exercițiului (justificată de frecvența și importanța anumitor cuvinte în această poezie) este însă utilă pentru o analiză stilistică, motivată semantic. Chiar dacă această motivare nu este neapărat unică dacă avem în vedere ambiguitatea textului poetic, înțeleasă ca o calitate, este necesar să fie explicată, justificînd interpretarea propusă (ceea ce se cere, în general, în analizele de acest fel date la examenul de admitere de la Facultatea de Filologie).

Cuvîntul **MĂR**, simbol al „pomului" / „creatorului" / „poetului" „omului" „care dă roade", „a cărui viață este folositoare" se repetă în poezie : „*Sînt MĂR de lîngă drum și fără gard*", „*Cînd pe creangă MĂR de MĂRU-i*", „*cu poala și cu sînul plin de MERE*". În citatele extrase, interpretarea exactă a sensului cuvîntului MĂR arată că, mai întîi e vorba de „pomul roditor" și apoi de „fructele, roadele acestuia". Este o deplasare de sens de tip metonimic (care poate scăpa la o primă lectură, dar care e importantă pentru structura semnificativă a poeziei).

Insistența asupra importanței „pomului roditor" se face și prin apelul repetat la părțile lui : RAMURĂ și CREANGĂ : „*La mine-n RAMURI poame roșii ard*", „*Cu CRENGILE mă-ndoi pînă-n pămînt*", „*cînd pe CREANGĂ măr de măru-i*", „*Mi-s dragi copiii legănați în RAMURI*", „*fecioare / Umblînd prin CRENGI . . .*", „*Atunci mai uit pe-aceia care-au dat / cu pietre-n RĂMURIȘUL meu rotat*". Utilizarea ca sinonime a cuvintelor RAMURĂ și CREANGĂ (aproape normală și în limbajul curent, sensul 1 al lui CREANGĂ fiind definit de DEX prin sinonimia cu RAMURĂ, v. și discuția de la

II—1.1) facilitează repetarea metaforei (alegorie, simbol) pe care se bazează poezia: POM / RAMURĂ / CREANGĂ / RĂMURIȘ. Și alte părți ale MĂRULUI întăresc, simbolic, sensul general al poeziei: *„Eu strîng vîrtos în RĂDĂCINI PĂMÎNTUL”.*

Un exercițiu de acest fel este interesant pentru că presupune o analiză de detaliu combinată cu o interpretare globală și complexă a unui text poetic. Latura semantico-stilistică a analizei propusă aici (alături de care pot fi admise și alte interpretări) suportă o motivare obiectivă utilă din mai multe puncte de vedere.

1.2.5 Exerciții complexe privind polisemia

Pentru a explica *polisemia*, importanța ei pentru cunoașterea, folosirea, înțelegerea vocabularului românesc și pentru a aborda relațiile ei cu alte categorii semantice de care trebuie diferențiată (de exemplu *omonimia)* sau în descrierea cărora are implicații (de exemplu *sinonimia)*, propunem mai jos un fragment dintr-un text literar din MLR V, p. 280:

„Pe drum horea și doinea, iar buzduganul și-l arunca să spintece nourii, de cădea departe tot cale de-o zi. Văile și munții SE UIMEAU AUZINDU-I cîntecele, apele-și ridicau valurile mai sus, ca să-l ASCULTE, izvoarele ÎȘI TURBURAU adîncul, ca să-și AZVÎRLE afară UNDELE lor, pentru ca fiecare din UNDE să-l AUDĂ, fiecare din ele să poată cînta ca dînsul cînd VOR ȘOPTI văilor și florilor”.
(M. Eminescu, *Făt-Frumos din lacrimă*)

Analiza acestui text poate urmări mai multe obiective lexico-semantice:

(1) Se pot pune în evidență mai multe aspecte privind *polisemia* prin analiza ilustrativă a unor cuvinte.

Verbul **A SE UIMI** este definit ca „a provoca o mare mirare, admirație, emoție” și, prin extindere, „a impresiona puternic”. Amîndouă sensurile presupun un subiect animat-uman, ceea ce nu se verifică în textul dat, unde subiectul este desemnat prin substantivul VĂILE și MUNȚII. Specificul utilizării verbului A SE UIMI în acest context (față de indicațiile din DEX) constă numai în combinația contextuală neobișnuită; rezultă o personificare a substantivelor VĂILE și MUNȚII, cu consecințe evidente asupra expresivității sensurilor acestor cuvinte.

Sensul verbului **A TURBURA** (= A TULBURA) în contextul: *„izvoarele își TURBURAU adîncul”* pare a fi cel propriu, interpretat mai larg (sensul 1 din DEX „a face ca un lichid să devină tulbure, să aibă impurități”) sau mai restrîns (sensul 2 din DEX „*(despre orice lichid)* a-și pierde claritatea, transparența”). Subiectul **IZVOARELE** confirmă posibilitatea interpretării propuse, care poate fi simțită

Delimitarea sens propriu/sens figurat, denotaţie/conotaţie nu trebuie să fie foarte rigidă în descrierea *polisemiei*, atîta timp cît analizele practice pun în valoare situaţii diverse şi complexe.

Cuvîntul UNDE(LE), pluralul substantivului UNDĂ este un prilej de a explica *polisemia* în relaţie cu *omonimia*.

Substantivul UNDĂ, -E este înregistrat de DEX cu o polisemie bogată, grupată în două mari categorii : I sensuri aparţinînd limbii comune şi II sensuri din fizică, condiţionate contextual.

În prima categorie, sensul de bază este definit ca „o cantitate dintr-o masă de apă care face o mişcare ritmică, uşoară, de ridicare şi de coborîre la suprafaţa masei" (sens actualizat în textul analizat). Celelalte două sensuri de sub I ale substantivului UNDĂ sînt extinderi ale celui de bază. Sensul 2 „masă de aer care se mişcă uşor în văzduh", sau restrîngeri ale lui — sensul 3 „mişcare de vibraţie (uşoară), zgomot uşor" ; amîndouă aceste sensuri nu interesează textul dat şi nu au o valoare expresivă. Sensul de sub II, definit la modul general „propagare din aproape în aproape a unei oscilaţii, cu viteza finită şi printr-o variaţie spaţială" este specific fizicii şi apare în contexte limitate ca : *lungime de undă, undă electromagnetică, undă scurtă/mijlocie/lungă*. Diferenţierea semantică şi contextuală a sensurilor substantivului UNDĂ, -E este condiţionată de domeniul de referinţă extralingvistică (de referent sau de obiectul real, dar şi de prezenţa în limbajul curent sau în limbajul ştiinţific). În ciuda diferenţierilor precise dintre sensurile substantivului UNDĂ, relaţia în cadrul cuvintelor polisemantice se face destul de uşor ca „o anumită formă a materiei (apă, aer, sunete etc.), care realizează o anumită mişcare (de propagare)".

Spre deosebire de cuvîntul polisemantic UNDĂ, -E, mai există în limba română adverbul interogativ-relativ UNDE, înregistrat de DEX în alt articol de dicţionar, deci ca *omonim*. În cazul de faţă, diferenţa dintre *polisemie* şi *omonimie* se poate demonstra în trei feluri, cel puţin : 1. faptul că cele două cuvinte sînt înregistrate de DEX în două articole diferite (sau ca două cuvinte-intrare diferite), 2. lipsa de legătură semantică evidentă între substantivul UNDĂ, -E şi adverbul UNDE (legătură existentă şi demonstrată înainte în cazul polisemiei substantivului), şi 3. prin diferenţele de formă, justificate gramatical (omonimia lexico-gramaticală), omonimia se stabileşte numai între pluralul substantivului (UNDE) şi adverbul invariabil (UNDE). Pornind de la rezolvarea practică a acestui exerciţiu, se pot preconiza criteriile teoretice de diferenţiere a polisemiei de omonimie.

Analiza *polisemiei* cuvîntului - **ȘI RIDICAU(APELE)** obligă la stabilirea relațiilor cu *sinonimia* și este un bun exemplu de ceea ce s-a numit *cîmp de expansiune sinonimică* (a unui cuvînt polisemantic). Definirea fiecărui sens al cuvîntului polisemantic A-(ȘI) RIDICA se poate face, la fiecare sens, prin trimiterea la sinonime diferite, substituibile în contexte specifice (ceea ce înseamnă, implicit, dezambiguizarea semantică și contextuală a sensurilor unui cuvînt polisemantic). Prezentăm sub această formă practică sensurile cuvîntului **A-(ȘI) RIDICA** (în ordinea lor din DEX), dînd, cînd se poate, și o scurtă definiție:

A RIDICA, *a sălta* — *geamantanul, sacoșa, ghiozdanul,..* — („a lua de jos și a duce sus, cu brațele, cu spatele etc.").

A RIDICA, *a înălța* — *steagul,..* — „a trage, a pune în sus"

A RIDICA, *a îndepărta*, *a înlătura* — *bariera, obstacolul,..*

A RIDICA, *a culege* — *spicele* — „a strînge de pe jos"

A SE RIDICA, *a se scula* — *din pat*, *de pe scaun*

A RIDICA, *a țipa*, *a striga* — *vocea, glasul,..*

A SE RIDICA, *a se sui*, *a se urca* — *pe munți*, *la înălțime*

popoarele, *oamenii* — *S-AU RIDICAT*, *s-au opus*, *s-au răzvrătit*, *s-au răsculat* — *(la luptă)*

A RIDICA, *a mobiliza*, *a recruta* — *masele (la luptă,..)*

Copilul — *S-A RIDICAT*, *s-a dezvoltat*, *s-a înălțat* — *(în ultima vreme)*

(În țările capitaliste) prețurile	{	*S-AU RIDICAT* *au crescut* *s-au mărit*

A RIDICAT *a construit* *a clădit*	}	*multe case, locuințe, poduri, ...*

(Ion, el)	*A RIDICAT* *a pus* *a cauzat* *a provocat*	*(multe) probleme (pentru colectiv)*

Relația dintre *polisemie* și *sinonimie* se mai poate urmări, în textul discutat, și prin cuvintele **AUZI(AUZINDU-I)** și **SĂ-L AUDĂ** și **SĂ-L ASCULTE,** obiectul fiind comun: CÎNTECELE, iar subiectul oarecum diferit: VĂILE, MUNȚII, IZVOARELE, UNDELE (dar substantive inanimate toate). Atît A AUZI, cît și A ASCULTA sînt cuvinte polisemantice, iar (cvasi)sinonimia lor se stabilește mai ales la sensul de bază — „a p e r c e p e s u n e t e c u a j u t o r u l a u z u l u i" (la care se adaugă componenta „c u u n a n u m i t s c o p, c a o a c ț i u n e d e t e r m i n a t ă", specifică numai lui A AUZI. Substituția e posibilă în contexte de tipul:

AUD *ASCULT*	}	*ce (se) spune*

Amîndouă verbele cer subiect animat, iar al doilea preferă un subiect animat-uman (fiind mai greu de admis un context de tipul: *pisica ASCULTĂ zgomotul).*

Celelalte sensuri se diferențiază atît prin componente semantice, cît și, mai ales, prin contexte specifice: *ASCULT un concert,* dar *AUD(și* nu *ASCULT) un zgomot.*

Substituția celor două verbe e posibilă și cu alte sensuri și în alte contexte:

AM AUZIT *AM ASCULTAT* *AM AFLAT*	}	*știrea (la radio)*

În alte cazuri nu e posibilă înlocuirea:

AM ASCULTAT (dar nu și) *AM AUZIT*	}	*sfatul tău*

Profesorul *A ASCULTAT* *a examinat*	}	*elevul* *studentul*

Deci, deşi sinonimia dintre A AUZI şi A ASCULTA se verifică în mai multe contexte și la mai multe sensuri, există destule situații în care cele două verbe se diferențiază.

În textul analizat, sinonimia dintre A AUZI şi A ASCULTA se stabileşte la nivelul denotaţiei („a percepe cu ajutorul auzului anumite sunete"), dar se adaugă o conotație comună — sensul figurat datorat transferului metaforic animat la inanimat (MUNȚI, VĂI, ..). Verificarea se poate face prin substituirea celor două verbe acolo unde apar, fără ca aceasta să afecteze cu ceva nici contextele mai restrînse, nici textul dat.

Alegerea relativ motivată a unui text (fragment) de către profesor poate constitui un exercițiu lexico-semantic nu numai mai complex (în raport cu cele propuse tematic de manualele de limba română) ci şi mai unitar, mai sistematic. Aceasta am urmărit prin exercițiul de față (1.2.5, care se adaugă celor rezolvate anterior (II—1.2.1, 1.2.4), toate putînd servi drept modele ce pot fi extinse.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVA

Carmen Apostolescu, *Sinecdoca—proces semantic specific unui text poetic*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXV, 1984, nr. 4.

Angela Bidu-Vrănceanu, — Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicație la limba română*, Editura Facla, Timişoara, 1984, p. 38—65 (Polisemia).

Angela Bidu-Vrănceanu, *Puncte de vedere privind interpretarea cuvîntului ca sistem de sensuri*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXIV, 1983, nr. 5.

Angela Bidu-Vrănceanu, *Structura vocabularului limbii române contemporane. Probleme teoretice și aplicații practice*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 287—296 (o modalitate de aplicare a semanticii moderne în analiza unui text literar din manualele şcolare).

M. Bucă — I. Evseev, *Probleme de semasiologie a limbii române*, Editura Facla, Timișoara, 1976, p. 31—99 (Polisemia).

B. Cazacu, *Limba română literară. Probleme teoretice şi interpretări de texte*, Societatea de Ştiinţe Filologice din R.S.R., Bucureşti, 1985, p. 135—202.

Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1985, p. 45—64 (Tropii), p. 124—128 (Polisemia în raport cu alte categorii semantice).

Ion Coteanu, *Principii de analiză a textelor poetice*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXIX, 1978, nr. 2.

Ion Coteanu, *Gramatica de bază*, Editura Albatros, Bucureşti, 1982, p. 366—413 (capitolul „Principalele figuri de stil").

Ion Coteanu, *Reconstruirea poetică a cuvîntului*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXV, 1984, nr. 4.

Ion Coteanu, *Un posibil model pragmatic al cuvîntului*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXVI, 1985, nr. 3.

Ion Coteanu, *Pentru o definire paradigmatică a literaturii*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXVI, 1985, nr. 5.

Paula Diaconescu, *Informația semantică şi stilistică a unui text*, în *Sistemele limbii*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1970, p. 65—74.

Paula Diaconescu, *Epitetul în poezia română modernă*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXIII, 1972, nr. 2 şi 3.

Paula Diaconescu, *Lucian Blaga și textul poetic modern*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXV, 1984, nr. 4.

Liliana Ionescu-Ruxondoiu, *Reflecții asupra interpretării pragmatice a textului literar*, în „Analele Universității București", Limba și literatura română, XXXIV, 1984.

Mihaela Mancaș, *La structure sémantique de la métaphore poétique*, în „Revue roumaine de linguistique", XV, 1970, nr. 4.

Mihaela Mancaș, *Note pentru o „gramatică" a poeziei*, în „Analele Universității București", Limba și literatura română, XXXIV, 1984.

Mihaela Mancaș, *Sur les symboles obscurs*, în „Revue roumaine de linguistique", XXX, 1985, nr. 5.

Dana Manea, *Relațiile semantice și amalgamări de sens în „Eu nu strivesc corola de minuni a lumii" de Lucian Blaga*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXV, 1984, nr. 4.

Solomon Marcus *Poetica matematică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1970, p. 23, 31—32, 40, 46, 48, 115—181.

Solomon Marcus, *Cum depinde un text de limba în care este scris (interpretîndu-l pe Marin Sorescu)*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXV, 1984, nr. 4.

Paul Miclău, *Semiotica lingvistică*, Editura Facla, Timișoara, 1977, p. 187—200 (Comparația, metafora).

V. Șerban — I. Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Editura Facla, Timișoara, 1978, p. 140—168 (Polisemia).

Cezar Tabarcea, *Un vers eminescian (despre expresia „a nu avea grăunțe în cap")*, în *Mihai Eminescu „Luceafărul". Centenar. Sesiune jubiliară 1883—1983*, Tipografia Universității București, 1984

obligatorie, chiar dacă identitatea implică neglijarea unor aspecte particulare ale obiectului. Neglijarea poate fi determinată de faptul că aceste aspecte nu interesează în situația dată sau că vorbitorii, pur și simplu, nu le cunosc, chestiune asupra căreia vom reveni în cele ce urmează.

2. Sinonimele să poată fi substituite în context fără ca sensul global al mesajului să se modifice.

3. Să facă parte din aceeași variantă a limbii, înțelegînd prin aceasta atît variantele teritoriale (identitatea de repartiție geografică), cît și variantele stilistico-funcționale.

Dacă ținem seama de aceste condiții, trebuie să ne întoarcem la definiția formulată mai sus și să răspundem la întrebarea: *Ce înseamnă că sinonimele au aproximativ același sens?* Răspunsul la această întrebare este că „aproximativ'' reprezintă în fond neglijarea unuia sau mai multora dintre acești factori (stilistici, contextuali etc.).

În funcție de respectarea sau nerespectarea condițiilor enunțate mai sus, am putea să redefinim fenomenul în două feluri:

(a) Sinonimia în sens restrîns presupune obligatoriu *identitatea de sens, de comportament contextual și de variantă funcțională a două sau mai multe cuvinte.*

(b) Sinonimia în sens larg înseamnă că *două unități se pot afla în relație de sinonimie, dacă desemnează în mod global același obiect, în situații în care distribuția dialectală și cea stilistico-funcțională sau diferențele de utilizare contextuală sînt neglijate (conștient sau nu).* Numai în această a doua accepție se poate admite că sinonimele sînt „aproximativ'' echivalente.

Distincția propusă mai sus între accepția restrînsă și cea mai largă a fenomenului este deosebit de importantă, pentru că ea corespunde distincției dintre sinonimia în *limbă (sistem)* și cea în *vorbire (exprimare, actualizare)*. Cu alte cuvinte, la nivelul descrierii teoretice, prin cercetarea echivalenței cuvintelor sub cele trei aspecte amintite, se pot pune în evidență identități și diferențe între termeni, limite riguros precizate ale sinonimiei, între care vorbitorii pot să se situeze în formularea de enunțuri concrete. Aceste enunțuri pot fi astfel construite, încît să respecte datele sistemului, restricțiile impuse de acesta sau să le încalce, să se abată de la ele (într-o anumită măsură). Studiul sinonimiei în *vorbire* urmărește atît construirea de mesaje care respectă aceste restricții, cît și condițiile în care ele pot fi încălcate, mergînd pînă acolo încît în exprimare să funcționeze ca sinonime cuvinte care nu îndeplinesc condițiile cerute — abaterea fiind în acest caz foarte mare.

Rezultă că sinonimia nu poate fi concepută ca un fenomen static, ca o relație de sens abstractă decît la nivelul descrierii teoretice (a limbii). În practică ea se manifestă în și prin vorbire, în enunțuri

şi în situaţii de comunicare concrete. De aceea trebuie privită în mişcarea dintre datele sistemului şi utilizarea concretă a acestora, aspect asupra căruia vom reveni.

Înainte însă de a examina în detaliu condiţiile de sinonimie amintite mai sus, mai sînt necesare cîteva precizări de principiu.

O primă şi deloc neglijabilă dificultate în cercetarea fenomenului o presupune existenţa reţelei foarte complicate a polisemiei. Diversele sensuri ale unui cuvînt polisemantic trimit la sinonime diferite care, la rîndul lor, trimit la altele, în aşa fel, încît reţeaua de relaţii se complică foarte mult. La echivalenţa mai mult sau mai puţin exactă a sinonimelor astfel obţinute se adaugă diferenţele de coloratură stilistică, preferinţele diferite de combinare contextuală a termenilor etc. Dacă ni se cere, de pildă, să găsim sinonime pentru *fraged*, putem indica mai multe:

1. (despre plante) *tînăr*, *crud*.
2. (despre fiinţe) *gingaş*, *plăpînd*.
3. (despre aluat) *sfărîmicios*.

Verbul *a pofti* are următoarele sensuri care trimit, fiecare, la alte sinonime:

1. a dori puternic să obţină sau să se întîmple ceva: *a rîvni*, *a jindui*.
2. *a invita*, *a chema (pe cineva): (m-a poftit să intru).*
3. *a ruga(pe cineva) :(te poftesc să nu te amesteci).*
4. *a binevoi (să facă ceva) :(nu mai pofteşte să vină).*

După cum se vede, fiecare sens poate avea sinonime mai apropiate sau mai depărtate, după gradul de precizie cu care este identificat referentul. Datorită relaţiilor descrise mai sus, cuvintele polisemantice se diferenţiază pe sensuri, rezultînd serii de sinonime care nu sînt echivalente între ele. Prin urmare, relaţia de sinonimie nu se stabileşte între cuvinte înţelese global, în toată sfera lor semantică, ci între sensuri ale acestora. Fiecare sens în parte reprezintă o unitate funcţională independentă (v. cap. 1.1 POLISEMIA). De aceea unul şi acelaşi cuvînt poate face parte din clase de sinonime diferite, de exemplu:

1. SLAB, SUBŢIRE, USCĂŢIV.
2. SLAB, MEDIOCRU.
3. SLAB, INFLUENŢABIL.
4. SLAB, DILUAT.
5. SLAB, ÎNCET.

Alcătuirea claselor de mai sus nu se poate face decît după diferenţierea sensurilor lui *slab*, deci după dezambiguizare, care precede descrierea propriu-zisă.

Dificultatea de a aprecia numărul componentelor de sens comune provine din aceea că el este variabil în funcţie de precizia cu care se urmăreşte identificarea referentului. De exemplu, în clasa POM, COPAC, ARBORE, pentru orice vorbitor este clar că termenii au nişte trăsături de sens comune, dar prezintă şi unele diferenţe. Dacă ne interesează faptul că cele trei cuvinte denumesc o plantă cu tulpina lemnoasă, înaltă, cu coroană de crengi şi frunze, ele pot fi substituite unul cu altul şi pot fi considerate sinonime, de ex. : *S-a oprit la umbra unui POM/COPAC/ARBORE să se odihnească.* În acest caz se reţin însuşirile comune, iar diferenţele sînt neglijate ca neinteresante. Cînd obiectul la care trimite sensul este identificat mai precis şi ne interesează şi detaliile, sinonimia dintre cuvinte este limitată sau chiar încetează. Este evident că relaţia de sinonimie se stabileşte în funcţie de nivelul mai general sau mai exact la care este apreciat referentul. Cînd se ia în considerare numai caracteristica „p l a n t ă c u r ă d ă c i n i, t u l p i n ă l e m n o a s ă . . etc.", cele trei cuvinte sînt sinonime. Cînd se au în vedere şi trăsăturile „c u f r u c t e c o m e s t i b i l e" şi „c u l t i v a t d e o m" echivalenţa încetează.

Pentru a putea răspunde corect la întrebarea între ce limite se poate vorbi de sinonimie, cît de mare poate fi aproximarea, se impune să examinăm cîteva situaţii.

Cazurile în care echivalenţa este perfectă sînt destul de rare în limbă. Ele privesc, de regulă, cuvintele monosemantice (dar nu numai), cu un sens anume, precis identificat. Faptul că asemenea perechi de sinonime se întîlnesc mai ales în limbajul ştiinţific şi tehnic nu este surprinzător dacă ţinem seama că aici se urmăreşte identificarea exactă a referentului, de ex. : NATRIU-SODIU, KALIU-POTASIU, AZOT-NITROGEN, SMALŢ-EMAIL. Dar fenomenul poate fi întîlnit şi în limbajul curent, iar identitatea de sens verificată prin definiţia lexicografică. De pildă, GEAMANTAN este explicat în DEX prin „c u f ă r p o r t a b i l d i n p i e l e, c a r t o n, m a t e r i a l p l a s t i c î n c a r e s e p u n l u c r u r i l e n e c e s a r e p e n t r u c ă l ă t o r i e". Sinonimul acestuia VALIZĂ este definit pur şi simplu prin „g e a m a n t a n". Procedeul definirii prin sinonim este frecvent utilizat şi nu este, în sine, o garanţie a identităţii de sens, dar cînd este vorba de cuvinte monosemantice, riscurile unor diferenţe sînt foarte reduse (adesea dicţionarele practică sistemul definirii sinonimelor prin trimitere de la unul la altul).

Echivalenţa semantică absolută nu este însă rezervată cuvintelor monosemantice. De ex. : A MURI (polisemantic) şi A DECEDA, STRICAT (polisemantic) şi CARIAT sînt cu uşurinţă recunoscute ca sinonime de către orice vorbitor. Ele beneficiază de definiţii ce pot fi reduse la aceleaşi componente de sens : „a î n c e t a" + „d i n v i a ţ ă" (în primul caz) şi „g ă u r i t" + „d e o c a r i e" (în al doilea caz). Diferenţele dintre termeni sînt aici de altă natură, după

cum se va vedea în continuare. Echivalența se stabilește pentru unul dintre sensurile cuvîntului dat și sinonimul său care are un singur sens.

Cum spuneam însă, identitatea de sens nu constituie decît o întîmplare cu caracter excepțional. De cele mai multe ori, cu ajutorul dicționarului putem identifica diferențe semantice de diverse tipuri între cuvintele pe care, la modul general, le considerăm sinonime. În exemplul discutat mai sus, diferența dintre POM și COPAC se poate stabili pe baza trăsăturilor „f r u c t i f e r" și, respectiv, „n e f r u c t i f e r" specifice fiecăruia dintre cele două cuvinte. Diferența dintre A CERE și A PRETINDE este dată de faptul că cel de al doilea termen are în conținutul său componenta „c u i n s i s t e n ț ă (u n d r e p t)", absentă din sensul primului termen. Exemplele de acest tip sînt numeroase, după cum se poate vedea din comentarea diverselor situații înfățișate în capitolele *Sinonimia în limbă* și *Sinonimia în vorbire*. Ceea ce trebuie însă observat este că la o analiză atentă se relevă, de cele mai multe ori, diferențe de ordin semantic. Faptul că acestea se reduc uneori în vorbire, adică în utilizarea concretă a termenilor ține de precizia cu care vrem să identificăm referentul, de contextul concret și de alți factori pe care îi vom discuta mai departe și îi vom ilustra cu exemple analizate.

Dar diferențele dintre sinonime nu sînt întotdeauna exprimabile prin componente de sens propriu-zise. De pildă, în seria TEAMĂ, FRICĂ, SPAIMĂ, GROAZĂ (citată adesea de manualele școlare și alcătuită pe baza dicționarelor, din care reținem definiții comparabile), termenii au în comun următoarele trăsături „s t a r e d e e m o ț i e" + „p r o v o c a t ă d e p e r i c o l". Diferența este dată de trăsături care exprimă gradul în care este apreciată starea respectivă. Astfel TEAMĂ este „n e m a r c a t" sub aspectul gradului, spre deosebire de restul termenilor „m a r c a ț i" din acest punct de vedere : „g r a d m a r e" pentru FRICĂ, „g r a d f o a r t e m a r e" pentru SPAIMĂ și „g r a d m a x i m" pentru GROAZĂ. Diferențele se pot identifica prin compararea termenilor, dar și pe baza dicționarului.

Din precizările de mai sus, rezultă că în constituirea unei serii sinonimice se pornește în mod deliberat de la un număr cît mai mare de componente comune (de preferință toate), compararea între ei a termenilor clasei ne permite să identificăm unele diferențe care pot fi propriu-zis de sens sau graduale (componenta care plasează termenii într-o clasă gramaticală sau alta trebuie admisă din principiu ca fiind comună). Punerea în evidență a diferențelor are, atît o importanță teoretică pentru descrierea specificului fenomenului, cît și o importanță practică, întrucît conștientizarea acestor diferențe condiționează deprinderea de a învăța și utiliza corect cuvintele limbii și, în ultimă instanță, obișnuința de a opera corect o selecție între cuvintele pe care limba ni le pune la dispoziție.

Restricțiile de folosire sînt uneori atît de mari, încît sinonimia, respectiv substituția, nu este valabilă decît pentru un singur context, de exemplu ACRU și BĂTUT se pot înlocui reciproc numai în contextul *lapte*, echivalența dintre STRICAT și CARIAT este valabilă numai pentru contextul *dinte*, *măsea*, iar ROȘU și ÎMBUJORAT sînt substituite doar în contextul *obraji*.

Uneori explicația constă în caracterul foarte precis în care unul dintre termeni identifică referentul. Aceasta se întîmplă întotdeauna în cazul sinonimiei dintre un cuvînt mai general și un altul specializat contextual, deoarece folosirea acestuia din urmă este limitată la anumite situații. De pildă, în sinonimia dintre A SCOATE și A EXTRAGE, cel de-al doilea termen, mai precis și mai specializat, este cel care impune restrîngerile contextuale: substituția nu este valabilă decît în contexte ca *dinte*, *petrol*, *minereu*, *substanță*.

Uneori, deși termenii sînt identici semantic, nu se pot înlocui reciproc, deoarece în uz s-au impus anumite combinații și nu altele. De exemplu, VALIZĂ nu poate fi substituit prin GEAMANTAN în combinația *VALIZĂ diplomatică*, în pofida sensului identic al celor două cuvinte. Dicționarele ne oferă uneori informații asupra utilizării contextuale a sinonimelor, dar nu în mod consecvent. Cunoașterea restricțiilor de folosire este însă foarte importantă pentru o exprimare corectă.

Există și situații în care sinonimia este relativ liberă de context, adică înlocuirea termenilor se poate face în toate situațiile. Aceasta se întîmplă în special în cazul cuvintelor monosemantice, cu un sens precis care exclude orice posibilitate de confuzie, iar termenii nu manifestă preferințe combinatorii diferite, de ex.: DETALIAT și AMĂNUNȚIT, TIMP și VREME.

Restricțiile de utilizare contextuală pot fi dictate uneori de caracterul tehnic marcat al unuia dintre sinonime. De pildă, sinonimia dintre A LOVI și A FAULTA este valabilă numai într-un text formulat în limbajul sportiv, deoarece al doilea termen este specific acestui limbaj. În afara lui echivalența încetează. Contextul este înțeles în acest caz ca variantă stilistică.

Registrul stilistic identic sau diferit al sinonimelor este de o extremă importanță pentru posibilitățile de care dispune vorbitorul în alegerea unui termen într-o situație dată. Cunoașterea și evaluarea corectă a valorii stilistice are consecințe nu numai în exprimare, ci și în interpretarea adecvată a unui text (literar).

Mărcile stilistice diferite introduc un alt fel de restricții, deoarece limitează substituția sinonimelor, chiar dacă acestea sînt semantic identice și chiar dacă, în principiu, pot apărea în aceleași contexte. De ex.: A FURA și A ȘTERPELI nu se pot înlocui oricînd, întrucît al doilea termen este specific limbajului familiar și, prin aceasta, limitat ca întrebuințare (în limbajul oficial el nu poate să apară și nici

într-un text formulat în limbaj literar, îngrijit). De asemenea, în seria A OMORÎ și A LICHIDA, al doilea termen este argotic, de aceea utilizarea lui în vorbirea îngrijită este nerecomandabilă. Marca stilistică are consecințe directe asupra utilizării contextuale. Astfel că, deși cele două cuvinte sînt identice semantic și, în principiu apar în aceleași situații, nuanța stilistică specială a lui A LICHIDA împiedică substituția într-un context ca *L-A OMORÎT o mașină*. De asemenea, cu toate că sinonimia dintre A ASCULTA și A AUDIA (s.1 din DEX) este valabilă pentru un text formulat în limbaj juridic (al doilea termen este specific acestui limbaj), transferată în limba comună, ea încetează sau, în cel mai bun caz, exprimarea este însoțită de o notă de tehnicitate.

Se observă că mărcile stilistice determină un alt tip de diferențe între membrii unei serii sinonimice, diferențe care influențează opțiunea în vorbire pentru un termen sau altul. Vorbitorul dispune deci de anumite posibilități de selecție pe care le combină în funcție de intenția sa, de bagajul de cunoștințe sau de alți factori. Tocmai de aceea conștientizarea diferențelor de diverse tipuri este importantă pentru o exprimare adecvată.

Factorii care determină marcarea stilistică a cuvintelor sînt diferiți. Lăsînd la o parte exemplele de mai sus în care termenii fac parte în mod evident din variante funcționale diferite, remarcăm că un factor important este sensul propriu sau figurat cu care un sinonim este inclus într-o serie. Cele avute în vedere pentru sensul figurat vor fi mai expresive, iar alegerea lor depinde de intenția vorbitorului. De ex. : în seria ÎNALT, LUNG, DEȘIRAT, ultimii doi termeni intră cu un sens figurat, deci expresiv. De aceea alegerea este limitată de intenția vorbitorului de a realiza un tip de mesaj sau altul, prin urmare este dictată nu numai de sensul termenilor, ci și de încărcătura lor stilistică.

Din cele înfățișate pînă acum rezultă că, la o examinare atentă, într-o clasă de sinonime constituită pe baza dicționarelor, se pot identifica diferențe care restrîng succesiv seria, limitînd posibilitățile de opțiune. Cunoașterea acestora este importantă nu numai pentru descrierea teoretică, ci și pentru aspectul aplicativ-normativ pe care îl urmărim aici. Din punctul de vedere al descrierii, sinonime în sens restrîns sînt numai cele care se supun celor trei condiții enunțate, dar aceste situații sînt rare.

Dispunînd de un stoc de date, libertăți și constrîngeri, vorbitorii le folosesc în exprimare, le aplică în construirea de mesaje concrete. Este ceea ce înțelegem prin *actualizare*. Dar în practica limbii vorbitorii fac adesea abstracție de unele diferențe dintre cuvinte fie pentru că le ignoră, fie pentru că acestea nu interesează în situația de comunicare dată. Cuvintele funcționează în acest caz ca sinonime în vorbire, dar trebuie precizat că ele au acest statut numai în sens

Înfățișăm în continuare un număr de exemple din limba română comentate în așa fel, încît să ilustreze observațiile cu caracter teoretic făcute mai sus.

2.1.1 Sinonimia în limbă

Exemplele pe care le-am grupat în acest capitol sînt selectate și prezentate astfel încît să ilustreze, în măsura posibilului, atît situațiile mai simple ce pot fi interpretate ca sinonimii în sens restrîns, cît și pe cele mai complexe. În alegerea exemplelor urmărim ca ele să fie atît cuvinte mai vechi, cunoscute, cît și termeni noi, a căror asimilare corectă este importantă în procesul de învățare lexicală. Cuvintele sînt comentate sub toate cele trei aspecte amintite, relevînd specificul fiecăruia și semnalînd situațiile pentru care echivalența lor este valabilă, adică precizînd care sînt limitele pe care limba le impune în utilizarea sinonimelor. Fiecare comentariu poate fi considerat, în sine, un model de analiză utilizabil ca atare sau care oferă sugestii pentru eventuale alte exemple.

• **NĂDEJDE** și **SPERANȚĂ** sînt identice ca sens, deoarece pe baza definiției de dicționar se pot delimita componente de sens care sînt, toate, comune celor doi termeni: „î n c r e d e r e” + „î n r e z o l v a r e a f a v o r a b i l ă a u n e i s i t u a ț i i”. Ele nu se diferențiază prin nimic și, conform indicațiilor dicționarelor, fac parte din varianta literară a limbii. Datorită coincidenței semantice și stilistice sînt considerate sinonime în sens restrîns. O dovadă în acest sens o constituie și posibilitatea ca cele două cuvinte să se substituie reciproc în toate contextele, de exemplu:

Nu mi-am pierdut {*NĂDEJDEA* / *SPERANȚA*} *că...*

E slabă {*NĂDEJDE* / *SPERANȚĂ*} *să mai vină.*

Echivalența lor este atît de perfectă, încît substituția este valabilă chiar și în expresii relativ fixate de uz ca:

A trage {*NĂDEJDE.* / *SPERANȚĂ.*}

A-și pune {*NĂDEJDEA* / *SPERANȚA*} *în ceva (cineva).*

În {*NĂDEJDEA* / *SPERANȚA*} *că...*

Imposibilitatea de a substitui cei doi termeni într-un context ca : *El este o SPERANȚĂ a muzicii tinere,* se datorește faptului că aici cuvîntul înregistrează o deplasare spre un sens concretizat „p e r s o a n ă c a r e p r o m i t e... etc.".

Se observă că restrîngerile contextuale, atît de des invocate cînd este vorba de sinonimie, nu funcționează de obicei în cazul sinonimelor cu un singur sens, univoc, care exclude orice posibilitate de confuzie și mai ales cînd cuvintele, fapt important, aparțin aceleiași variante a limbii. Situațiile de acest fel nu sînt însă foarte frecvente.

● **LEXIC** și **VOCABULAR** (sensul 1 din DEX) se suprapun, de asemenea, din punct de vedere semantic, fapt atestat de definițiile identice din dicționar : „t o t a l i t a t e a c u v i n t e l o r d i n t r-o l i m b ă".

Făcînd amîndouă parte din limba literară, cele două se substituie fără nici o dificultate în toate situațiile :

LEXICUL }
VOCABULARUL } *limbii române cuprinde .....*

LEXICUL }
VOCABULARUL } *activ al unui vorbitor.*

Paralelismul dintre cele două cuvinte se extinde și la o altă valoare semantică obținută prin restrîngere : „t o t a l i t a t e a c u v i n t e l o r c a r a c t e r i s t i c e u n e i e p o c i, r e g i u n i, u n u i s c r i i t o r", de exemplu :

LEXICUL }
VOCABULARUL } *romanelor istorice ale lui Sadoveanu ...*

Diferența dintre cele două cuvinte este dată doar de vechimea lor (LEXIC este mai nou în limbă).

Aceasta explică preferința vorbitorilor pentru VOCABULAR, mai cunoscut și, deci, cu o circulație mai largă. În procesul de învățare lexicală însă, în achiziționarea de noi cuvinte este bine să se menționeze echivalența perfectă dintre sinonimele în discuție, deoarece înțelegerea exactă a sensului unui termen nou învățat este în directă legătură cu raportarea acestuia la cuvintele deja cunoscute, în relație cu care își stabilește valoarea.

● **EXCEDENT** și **SURPLUS** sînt definite în DEX pentru unicul lor sens prin parafraze foarte asemănătoare ce pot fi reduse la aceleași componente de sens : „c a n t i t a t e" + „c e d e p ă ş e ş t e l i m i t a n e c e s a r ă".

• Limitarea utilizărilor contextuale în ciuda echivalenței de sens se poate ilustra cu raportul între **DIFEREND** și **NEÎNȚELEGERE.** Primul este definit în DEX ca „d e o s e b i r e d e p ă r e r i î n t r e d o u ă p e r s o a n e, p ă r ț i e t c.", iar NEÎNȚELEGERE, cu un sens ușor deplasat de la cel propriu este definit prin trimiterea la sinonime: „d e z a c o r d, c o n f l i c t, d i f e r e n d". Echivalența semantică este, prin urmare, evidentă. Deși, amîndouă fac parte din varianta literară a limbii, primul, neologism recent, este utilizat cu precădere în limbajul publicistic, politic, în timp ce NEÎNȚELEGERE aparține limbii comune. Ușoara diferențiere stilistică, explicabilă și prin diferența de vechime a celor două, face ca DIFEREND să fie preferat în contexte de tipul: „*Să promoveze reglementarea pașnică a DIFERENDELOR internaționale*". („Lumea" nr. 44, oct. 1985, p. 26).

Substituția lui DIFEREND prin sinonimul său este posibilă dar caracterul neologic al acestuia face ca el să se încadreze mai bine în norma stilistică a textului. Termenul mai vechi apare de preferință în exprimarea corectă, în contexte ca: *A avut NEÎNȚELEGERI cu vecinii. NEÎNȚELEGERILE din familie au dus la....*

Deși identitatea semantică, de distribuție și de variantă stilistică ne îndreptățește să considerăm că termenii sînt sinonimi în sens restrîns se constată totuși o tendință de diferențiere privind tipul de limbaj în care sînt preferate. Se surprinde astfel dinamica vocabularului, permanenta modificare a raportului dintre cuvinte, determinată de faptul că, în principiu, limba nu are nevoie de doi termeni pentru a exprima același lucru și în același fel. Tocmai de aceea considerăm că interesul sinonimiei constă în nuanțare, în efectul pe care utilizarea unui termen îl antrenează.

• Într-o situație oarecum diferită de exemplele discutate mai sus, deși destul de apropiată totuși de acestea, se află clasa de sinonime de tipul **MOLIMĂ-EPIDEMIE.** Identitatea lor semantică este atestată de definițiile aproape identice din DEX: „b o a l ă c o n t a g i o a s ă c a r e s e e x t i n d e î n s c u r t t i m p l a u n n u m ă r m a r e d e p e r s o a n e d i n t r - o z o n ă".

Deși sinonimia dintre ele pare indiscutabilă la prima vedere, o analiză atentă relevă că recunoașterea acestui statut este îngrădită de încălcarea a cel puțin una dintre condițiile amintite. MOLIMĂ este un termen vechi, astăzi restrîns ca circulație la limbajul familiar sau la cel popular, în limba literară îngrijită el a fost înlocuit prin sinonimul neologic EPIDEMIE. Această diferență de ordin stilistic este însă lipsită de importanță cînd mesajul este formulat în limbajul curent. De aceea, substituția este posibilă chiar în contexte ca:

„*MOLIMELE care bîntuiau în țările Europei se răspîndeau mai anevoie și în Anglia*", („Lumea" nr. 8, febr. 1986, p. 24).

Apariţia lui MOLIMĂ într-un text din limbajul ştiinţific nu este posibilă (şi deci nici substituţia), deoarece prin marca sa „familiar" el distonează cu norma stilistică a textului.

Diferenţa stilistică dintre cele două cuvinte are însă consecinţe şi asupra comportamentului lor contextual. Mai vechi, mai cunoscut, şi prin urmare cu o circulaţie mai largă, MOLIMĂ este folosit atît în contexte referitoare la oameni, cît şi la animale, în timp ce sinonimul său este rezervat contextelor referitoare la persoane (pentru animale în stilul ştiinţific se foloseşte neologismul EPIZOOTIE).

În pofida încălcării unor condiţii referitoare la marca stilistică şi la utilizările contextuale, orice vorbitor le recunoaşte statutul de sinonime. Şi aceasta, deoarece la nivelul limbii facem adesea abstracţie de unele diferenţe, întrucît identitatea semantică la nivelul unicului lor sens este cea care primează. Diferenţele de alte tipuri devin frapante numai cînd termenii sînt puşi să funcţioneze.

● Sinonimia dintre **DRACONIC-ASPRU-SEVER** este şi ea imperfectă.

Consultarea definiţiei de dicţionar ne permite să stabilim diferenţele semantice dintre termeni. Pe de o parte, DRACONIC este mult mai puternic marcat sub aspectul intensităţii decît echivalentele sale („d e o s e v e r i t a t e e x c e s i v ă"), are deci în conţinutul său componenta de sens specifică „i n t e n s i t a t e e x t r e m d e m a r e", diferind prin aceasta sub aspectul gradului. De aceea, cu toate că substituţia sa este posibilă în contextul următor, ea este însoţită de pierderea unei informaţii semantice :

„Sub înrîurirea { *DRACONICELOR* / *ASPRELOR* / *SEVERELOR* } *măsuri adoptate de scumpirea exorbitantă a creditului prin dobînzi excesive..."* („Lumea", nr. 45, nov. 1985, p. 31).

Pe de altă parte, chiar din definiţia lexicografică aflăm că DRACONIC are restricţii de utilizare, contextele în care este admis trebuie să conţină substantive de tipul *legi*, *dispoziţii*, *măsuri*. Prin urmare echivalenţa termenilor discutaţi este valabilă numai pentru aceste contexte, în timp ce ASPRU şi SEVER au o sferă mai largă de aplicabilitate :

Persoană { *ASPRĂ* / *SEVERĂ* }　　*Privire* { *ASPRĂ* / *SEVERĂ* }

Diferenţele în interiorul acestei serii sînt, prin urmare, atît de ordin semantic, cît şi combinatoriu. Echivalenţa este aproximativă, iar cuvintele sînt sinonime în sens larg. În anumite situaţii concrete

însă, cînd contextul suplinește marca de intensitate absentă în conținutul lui ASPRU și SEVER, diferența dintre ele dispare.

● Un alt exemplu interesant este oferit de relația de cvasi-echivalență dintre **PROGNOZĂ** și **PRONOSTIC**, la prima vedere sinonime perfecte. Ele se grupează într-o clasă pe baza unor componente de sens comune: „i p o t e z ă"+„p r i v i t o a r e l a e v o l u ț i a î n t i m p" + „a u n o r f e n o m e n e". Dacă în cazul primului termen, accentul de sens cade pe aprecierea „e v o l u ț i e i" fenomenelor, cel de-al doilea are în vedere în special „s f î r ș i t u l" acestora, deci se referă și la rezultatul unei acțiuni.

Diferența de sens pe care am stabilit-o mai sus pe baza unor componente specifice se reflectă în preferințele combinatorii ale celor doi termeni. Dacă PROGNOZĂ este folosit în special în legătură cu *procese*, *fenomene* care evoluează în timp, PRONOSTIC se utilizează cu referințe la *evenimente*, *acțiuni*, *concursuri* și are în vedere mai ales felul în care acestea se sfîrșesc. De aceea cele două cuvinte s-au specializat pentru anumite contexte unde substituția nu este posibilă, de exemplu: *Am citit PROGNOZA vremii pentru luna aceasta. PRONOSTICURILE privitoare la meci sînt diferite.*

Înlocuirea lor devine posibilă numai în situații care favorizează neglijarea diferențelor de sens.

● Un alt exemplu, ceva mai complex este reprezentat de clasa de sinonime **A SE STRICA, A SE DETERIORA, A SE DEFECTA-A SE AVARIA**. Orice vorbitor al limbii române intuiește că aceste cuvinte se grupează împreună, deoarece au un nucleu comun format din componentele de sens: „a s e s c h i m b a" + „d i n b u n î n r ă u". Și totuși între termeni există niște diferențe pe care le simțim, dovadă că nu folosim cuvintele la întîmplare.

A (SE) DETERIORA precizează și „c a u z e l e" stricăciunii (folosință îndelungată, accident), iar A (SE) AVARIA conține componenta „d e p r o p o r ț i i m a r i". A (SE) STRICA intră în această serie cu primul său sens înregistrat în DEX, foarte general, deci nespecializat.

Sub aspect stilistic nu se constată diferențe importante, chiar dacă A (SE) STRICA, mai vechi și polisemantic este mai frecvent în limba curentă, iar ceilalți termeni, neologici, se caracterizează printr-o precizie mai mare și, deci, printr-o oarecare notă de tehnicitate.

Studiul contextelor în care cuvintele în discuție apar, precum și posibilitățile de substituție, subliniază diferențele de sens, de unde și preferința pentru anumite combinații, de exemplu :

{*Îmbrăcămintea* / *Încălțămintea* / *Mobila* / *Obiectele* / *Șoselele*} *s-a(u)* {*STRICAT* / *DETERIORAT*} *cu timpul.*

Aici A (SE) DEFECTA și A (SE) AVARIA, nu apar, din cauza notei de tehnicitate pe care o implică utilizarea lor, cît pentru că în contextele citate apare ideea deteriorării ca urmare a folosinței îndelungate. În exemple ca :

{*Mecanismul* / *Aparatul* / *Mașina*} *s-a* {*STRICAT.* / *DEFECTAT* / *DETERIORAT*}

Cele trei sînt substituibile. Într-un context ca :

{*Relațiile* / *Atmosfera*} *dintre cele două state s-a(u)* {*STRICAT.* / *DETERIORAT*}

substituția este limitată, deși sensul general „a se schimba din bun în rău" se menține, dar el este aplicat la substantive abstracte. A (SE) DEFECTA este exclus din această situație din cauza preferinței sale pentru substantive denumind *mecanisme*, *aparate* etc. Această restricție contextuală devine evidentă dacă notăm că termenii se pot înlocui reciproc în : *Mi s-a* {*STRICAT* / *DEFECTAT*} {*ceasul.* / *telefonul* / *mașina*}

dar într-un context ca *Mi s-a STRICAT căruța-n drum*, substituția este imposibilă.

În toate contextele citate A (SE) AVARIA nu apare. Limitele în substituție sînt determinate de componenta de sens specifică acestui termen „de proporții mari", ceea ce impiedică folosirea pentru obiecte mici ca *ceas*, *telefon* etc. Restricțiile de combinare ale lui A (SE) AVARIA sînt din această pricină, destul de severe. De aceea și dicționarul le precizează : *În timpul furtunii nava a fost AVARIATĂ. La cutremur au fost AVARIATE unele clădiri. S-a AVARIAT instalația de încălzire centrală.*

● Într-o situație asemănătoare se află **A ATENUA** și **A DIMINUA** care, la prima vedere, par echivalente. Gruparea în aceeași clasă se bazează pe componentele de sens comune „a micșora" +

„i n t e n s i t a t e a u n u i f e n o m e n", formulate într-un fel sau altul în definițiile lexicografice. Și totuși vorbitorii simt că cele două cuvinte nu pot fi utilizate oricînd, nediferențiat.

Studiul contextelor în care acestea apar oferă unele informații cu privire la sfera de aplicabilitate.

S-a străduit să ATENUEZE conflictul.

„Declarații menite, desigur să înlăture opoziția și să ATENUEZE divergențe din alte domenii". („Lumea" nr. 8, 1986, p. 24).

Durerea / *Senzația de usturime* } *s-a mai* { *DIMINUAT.* / *ATENUAT*

Ceața / *Lumina* } *s-a DIMINUAT.*

Încerca să DIMINUEZE importanța mărturiilor.

Cele două sinonime au fiecare contexte specifice și altele comune în care substituția este posibilă. Chiar dacă la prima vedere distincția pare dificilă, se pot face unele generalizări : A ATENUA, mai abstract, se folosește cu precădere atunci cînd este vorba de intensitatea unui fenomen de importanța sau gravitatea unui fapt în timp ce sinonimul său, mai concret, are în vedere o micșorare cantitativă, calitativă sau în intensitate și în acest ultim caz substituția este posibilă.

Clarificarea acestei diferențe prin examinarea atentă a contextelor este extrem de utilă în procesul de învățare, deoarece previne eventualele greșeli.

Cele două cuvinte discutate aici sînt sinonime în sens larg. Făcînd parte din varianta literară a limbii, sensul lor este cvasiechivalent și, prin urmare, sfera lor de utilizare este oarecum diferită, întrucît vizează alte laturi, aspecte ale fenomenelor la care se aplică. Dificultatea de a le diferenția este sporită de caracterul foarte abstract al sensului lor. De aceea în identificarea unor nuanțe mai fine, mai subtile, studiul utilizărilor contextuale este un prețios ajutor.

Din exemplele de mai sus se observă că sinonimia în sens restrîns este un fenomen rar întîlnit, aproape o excepție. De obicei, chiar în relația dintre două cuvinte se relevă diferențe de un tip sau altul. Cu cît lărgim însă clasa, relațiile sînt mai complexe și posibilitatea suprapunerii cuvintelor sub toate aspectele, mai mică. Diferențele dintre membrii unei clase generează limite în utilizare, limite ce trebuie respectate. Încălcările sînt posibile, dar ele trebuie să fie conștiente, urmărind un anumit efect.

Cunoscînd limitele impuse de limbă în utilizarea sinonimelor, ne propunem să urmărim cînd și în ce condiții pot fi ele încălcate și care sînt consecințele care decurg de aici. Avem în vedere situațiile în care diferențele dintre termenii cvasiechivalenți se estompează, încetează să mai funcționeze, iar aceștia sînt utilizați ca variante (sinonime). Motivele care determină neglijarea diferențelor țin fie de necunoașterea acestora, fie de multiplele modificări ale perspectivei pe care le introduce situația concretă de comunicare; din această cauză ele sînt dificil de sistematizat.

Exemplele grupate mai jos urmăresc să ilustreze diverse aspecte ale actualizării relației în cauză. Chiar dacă ele nu-și propun să epuizeze impresionanta varietate a situațiilor, se aduc totuși în discuție principalele tipuri, care pot oferi sugestii pentru interpretarea unor mesaje concrete, cu deosebire a textelor literare.

● Între **A ASCULTA** și locuțiunea **A TRAGE CU URECHEA** există o diferență de sens exprimabilă prin trăsătura „p e f u r i ș" specifică locuțiunii și absentă din conținutul primului termen. Această diferență apare clar în contexte ca:

ASCULTA în liniștea nopții țîrîitul greierilor.

ASCULTA cu atenție zgomotele întunericului.

unde substituția cu locuțiunea nu este posibilă, deoarece verbul în discuție realizează aici sensul „a-și încorda auzul pentru a percepe un sunet, un zgomot" (v. DEX).

Diferența dintre cele două cuvinte se poate șterge în condițiile în care contextul oferă date care să suplinească absența trăsăturii amintite, de exemplu:

S-a ascuns după o draperie să {*ASCULTE* / *TRAGĂ CU URECHEA*} *(la) ce spuneau.*

În acest caz, termenii sînt substituibili, funcționează ca sinonime, dar echivalența dintre ei, rezultat al anulării diferențelor, este favorizată doar de anumite contexte. În afara acestora, sinonimia încetează.

● **DUȘUMEA** și **PODEA**, considerate în mare echivalente, sînt definite în dicționar astfel: DUȘUMEA = „p a r d o s e a l ă d e s c î n d u r i a u n e i î n c ă p e r i", iar PODEA = „î n v e l i ș c a r e a c o p e r ă p l a n ș e u l u n e i î n c ă p e r i, c o n f e c ț i o n a t d i n d i f e r i t e m a t e r i a l e (s c î n d u r ă, p i a t r ă, c ă r ă m i d ă e t c.)". Prin urmare, diferența de sens se referă la „m a t e r i a l u l" cu care este pardosită încăperea și poate fi pusă în evidență în contexte ca: *Încăperea avea PODEA de cărămidă (de pămînt).*

În anumite cazuri, cînd diferența nu interesează, se rețin doar trăsăturile generale ale referentului „înveliș care acoperă planșeul" și atunci termenii sînt substituibili, deci funcționează ca sinonimi :

PODEAUA }
DUȘUMEAUA } *era proaspăt spălată.*

L-a găsit întins pe { *PODEA* / *DUȘUMEA* } *privind fix în tavan.*

Neglijarea trăsăturilor distinctive ale fiecărui cuvînt în parte se datorează, în acest caz, faptului că interesul vorbitorului se îndreaptă spre ideea de „pardoseală", iar materialul din care ea este făcută nu prezintă nici o importanță în situația dată.

● Diferența dintre **PERIPLU** și **CĂLĂTORIE** se poate delimita pe baza dicționarului, unde termenii sînt explicați astfel : PERIPLU = „călătorie lungă (pe mări și oceane)", iar CĂLĂTORIE = „drum pe care îl face cineva într-un loc (mai îndepărtat)". Cel de al doilea termen nu precizează „distanța", ceea ce îl distinge de sinonimul său. Datorită acestei diferențe, substituția lor nu este posibilă în contexte ca : *Am făcut o CĂLĂTORIE pînă la Constanța. Se pot efectua CĂLĂTORII pe distanțe scurte.*

Cînd celelalte cuvinte din context aduc precizări care suplinesc trăsătura absentă, se produce o egalizare semantică, iar cuvintele funcționează ca sinonime :

„Cum aveam să ne convingem singuri în { *PERIPLUL* / *CĂLĂTORIA* } *prin Tibet"* („Lumea" nr. 47, nov, 1985, p. 17)

A întreprins un (o) lung(ă) { *PERIPLU* / *CĂLĂTORIE* } *prin diverse țări.*

● În seria **CASĂ, CLĂDIRE, IMOBIL**, termenii denumesc toți „o construcție înălțată la suprafața pămîntului", avînd diferite destinații. CASĂ conține trăsătura de sens „destinată ca locuință omului" și se poate pune în evidență într-un context ca : *Mă îndreptam spre CASA lui Radu. CASA avea ferestre mici cu perdele albe și cerdac.*

CLĂDIRE și IMOBIL nu precizează prin sensul lor „destinația", avînd în vedere doar construcția, de exemplu:

CLĂDIREA / *IMOBILUL* } *avea fațada înnegrită de vreme.*

CLĂDIREA / *IMOBILUL* } *adăpostește birourile administrației și tot aici locuiau cîteva familii.*

În anumite situații, cînd atenția vorbitorului este îndreptată spre alte aspecte, diferențele sînt neglijate, iar termenii sînt toți substituibili.

CLĂDIREA / *IMOBILUL* / *CASA* } *părea construit(ă) de curînd.*

• Același fenomen de egalizare semantică se constată în utilizarea termenilor **COPIL, FIU, BĂIAT,** termeni diferiți ca sens și care, totuși, se pot înlocui într-un context ca:

Mama era în clipa aceea mîndră că eram { *FIUL* / *COPILUL* / *BĂIATUL* } *ei.*

Cu ajutorul dicționarului putem identifica diferențele dintre cuvinte pe baza următoarelor componente de sens: COPIL se referă la „vîrsta (subadultă)", BĂIAT are în vedere, în plus „sexul (masculin)", iar FIU precizează, în primul rînd „relația de rudenie (descendentă)". Cînd aceste trăsături interesează pentru identificarea cu precizie a referentului, ele sînt puse în evidență cu ajutorul contextului, iar termenii nu se pot substitui: *COPIII sînt viitorul țării. COPIII sînt mai rezistenți la febră decît adulții.*

Aici celelalte sinonime nu pot să apară din cauză că referentul este avut în vedere în mod special pentru componenta de sens care îl diferențiază de celelalte. În exemplul: *În această clasă sînt zece BĂIEȚI și douăzeci de fete.* BĂIEȚI nu se poate înlocui prin nimic, deoarece prin opoziția cu FETE se pune în evidență trăsătura de sens care îl diferențiază de cvasisinonimele sale. Într-un context ca:

Vecinul nostru are trei { *BĂIEȚI.* / *FII* }

înlocuirea se poate face, deoarece ambii termeni implică ideea de „sex masculin".

Cele trei cuvinte discutate trimit la același referent apreciindu-l din unghiuri diferite. În primul exemplu citat, prezența substantivului *mamă* în context suplinește trăsătura „r e l a ț i e d e r u d e n i e d e s c e n d e n t ă", absentă din conținutul lui BĂIAT, COPIL. Diferența se estompează astfel, iar aceștia pot funcționa ca sinonime, echivalență care încetează în restul contextelor citate.

● Diferența dintre **A DERAPA** și **A ALUNECA** este dată de caracterul specializat al primului termen, ceea ce are drept consecință utilizarea lui într-un număr restrîns de contexte: despre *roți de cauciuc, vehicule cu asemenea roți.* Putem spune prin urmare:

Roțile/Mașina a(u) DERAPAT din cauza drumului alunecos.

Sinonimia dintre cele două cuvinte este posibilă numai în condiții speciale cînd sînt încălcate cu bună știință și cu intenția evidentă de a glumi, restricțiile contextuale menționate mai sus. Cînd un vorbitor îi spune cuiva care merge cam neatent pe un drum alunecos:

Fii atent să nu {*DERAPEZI* / *ALUNECI*}

sinonimia este posibilă, favorizată de transferul intenționat dintr-un limbaj într-altul al lui A DEPARA, transfer însoțit în mod evident de o intenție stilistică. În afara situațiilor de acest fel substituția nu este posibilă.

● Între **A CERE** și **A CERȘI** există o diferență de sens exprimabilă prin componenta „c u u m i l i n ț ă" prezentă în conținutul lui A CERȘI, dar absentă din conținutul lui A CERE. Ea poate fi pusă în evidență în contexte ca: *La cantină a mai CERUT o porție de mîncare. A CERUT să fie primit în audiență.*

În aceste cazuri, substituția cu A CERȘI nu este posibilă. Ea devine însă cu putință, cei doi termeni funcționînd ca sinonime, în situații în care contextul conține informații ce suplinesc absența trăsăturii menționate:

Se uita în ochii lui {*CERÎND* / *CERȘIND*} *îndurare.*

Trecea din poartă-n poartă {*CERÎND* / *CERȘIND*} *un codru de pîine.*

● **PROST** și **DEȘTEPT** funcționează în limba română ca antonime și se diferențiază prin „a b s e n ț a" și respectiv „p r e z e n ț a" „i n t e l i g e n ț e i". Diferența dintre ele, cunoscută de orice vorbitor, fixată de dicționar și evidentă în majoritatea situațiilor de

utilizare, poate fi anulată de intenția ironică a vorbitorului, care favorizează egalizarea semantică. Într-un context ca:

PROSTULE }
DEȘTEPTULE } *n-ai văzut că te-a păcălit?*

cei doi termeni pot să apară în egală măsură, diferența dintre ei nu mai funcționează, cu observația că cea de a doua formulare presupune ironie.

● În exemplele care urmează, cuvintele discutate funcționează în variante diferite ale limbii și, prin aceasta, încalcă una dintre condițiile de sinonimie formulate la începutul acestui capitol. Chiar dacă trimit la același referent, ele diferă prin marca stilistică pe care o antrenează folosirea lor. Este interesant de urmărit cînd și în ce condiții această diferență se poate reduce.

De pildă **A SCRÎNTI** și **A LUXA** sînt identice ca sens: „a d e p l a s a o a r t i c u l a ț i e d e l a l o c u l e i", dar diferă prin aceea că primul termen aparține limbajului curent, în timp ce A LUXA este specific limbajului științific medical. Utilizarea lui A SCRÎNTI într-un text medical este imposibilă, deoarece în interiorul acestuia termenul uzual nu apare, distonînd cu norma stilistică a textului. Dimpotrivă, A LUXA, care tinde să iasă din limbajul special și să se generalizeze, poate fi cu ușurință folosit în limba curentă, unde sinonimia devine valabilă.

● Exact invers apare situația lui **INIMĂ** și **CORD**. Cel de-al doilea termen, specific medical, nu este niciodată utilizat în limbajul uzual. Nu spunem, de pildă, niciodată *Mă doare CORDUL*. Singura situație cînd el poate fi folosit în vorbirea obișnuită este în expresia *atac de CORD* care tinde să se generalizeze în limbajul uzual. INIMĂ mai general și nespecializat, deci fără a antrena vreo marcă științifică specială, are o extensiune mai mare. De aceea, termenul este adeseori folosit în limbajul științific, unde sinonimia celor două cuvinte funcționează.

Se observă că raportul stilistic dintre două sinonime, deși ușor de stabilit la nivelul limbii în general, nu este fix: el se modifică în exprimare în favoarea unui termen sau a altuia, modificînd implicit, posibilitățile de substituție, deci sinonimia în fapt. Situațiile de acest tip sînt numeroase și variate.

● Diferența dintre termenii seriei **A FURA, A ȘTERPELI, A SUBTILIZA**, identici ca referent, constă, de asemenea în efectul stilistic pe care îl antrenează utilizarea lor. Primul termen este general, neutru sub aspect stilistic, în timp ce ceilalți sînt folosiți numai în limbajul familiar. Din această cauză, în practică folosirea lor este

îngrădită de situația de comunicare concretă. Într-un mesaj formulat într-o limbă îngrijită nu vom folosi niciodată termenii familiari. Mai general și nemarcat, A FURA poate apărea în locul sinonimelor sale în vorbirea familiară, mai puțin îngrijită: *Cine FURĂ azi un ou mîine fură un bou.*

Se observă prin urmare că echivalența (și implicit posibilitățile de substituție) dintre aceiași termeni se modifică în funcție de situația concretă de comunicare de stilul în care este formulat mesajul.

● Transferul unui termen dintr-un limbaj într-altul, factor important care determină schimbarea raporturilor dintre cuvinte, poate genera, la un moment dat sinonimii surprinzătoare, care nu mai sînt valabile cînd condițiile ce au favorizat transferul dispar. De exemplu, cînd într-un comentariu sportiv auzim o frază de tipul : *În murmurul de dezaprobare al spectatorilor, X trimite BALONUL ACASĂ*, decodăm fără nici o dificultate echivalența **BALON = MINGE** și **ACASĂ = POARTĂ** (proprie). Dacă în primul caz sinonimia BALON—MINGE (valabilă numai în interiorul limbajului sportiv) este justificată de identificarea cu precizie a referentului (BALON denumește „mingea" numai la fotbal, baschet, handbal, rugbi) în cel de al doilea caz, echivalență curioasă, sinonimia este determinată de nevoia unei exprimări cît mai concise, din cauza rapidității cu care se fac transmisiile sportive. În afara limbajului sportiv, echivalențele discutate aici sînt imposibile. Ele se pot explica numai prin faptul că varianta stilistico-funcțională cu caracteristicile ei reprezintă contextul larg care favorizează sinonimii imposibile în alte condiții.

● Tipul de limbaj care permite deplasările de sens cele mai neobișnuite și, ca urmare, crearea unor sinonimii insolite este limbajul poetic. El funcționează ca un context în sens larg a cărui caracteristică principală este *sugerarea* într-un mod sau altul a referentului și, nu *denumirea* lui. Cu cît cuvîntul folosit pentru aceasta este mai neobișnuit cu atît el este mai sugestiv. Ca urmare, în limbajul poetic au loc deplasări de sens neașteptate, obținerea unor valori semantice noi care duc la sinonimii neobișnuite. Termenii a căror echivalență este obținută în acest fel nu au, la nivelul limbii, statut de sinonime nici măcar în sens larg și aceasta, deoarece limbajul poetic introduce o perspectivă nouă de apreciere a obiectelor. Dacă această perspectivă este neglijată, sinonimia încetează. Aceasta este o dovadă a caracterului ei accidental, dar și a faptului că raportul dintre cuvinte se schimbă în exprimare, enunțul, textul, tipul de limbaj putînd să cre-

eze condiţii care să favorizeze noi echivalenţe. De exemplu în versurile :

„Biblia ne povesteşte de Samson, cum că muierea,
Cînd dormea, tăindu-i părul, i-a luat toată puterea
De l-au prins apoi duşmanii, l-au legat şi i-au scos ochii,
Ca dovadă de ce suflet stă în pieptii unei ROCHII...”

(M. Eminescu, *Scrisoarea a V-a*)

ROCHIE suferă aici un transfer metonimic devenind sinonim cu **FEMEIE.** Mecanismul acestei deplasări a sensului este uşor de înţeles, dar sinonimia astfel obţinută nu mai este valabilă în afara limbajului poetic. Transferată în limba obişnuită, ea încetează.

● Aceeaşi observaţie este valabilă pentru substantivul **BRAŢ** din următoarele versuri :

De-atunci, marea-nfiorată de sublima ei durere,
În imagini de talazuri cînt-a Greciei cădere
Şi cu-albastrele ei BRAŢE ţărmii-i mîngîie-n zadar...

(M. Eminescu, *Memento mori*)

BRAŢE este decodat aici ca **VALURI, UNDE,** înţelegere ce devine posibilă datorită celorlalte elemente ale contextului *(braţele albastre ale mării mîngîie ţărmul).* Deşi sinonimia aici este clară, ea n-ar mai fi posibilă într-un alt limbaj (uzual, ştiinţific etc.) ceea ce dovedeşte caracterul ei accidental. Pe de altă parte, expresivitatea utilizării substantivului BRAŢE devine evidentă în momentul cînd am încerca substituirea acestuia cu VALURI în versurile citate. Informaţia pur semantică ar fi aceeaşi, dar efectul stilistic nu, deoarece versurile şi-ar pierde puterea de sugestie.

● În versurile :

„Munţii lungi îşi clatin codrii cei antici şi-n răsturnare
Prăvălesc de stînci CĂCIULE salutînd întunecat.

(M. Eminescu, *Memento mori*)

substantivul **CĂCIULĂ** suferă o deplasare semantică şi este folosit metaforic cu sensul de **VÎRF, CREASTĂ.** Înţelegerea este uşurată de context care, prin determinanţii folosiţi (de piatră, a munţilor), trimite la un sens nou, contextual al cuvîntului discutat. Sinonimia astfel creată este imposibilă într-un alt limbaj. Transferată în limba obişnuită şi frecvent folosită, ea s-ar generaliza, cu timpul ar fi consemnată şi de dicţionare, dar atunci ar fi însoţită de pierderea ex-

presivităţii. Tocmai de aceea expresivitatea imaginilor poetice presupune caracterul irepetabil al acestora.

● Un alt exemplu care confirmă cele arătate mai sus:

„Orbul sculptor în chilie pipăie marmura clară.
Dalta-i tremură... ÎNMOAIE cu gîndirea temerară piatra rece".

(M. Eminescu, *Memento mori*)

ÎNMOAIE este aici sinonim cu **MODELEAZĂ**, echivalenţă neadmisă în afara acestui limbaj. Cele două cuvinte sînt departe de a avea ceva comun în limba obişnuită şi totuşi aici, în combinaţia *sculptorul ÎNMOAIE piatra* deplasarea semantică a verbului este uşor de urmărit. Substituţia acestuia cu verbul echivalent ar duce la pierderea expresivităţii, deoarece pe lîngă alte efecte, cel obţinut prin contrastul între ÎNMOAIE şi *piatră* (care implică sensul de „d u r") sugerează nu numai ideea de *modelare*, ci şi pe cea de *supunere* a obiectelor cu ajutorul concepţiei îndrăzneţe.

● În versurile:

„Cine s-a jucat azinoapte
Că ne-a uns pomii cu LAPTE
Şi-a vopsit cu TIBIŞIR
Coardele de trandafir?"

(T. Arghezi, *Joc de chiciuri*)

cuvintele **LAPTE** şi **TIBIŞIR** *(înv.* şi *reg.* „c r e t ă c u c a r e s e s c r i e p e t a b l ă") au suferit o deplasare semantică evidentă, îndepărtîndu-se foarte mult de sensul lor din limba curentă. Din acesta nu se reţine decît nota lor comună de „s u b s t a n ţ ă a l b ă" care sugerează ideea de „c h i c i u r ă, z ă p a d ă". Dincolo de sensul lor din limba comună, amîndoi termenii sînt utilizaţi aici cu o valoare metaforică, aceea de „a l b", însuşire care, la rîndul ei, sugerează *zăpada*. Faptul că albul zăpezii nu este numit, ci sugerat prin cuvinte care denumesc substanţe ce au însuşirea de a fi albe ţine de esenţa limbajului poetic.

A afirma că în exemplul discutat aici LAPTE şi TIBIŞIR pot fi considerate sinonime stilistice deoarece trimit amîndouă la acelaşi referent înseamnă, desigur, a înţelege sinonimia într-un sens extrem de larg. Nu este totuşi lipsită de interes observaţia care rezultă din comentarea exemplelor de mai sus, şi anume că fenomenul pe care îl discutăm aici poate fi înţeles într-un sens rigid sau, lărgind interpretarea şi sfera de aplicabilitate a conceptului, se poate merge pînă la admiterea unor situaţii cu totul speciale.

Exemplele de acest fel sînt numeroase, deoarece limbajul poetic se caracterizează în primul rînd prin deplasări de sens, valori semantice noi, obţinute prin metonimie, metaforă, sinecdocă ş.a. În aceste condiţii se poate vorbi de caracterul deschis al polisemiei (oricînd o deplasare de sens este posibilă) şi, implicit, despre realizarea de noi sinonimii surprinzătoare. Cînd sensurile noi, astfel obţinute, încep să se generalizeze, să depăşească limitele limbajului poetic, expresivitatea lor dispare.

În exemplele comentate în acest capitol am încercat să ilustrăm diverse tipuri de diferenţe care condiţionează sinonimia în limba română, dar care pot fi neglijate în uz.

O parte dintre exemplele discutate le recunoaştem drept cvasiechivalente, dar, în anumite situaţii, pot funcţiona ca echivalente. Aceste situaţii pot fi înţelese fie ca un context lingvistic concret care favorizează estomparea diferenţelor (deci sinonimia), fie deplasarea interesului vorbitorilor spre anumite caracteristici comune unei clase de referenţi (neglijînd detaliile) fie intenţia ironică, fie situaţia concretă în care are loc comunicarea, fie în sfîrşit, varianta stilisticofuncţională care favorizează echivalenţe noi.

Precizarea condiţiilor pe care trebuie să le îndeplinească două sau mai multe cuvinte pentru a fi recunoscute ca sinonime ne dă o imagine asupra limitelor (destul de rigide) în care ne putem mişca pentru a opera o selecţie adecvată, corespunzătoare normelor limbii. Conştientizarea diferenţelor de un tip sau altul între cuvinte constituie o condiţie obligatorie a folosirii corecte a vocabularului. Orice încălcare a lor este o greşeală, cu excepţia cazurilor cînd, în deplină cunoştinţă de cauză, abaterea este deliberată, urmează un anumit mecanism şi urmăreşte obţinerea unui anumit efect.

Din exemplele concrete comentate, se poate observa că prin actualizare se înţeleg, de fapt, două lucruri : pe de o parte, construirea de enunţuri în care ne supunem necondiţionat restricţiilor sistemului şi, atîta timp cît exprimarea se situează între aceste limite, avem certitudinea unei comunicări corecte ; pe de altă parte, utilizări care presupun încălcarea unor restricţii. În acest caz ne îndepărtăm treptat de la sistem, uneori chiar foarte mult (v. limbajul poetic). Chiar în aceste condiţii însă este obligatorie respectarea anumitor reguli pentru ca înţelegerea să fie posibilă.

2.2 Modalităţi de rezolvare a exerciţiilor privind sinonimia

În cele ce urmează am selectat din manualele şcolare exerciţii vizînd precizarea conceptului de sinonimie, identificarea şi folosirea sinonimelor.

Deși comentarea sinonimelor sub aspectele teoretice discutate mai sus se interferează, am încercat o grupare a exercițiilor în funcție de aspectul lor cel mai frapant. Astfel, în prima categorie am inclus exerciții care presupun interpretarea semantică și contextuală a cuvintelor (inclusiv necesitatea diferențierii sensurilor acestora). Cea de a doua categorie cuprinde exerciții în care cuvintele se pretează cel mai bine la o interpretare stilistică. Clasificarea este relativă, deoarece aproape în fiecare exercițiu cuvintele propuse sînt susceptibile de interpretări multiple.

2.2.1 Exerciții de interpretare semantică și contextuală a sinonimici

Exercițiul 1 din MLR V, p. 294 cere să se găsească sinonime pentru *tainic* și *călător*.

Un prim nivel de rezolvare a exercițiului urmărește deprinderea de a identifica sinonimele pe baza unor componente de sens comune.

Cuvintele respective sînt excerptate din poezia *Oaspeții primăverii* de V. Alecsandri studiată în manual la lecția respectivă. TAINIC este chiar glosat în nota de la p. 294 prin NECUNOSCUT, SINGURATIC, NEȘTIUT. Este normal deci ca elevii să raporteze cele două cuvinte la sensul din text și, în aceste condiții, soluția este: TAINIC = NECUNOSCUT, SINGURATIC, NEȘTIUT. CĂLĂTOR = MIGRATOR.

Dacă pentru înțelegerea versurilor aceste echivalențe sînt suficiente, ca exercițiu lexical interpretarea poate fi detaliată. De pildă, pentru TAINIC se pot găsi mai multe sinonime, reprezentînd valori semantice diferite ale acestuia, valori clarificate în contexte adecvate:

TAINIC = 1. „plin de mister"; sinonim: MISTERIOS; *Atmosferă TAINICĂ. Cocostîrc TAINIC.*

2. „care nu este cunoscut, știut de nimeni"; sinonim: SECRET; *Convorbire TAINICĂ. Întîlnire TAINICĂ.*

3. „care se află în locuri ferite de priviri"; sinonime: ASCUNS, FERIT; *Poiană TAINICĂ. Scorbură TAINICĂ. Loc TAINIC.*

Se realizează astfel deprinderea de a diferenția sensurile cuvintelor și de a le ilustra în context, ca și aceea de a indica sinonime pentru fiecare sens în parte.

CĂLĂTOR = 1. „persoană care se află într-o călătorie"; sinonim: PASAGER; *Fiecare CĂLĂTOR trebuie să prezinte biletul la control.*

2. „care pleacă iarna în țările calde"; sinonim: MIGRATOR; *Păsările CĂLĂTOARE se întorc primăvara.*

Cele două sensuri au în vedere o dată un substantiv (s.1) şi o dată un adjectiv (s.2). Chiar dacă legătura dintre ele este evidentă, sinonimele indicate pentru fiecare diferă ca valoare gramaticală.

● La exerciţiul 6 din MLR V, p. 353 se cere să se găsească sinonime pentru cuvîntul *grai* din următoarele versuri şi să se alcătuiască cu ele propoziţii: *„Şi primul GRAI în care voi vorbi/ Al inimii, desigur, GRAI va fi"*.

Cuvîntul este polisemantic şi, deşi există tentaţia de a rămîne la sensul din text, rezolvarea corectă a exerciţiului trebuie să aibă în vedere mai întîi diferenţierea sensurilor cuvîntului, iar sinonimele, să fie identificate în funcţie de acestea:

GRAI = 1. GLAS, VOCE

Cînd m-a văzut, i-a pierit { *GRAIUL.* / *GLASUL* / *VOCEA* }

După ce s-a ospătat bine a prins { *GRAI.* / *GLAS* / *VOCE* }

Deşi cuvintele sînt echivalente ca sens, posibilităţile de substituţie sînt limitate (mai mult expresii). În exemple ca:

L-am recunoscut după { *GLAS* / *VOCE* }

Răcise şi avea { *un GLAS* / *o VOCE* } *răguşit(ă).*

GRAI nu apare. Identitatea semantică nu asigură deci folosirea oricum a cuvintelor.

GRAI = 2. LIMBAJ

S-au înţeles prin { *GRAIUL* / *LIMBAJUL* } *secret al privirilor.*

GRAI = 3. LIMBĂ

Acolo, printre străini a fost plăcut surprins să audă { *GRAIUL* / *LIMBA* } *din străbuni.*

Versurile citate actualizează acest al treilea sens. Diferenţierea sensurilor este importantă, pentru că, deşi acestea pot fi foarte apropiate (ex. sensurile 2 şi 3), echivalenţele stabilite sînt diferite.

• Explicația dată verbului **A PIERDE** în MLR V, p. 210 este aici **A SĂRĂCI**. Cuvîntul, cu un sens neobișnuit, este utilizat în textul *Povestea unui om leneș* de I. Creangă (p. 210) : *„A mînca la posmagi și-a trăi și el pe lîngă casa mea, că doar știu că nu m-a PERDE Dumnezeu pentru o bucățică de pîine"*.

Sensul de aici nu este înregistrat în DEX, el pare a fi mai aproape de sensul II. 1 „a fi deposedat de..., a rămîne fără..., a nu mai avea", de unde printr-o deplasare semantică se ajunge la „a sărăci". Echivalența A PIERDE = A SĂRĂCI propusă de manual nu este neapărat o sinonimie, ci doar o modalitate economică de a defini un sens neobișnuit. Dacă este considerată sinonimie, atunci se impune observația că ea este strict dependentă de context. În afara acestuia, ea nu poate fi înțeleasă. Glosarea unui cuvînt printr-un echivalent poate fi o simplă modalitate de definire sau consecința unei sinonimii reale. Aceste situații se impun a fi diferențiate cu atenție.

• Exercițiul 3 din MLR V, p. 262 formulează următoarea cerință : Găsiți sinonime următoarelor cuvinte : *mîhnit*, *cale*, *a poposi*, *bucurie*, *a osteni*, *a reteza*, *alene*.

Cuvintele sînt selectate dintr-un fragment din basmul *Greuceanu* studiat la lecția respectivă. Este deci firesc ca în identificarea sinonimelor să se facă raportarea la sensurile din text, acesta dirijînd o anumită înțelegere și deci o anumită selecție a sinonimelor :

MÎHNIT = TRIST, SUPĂRAT, NECĂJIT, ABĂTUT, AMĂRÎT
CALE = DRUM
A POPOSI = A SE OPRI
BUCURIE = VESELIE
A OSTENI = A OBOSI
A RETEZA = A TĂIA
ALENE = AGALE, ÎNCET și chiar neologismul LENT

Soluția propusă aici este cea mai simplă. Ea poate fi completată cu detalii urmărind o interpretare mai complexă a cuvintelor în discuție. De pildă : pentru **CALE**, în afară de sinonimul DRUM, se mai pot menționa, evident cu alt sens, și METODĂ, MODALITATE.

A găsit o CALE (METODĂ, MODALITATE) de rezolvare a problemei.

Folosește CĂI (METODE, MODALITĂȚI) variate pentru educarea patriotică a elevilor.

Sinonimiile propuse aici sînt valabile pentru contexte ca cele citate. În expresii ca *a găsi cu cale să...*, fixată în această formă, nici o substituție nu mai este posibilă.

Pentru **A POPOSI**, echivalența cu A SE OPRI reprezintă o rezolvare superficială, întrucît între cele două cuvinte există dife-

renţe de sens, menţionate de dicţionar. A POPOSI = „a se opri undeva pentru a se odihni (puţin) în cursul unei plimbări, călătorii etc.", deci nu „a se opri" pur şi simplu. A POPOSI precizează şi scopul opririi, diferenţă ce poate fi ilustrată cu fraza din basm (p. 250) : *Aici se opriră și poposiră*".

Cuvîntul propus nu are deci un sinonim propriu-zis decît doar în expresia A FACE POPAS.

Pentru A RETEZA, sinonimul cel mai probabil este A TĂIA. Primul este definit în dicţionar ca „a tăia transversal şi complet cu o singură tăietură un obiect sau o parte a corpului unei fiinţe". Componentele „transversal şi complet" şi „o singură tăietură" sînt specifice lui A RETEZA şi limitează substituţia celor două cuvinte în contexte ca : *Am TĂIAT pîine*, *Am TĂIAT materialul după tipar*, *Am TĂIAT carnea pentru şniţele*. Această diferenţă, dar şi necesitatea de a evita repetiţia justifică utilizarea ambelor verbe în fraza din basm de la p. 253 :

„*Cum auzi Greuceanu unele ca acestea îi RETEZĂ capul, apoi îi TĂIE degetul şi-l luă la sine*".

Aceste exemple subliniază utilitatea contextului pentru diferenţierea sensurilor, dar şi pentru a pune în evidenţă diferenţele dintre sinonime şi în folosirea acestora.

• La exemplul 2 din MLR V, p. 262 se cere : Grupaţi în patru coloane după înţeles următoarele cuvinte : *a înşela*, *nenorocire*, *victorie*, *biruinţă*, *a tăinui*, *năpastă*, *a ispiti*, *izbîndă*, *belea*, *necaz*, *reuşită*, *a ascunde*, *a camufla*, *mizerie*, *a ademeni*, *succes*, *a masca*, *a pitula*, *realizare*, *a amăgi*.

Rezolvarea simplă a acestui exerciţiu se limitează la obţinerea următoarelor patru clase de cuvinte :

I) A TĂINUI	II) NENOROCIRE	III) VICTORIE	IV) A ÎNŞELA
		REALIZARE	
A ASCUNDE	NĂPASTĂ	BIRUINŢĂ	A AMĂGI
A CAMUFLA	BELEA	REUŞITĂ	A ISPITI
A MASCA	NECAZ	IZBÎNDĂ	A ADEMENI
A PITULA	MIZERIE	SUCCES	

Deoarece unii termeni sînt polisemantici sau realizează în context variaţii de sens, gruparea lor cere o atenţie sporită. Important este faptul că, indiferent de numărul de sensuri pe care îl are fiecare cuvînt, termenii se grupează într-o clasă de sinonime pe baza unui singur sens.

O rezolvare mai complexă a exerciţiului poate cere identificarea sensului care permite gruparea cuvintelor şi formularea lui.

Această operaţie este menită să atragă atenţia asupra faptului că, din cauza reţelei complicate a polisemiei, un cuvînt este sinonim cu altul (altele) numai pentru un sens (eventual, mai multe). Acest sens este o aproximare a definiţiilor lexicografice şi poate fi formulat pe baza acestora. De exemplu:

În clasa I sensul este „a face să nu fie văzut, găsit, cunoscut de alţii".

În clasa a II-a cuvintele se grupează pe baza ideii „întîmplare care provoacă suferinţă, amărăciune".

În clasa a III-a sensul dominant este „rezultat favorabil, pozitiv al unei acţiuni".

În clasa a IV-a cuvintele se grupează pentru sensul „a se folosi de viclenie pentru a trage un folos de pe urma cuiva".

Dat fiind că, deşi grupate pe baza unui sens comun, sinonimele nu sînt absolut identice, exerciţiul poate continua cu o altă cerinţă. De pildă, tot pe baza definiţiilor lexicografice, să se pună în evidenţă diferenţele de sens.

Termenii din clasa I se diferenţiază astfel: **A TĂINUI** presupune ca obiect în primul rînd ceva abstract (un gînd, o veste, un adevăr) şi abia în al doilea rînd un obiect concret, spre deosebire de A ASCUNDE la care obiectul este în primul rînd concret. Spre deosebire de primii doi termeni, A CAMUFLA şi A MASCA presupun existenţa unui obiect (mască, stor, mijloc, metodă) cu ajutorul căruia se realizează acţiunea (fapt care se poate vedea sau deduce din definiţii: „a acoperi cu ceva o sursă de lumină" sau „a sustrage vederii acoperind cu ceva"). Ultimul membru al clasei, A PITULA, este identic ca sens cu A ASCUNDE, dar este utilizat pentru obiecte concrete şi diferă de acesta prin marca stilistică: face parte din varianta populară a limbii.

În clasa a II-a cuvintele se diferenţiază astfel: NENOROCIRE şi NĂPASTĂ sînt mai puternic marcate sub aspectul intensităţii. Dicţionarul defineşte pe NENOROCIRE ca „întîmplare cu efecte dezastruoase" iar pe NĂPASTĂ ca „nenorocire mare, calamitate". BELEA şi NECAZ sînt neutre din acest punct de vedere, dar se diferenţiază între ele prin caracterul „familiar" (menţionat de dicţionare) al primului termen. În sfîrşit, MIZERIE este inclus în această serie numai pe baza unui transfer metonimic (cauză-efect): cel de-al doilea sens al său denumeşte „ceea ce provoacă greutăţi, suferinţă, necazuri", deci starea de fapt a cărei consecinţă este necazul, nenorocirea.

În clasa a III-a, **REALIZARE** se deosebeşte de sinonimele sale VICTORIE, BIRUINŢĂ, IZBÎNDĂ, SUCCES, REUŞITĂ, prin caracterul său neutru şi mai concret (lucru îndeplinit).

În clasa a IV-a, A ÎNŞELA, A AMĂGI, A ISPITI, A ADEMENI, ultimii doi termeni presupun mai clar existenţa unui mijloc prin care se realizează înşelăciunea (vorbe, promisiuni, mincinoase, înşelătoare); ideea este prezentă şi în sensul lui A AMĂGI, dar numai derivînd din sensul de bază „a înşela”. A AMĂGI, A ISPITI, A ADEMENI au deci în comun componenta de sens „a atrage spre rău, într-o cursă”, spre deosebire de A ÎNŞELA la care dominant este „a abuza de buna-credinţă”.

Delimitarea componentelor semantice comune unui grup de sinonime, ca şi a celor care le diferenţiază, este o operaţie mai dificilă care presupune o analiză mai de detaliu.

Identităţile şi diferenţele de sens pot fi puse în evidenţă prin utilizări contextuale. O cerinţă în plus pe marginea aceluiaşi exerciţiu poate fi deci: construiţi propoziţii în care să figureze un cuvînt din fiecare grup de termeni şi arătaţi cu ce sinonime poate fi acesta substituit. Acolo unde substituţia este limitată, explicaţi de ce. Un asemenea exerciţiu este mai complex şi vizează atît punerea în evidenţă a echivalenţei şi a diferenţelor dintre sinonime, cît şi deprinderea de a sesiza şi utiliza corect diversele nuanţe de sens. Rezolvarea poate fi următoarea:

Clasa I

Hoţul { *A ASCUNS* / *A TĂINUIT* / *A PITULAT* } *într-un loc sigur lucrurile furate.*

De teamă să nu-l supere, copilul { *A ASCUNS* / *A TĂINUIT* } *adevărul.*

{ *A ASCUNS* / *A CAMUFLAT* / *A MASCAT* } *uşa din fundul camerei cu o draperie.*

{ *ŞI-A ASCUNS* / *ŞI-A CAMUFLAT* / *ŞI-A MASCAT* } *intenţiile sub cuvinte linguşitoare.*

Cînd l-am surprins şi-A ASCUNS privirea.

Clasa a II-a

{ *NENOROCIREA* / *NĂPASTA* / *NECAZUL* / *BELEAUA* } *care s-a abătut asupra lui îmi stîrneşte mila.*

Moartea tatălui lor a adus { *NENOROCIRE* / *NECAZURI* } *întregii familii.*

A murit de NECAZ şi de inimă rea.

Clasa a III-a

VICTORIA *IZBÎNDA* *BIRUINȚA* *SUCCESUL*	*armatelor noastre este indiscutabilă.*

Vă felicităm pentru	*SUCCESUL* *REUȘITA* *VICTORIA*	*în alegeri.*

Jocul frumos a dus la	*VICTORIA* *IZBÎNDA* *SUCCESUL* *BIRUINȚA* *REUȘITA*	*echipei noastre.*

Evoluția societății dovedește	*VICTORIA* *IZBÎNDA* *SUCCESUL* *BIRUINȚA*	*ideilor progresiste.*

Îți doresc	*SUCCES* *REUȘITĂ*	*la examenul de admitere.*

Este incontestabilă azi	*VICTORIA* *BIRUINȚA* *IZBÎNDA*	*omului asupra forțelor naturii.*

Clasa a IV-a

Vînzătorul m-A ÎNȘELAT la cîntar.

Dacă nu mă ÎNȘALĂ auzul, asta-i vocea lui.

L-A ADEMENIT *L-A ISPITIT* *L-A AMĂGIT*	*promițîndu-i marea cu sarea.*

Ideea de a pleca la munte mă	*ISPITEȘTE.* *ADEMENEȘTE*

Tata m-A AMĂGIT că-mi cumpără un cal, dar nu mi l-a cumpărat.

Contextele propuse mai sus reprezintă un model de exercițiu al cărui grad de complexitate ar crește prin comentarea și justificarea restricțiilor contextuale. De exemplu, în ultima propoziție A AMĂGI nu poate fi substituit cu A ÎNȘELA, deoarece acesta din urmă presupune intenția de a trage un folos. În *Seceta prelungită a provocat multe NECAZURI*, substituirea lui NECAZ prin NENOROCIRE

este posibilă, dar este urmată de o creștere a intensității ; înlocuirea, în aceeași propoziție, a lui BELELE este însoțită de marca „familiar" a ultimului termen.

Exercițiul de la care s-a pornit constituie doar un pretext pentru a demonstra că rezolvarea poate avea diferite grade de complexitate, în funcție de obiectivele urmărite.

• În MLR V, p. 254, **CALFĂ** este definit în nota de subsol prin **LUCRĂTOR.** Pentru contextul în care cuvîntul este utilizat în text (basmul *Greuceanu)* explicația este suficientă pentru a înțelege în mare sensul.

„*...porunci CĂLFILOR să-i facă lui Greuceanu o căruță cu trei cai*".

Verificînd echivalența dintre cei doi termeni, se constată că ele diferă ca sens : CALFĂ = „l u c r ă t o r c a l i f i c a t d u p ă o p e r i o a d ă d e u c e n i c i e", iar LUCRĂTOR = „p e r s o a n ă c a r e l u c r e a z ă p r o d u c î n d b u n u r i m a t e r i a l e (s a u î n t r - u n a n u m i t d o m e n i u)". În afară de diferența vizibilă prin compararea definițiilor, CALFĂ este folosit numai în legătură cu meserii legate de producerea bunurilor materiale, în timp ce LUCRĂTOR are o sferă mai largă de utilizare (ex. *lucrători în Miliție, în comerțul exterior).*

Deși s-a pornit de la o simplă explicare a unui cuvînt prin altul, un asemenea exercițiu este util pentru o „învățare lexicală" corectă prin conștientizarea eventualelor diferențe între termeni și a condițiilor cînd acestea nu mai funcționează, iar cuvintele se pot folosi nediferențiat.

• Exercițiul 4, MLR V, p. 262 cere : Înlocuiți cuvintele subliniate din textul de mai jos cu sinonime corespunzătoare. Substituțiile ar putea fi următoarele :

„De mic ce sînt {*PĂTRUNZ* / *MĂ STRECOR* / *INTRU*} *în urechile oamenilor și-i*

{*ASCULT* / *AUD*} *cum* {*GÎNDESC.* / *CUGETĂ.*}

Adineauri {*ERAM* / *MĂ AFLAM* / *MĂ GĂSEAM*} *în urechea ta dreaptă, apoi* {*AM TRECUT* / *M-AM MUTAT*}

{*în a stîngă și-am rîs* / *de m-am prăpădit* / *cînd*} {*AM VĂZUT* / *MI-AM DAT SEAMA* / *AM ÎNȚELES*} *ce-ți* {*TRECE PRIN MINTE.* / *GÎNDEȘTI.*}

Simpla înlocuire de termeni poate fi completată într-o rezolvare mai complexă cu explicarea nuanțată a diferențelor de sens dintre sinonime, diferențe ce justifică preferința pentru unul din termeni.

În prima clasă obținută: A PĂTRUNDE, A SE STRECURA, A INTRA, cuvintele se diferențiază astfel:

A PĂTRUNDE (sensul 3 din DEX) definit prin „a izbuti să ajungă, să intre, să străbată undeva" conține ideea de intrare „cu dificultate".

A SE STRECURA (sensul 4 din DEX) definit prin „a trece pe furiș fără să facă zgomot și fără să fie observat", conține pe lîngă trăsătura „a intra" și pe cea de „pe furiș" care, de altfel, nu este incompatibilă cu sensul realizat în fraza discutată. De aceea A SE STRECURA este mai apropiat de sensul lui A PĂTRUNDE.

A INTRA (sensul 1 din DEX) este definit ca „a trece din afară înăuntru, dintr-un loc deschis într-unul închis"; el arată deci obiectiv direcția deplasării, fără precizări asupra circumstanțelor în care aceasta are loc. De aceea substituția cu A INTRA în fraza de mai sus este mai puțin potrivită, deoarece duce la pierderea unei anumite cantități de informație.

În a doua clasă: A ASCULTA, A AUZI diferențele semantice se pot delimita de asemenea, pe baza datelor din definiția lexicografică: A ASCULTA (sensul 1 din DEX) este definit prin „a-și încorda auzul pentru a percepe un sunet, un zgomot", el înseamnă deci „a auzi" plus componenta „cu interes". Această componentă suplimentară este absentă din sensul lui A AUZI („a percepe sunetele, zgomotele cu ajutorul auzului"). Înlocuirea în text a lui A ASCULTA cu A AUZI este urmată de pierderea acestei informații semantice.

În clasele: GÎNDESC = CUGETĂ, ERAM = MĂ AFLAM, MĂ GĂSEAM, AM TRECUT = M-AM MUTAT sinonimele sînt foarte apropiate și nu pun probleme speciale de interpretare.

În clasa: AM VĂZUT, MI-AM DAT SEAMA, AM ÎNȚELES, A VEDEA este utilizat cu un sens figurat destul de îndepărtat de cel propriu, dar foarte frecvent, de aceea nu mai este perceput ca expresiv.

În clasa: A-I TRECE PRIN MINTE, A GÎNDI, locuțiunea este indiscutabil mai expresivă din cauza verbului *a trece*, verb de mișcare, mai plastic, care sugerează mai bine prezența pasageră a gîndurilor în minte; spre deosebire de aceasta, A GÎNDI definit ca „a-și forma o idee despre un lucru, a pătrunde ceva cu mintea" este un verb durativ, mai lipsit de expresivitate în situația dată, mai puțin adecvat.

● În MLR V, p. 250, într-o notă de subsol, sensul substantivului **RĂVAȘ** este glosat prin două cvasisinonime: **SCRISOARE**, **BILET**, destul de apropiate semantic de cuvîntul definit. De altfel, și dicționarele explicative îl definesc în același fel pe RĂVAȘ.

La o analiză atentă însă, prin compararea definițiilor lexicografice ale celor două cuvinte echivalente propuse se constată că acestea diferă între ele printr-o anumită componentă de sens și anume, „s c u r t" (de cîteva rînduri) prezentă în conținutul lui BILET. La discutarea unei asemenea echivalențe, diferența de sens trebuie pusă în evidență, deoarece ea stă la baza restricțiilor care apar în substituția celor două cuvinte în anumite contexte. Astfel sînt posibile, de exemplu propoziții ca:

SCRISOARE {
de mulțumire adresată colectivului.
deschisă.
de șase pagini.
de condoleanțe.

Dar în toate aceste situații BILET nu poate fi folosit. Diferența dintre cele două cuvinte apare foarte clar într-un context de tipul:
Un BILET de șase pagini nu mai e BILET, ci SCRISOARE.

Pe de altă parte, exercițiul mai oferă posibilitatea de a stabili o altă diferență — de natură stilistică — între RĂVAȘ și echivalentele sale. Chiar dacă manualul nu o menționează, trebuie să se sublinieze caracterul „popular" al termenului, deci aria lui de circulație mai restrînsă (limitată la o anumită variantă a limbii). Precizările de ordin stilistic dublate de specificarea caracterului ușor învechit al cuvîntului, justifică de ce astăzi, în limba literară, nu se poate spune: *RĂVAȘ recomandat / cu răspuns plătit. RĂVAȘ oficial ca răspuns la . . .*

Pe de altă parte, folosirea acestui cuvînt în textul din manual „*(Împăratul Roșu) Trimise deci oamenii prin toate țările și RĂVAȘE prin orașe, ca să dea de știre tuturor că . . .*" (p. 250) aduce o notă de expresivitate care ar dispărea dacă înlocuim cuvîntul în discuție prin sinonimele sale.

Pornind de la o explicație din subsolul paginii, chiar cînd echivalența pare perfectă, se pot pune în evidență restricțiile de folosire a termenilor, justificate de mici diferențe de sens, greu de sesizat la prima vedere.

● Exercițiul 2 din MLR V, p. 294 cere gruparea după înțeles a următoarelor cuvinte: *a merge, mister, a vesti, a modifica, a prevedea, a străbate, a se deplasa, enigmă, secret, ascunziș, a colinda, a cutreiera, a anunța, a înștiința, a transforma.*

Soluţia simplă a exerciţiului nu prezintă dificultăţi :

I)	II)	III)	IV)
A MERGE	MISTER	A VESTI	A MODIFICA
A STRĂBATE	ENIGMĂ	A PREVEDEA	A TRANSFORMA
A SE DEPLASA	SECRET	A ANUNŢA	
A COLINDA	ASCUNZIŞ	A ÎNŞTIINŢA	
A CUTREIERA			

Rezolvarea nu presupune decît deprinderea de a sesiza sensul *comun* care permite gruparea cuvintelor şi formularea acestuia cu ajutorul dicţionarului. Acesta este un bun exerciţiu care dezvoltă obişnuinţa de a motiva clasificarea. Sensurile care stau la baza organizării grupurilor s-ar putea formula astfel :

I sensul dominant este „a se mişca deplasîndu-se dintr-un loc în altul".

II cuvintele se grupează în jurul ideii „care nu este ştiut, cunoscut de alţii".

III sensul care permite gruparea este „a aduce la cunoştinţă cuiva un lucru".

IV sensul comun este „a schimba aspectul, înfăţişarea unui lucru".

Chiar la o examinare superficială, se observă că în interiorul fiecărei clase obţinute termenii sînt şi nu sînt echivalenţi ca sens, iar folosirea lor unul în locul celuilalt este limitată. Exerciţiul poate merge mai departe încercînd determinarea prin comparaţie şi cu ajutorul dicţionarului a diferenţelor dintre cuvinte şi exemplificarea prin contexte adecvate a posibilităţilor de substituţie. Aceasta ar crea o imagine mai exactă asupra felului în care funcţionează cuvintele în cauză. Astfel :

În clasa I, A MERGE este inclus pentru primul său sens din DEX, foarte general, care indică deplasarea fără nici un fel de precizări privind limitele în spaţiu, mijlocul prin care se realizează (pe jos sau cu un vehicul). Variaţiile de sens se datoresc contextului care limitează şi substituţia celorlalte sinonime.

Trenul	*MERGE*	*cu o viteză de ...*
Vaporul	*SE DEPLASEAZĂ*	*de dimineaţă pînă seara.*
Omul		*de la un punct la altul.*

A SE DEPLASA, foarte apropiat ca sens de A MERGE, diferă totuşi de acesta prin anumite componente care se pun în evidenţă numai în uz. Cînd are ca subiect obiecte neînsufleţite (nepropulsate mecanic sau în alt fel), A SE DEPLASA are mai mult sensul „a-şi schimba poziţia iniţială". *Masa fiind înclinată, obiectele s-au DEPLASAT. Insula SE DEPLASEAZĂ cu 1 m pe an.* Cînd subiectul este o persoană, sensul include şi ideea unui scop al acţiunii. *Medicul s-a DEPLASAT la locul accidentului. M-am DEPLASAT pînă aici ca să mă conving.*

Diferenţele de valoare semantică între A SE DEPLASA şi A MERGE provin, dincolo de caracterul general şi polisemantic al celui de-al doilea, din restricţiile contextuale mai rigide pentru A SE DEPLASA.

A STRĂBATE, inclus în această clasă pentru al doilea sens al său, se diferenţiază de celelalte prin cîteva componente: deplasarea se face „pe o suprafaţă" parcursă „pe toată întinderea ei". *Apele STRĂBAT tot teritoriul. Am STRĂBĂTUT oraşul în lung şi în lat.*

Substituţia cu celelalte sinonime este limitată de caracterul tranzitiv al lui A STRĂBATE.

A COLINDA şi A CUTREIERA, identice ca sens şi foarte apropiate de A STRĂBATE, diferă totuşi de acestea prin faptul că nu presupun un „scop" al acţiunii şi nici ideea parcurgerii „întregului spaţiu". De aceea, în:

Am {STRĂBĂTUT / COLINDAT / CUTREIERAT} tot oraşul să găsesc acest album.

substituţia celor trei cuvinte este posibilă, pentru că informaţia semantică absentă din conţinutul lui A COLINDA şi A CUTREIERA este suplinită de context (care precizează scopul şi distanţa parcursă).

În clasa a II-a, termenii se diferenţiază astfel: MISTER şi ENIGMĂ, identici ca sens, denumesc „un lucru care nu a fost încă descoperit", în timp ce SECRET implică „intenţia" de a ţine ascuns ceva. Diferenţa semantică se poate pune în evidenţă în contexte relevante, unde ea face imposibilă substituirea oricum a termenilor: *Am să-ţi spun un SECRET, dar te rog să nu-l dezvălui. Nu se cunoaşte SECRETUL de fabricaţie.*

Aici MISTER şi ENIGMĂ nu pot apărea. Cînd componenta de sens ce diferenţiază termenii se estompează, ei se pot substitui:

Comportarea lui rămîne un (o) {MISTER / ENIGMĂ / SECRET} pentru mine.

Față de sinonimele din aceeași clasă, ASCUNZIȘ se diferențiază prin caracterul „figurat" al sensului, derivat de la cel propriu concretizat: „l o c t a i n i c, f e r i t d e p r i v i r i". Identitatea de sens se probează prin substituție:

Te rog să nu umbli cu { *SECRETE* / *ASCUNZIȘURI* } *față de mine.*

Diferența stilistică semnalată, ca și caracterul mai concret al lui ASCUNZIȘ, împiedică totuși înlocuirea în exemplele citate mai sus.

În cea de a III-a clasă se grupează verbele: A VESTI, A PREVEDEA, A ANUNȚA, A ÎNȘTIINȚA. Consultînd dicționarul, se constată că A VESTI, A ANUNȚA, A ÎNȘTIINȚA, coincid pentru primul lor sens, deși intuim că fiecare din ele poate înregistra unele variații de sens care le deosebesc. Înțelesul pe care pare să-l aibă în vedere exercițiul este cel întîlnit în textul literar *Oaspeții primăverii* de V. Alecsandri, MLR V, p. 293. Faptul că cele trei cuvinte definite la fel pentru sensul lor principal nu sînt totuși substituite oricînd este explicabil prin restricțiile contextuale. Se înregistrează diferențe în ce privește clasa semantică din care fac parte subiectul și obiectul acțiunii exprimate de verbe.

Toate trei admit ca subiect o persoană.

Cineva m-a { *VESTIT* / *ANUNȚAT* / *ÎNȘTIINȚAT* } *că vei veni mîine.*

Dar numai primele două admit ca subiect un substantiv abstract sau un obiect:

Sosirea berzelor / *Lătratul cîinelui* { *VESTEȘTE* / *ANUNȚĂ* } { *venirea primăverii.* / *că a intrat un străin.* }

Norii negri { *VESTEAU* / *ANUNȚAU* } *că vine furtuna.*

Cînd obiectul direct este o persoană, oricare dintre cele trei verbe poate apărea:

Cineva l-a { *VESTIT* / *ANUNȚAT* / *ÎNȘTIINȚAT* } *pe tata să se ferească de...*

Cînd complementul direct este un obiect sau un substantiv abstract, A ÎNȘTIINȚA nu apare:

Ploaia cu tunete { *ANUNȚĂ* / *VESTEȘTE* } *venirea primăverii.*

Spre deosebire de acești termeni, A PREVEDEA implică „intuiția" a ceea ce se va întîmpla și nu conține neapărat ideea că acest lucru este comunicat cuiva. Prin aceasta, el se diferențiază semantic de ceilalți membri ai clasei. El nu admite ca subiect decît o persoană, iar posibilitățile de substituție sînt reduse:

Meteorologii $\left\{\begin{array}{l}\textit{PREVĂD} \\ \textit{ANUNȚĂ}\end{array}\right\}$ *schimbarea vremii.*

Rezultă că înlocuirea nu este condiționată numai de echivalența de sens, ci și de restricțiile sintactico-semantice ale cuvintelor.

În cea de a IV-a clasă se grupează verbele A MODIFICA și A TRANSFORMA. Compararea definițiilor (aproape identice) ale acestora impune concluzia că ele sînt echivalente perfecte. Și totuși, observînd posibilitățile lor de înlocuire, se pot stabili unele diferențe justificate numai semantic. Ele se substituie în:

Mi-am $\left\{\begin{array}{l}\textit{MODIFICAT} \\ \textit{TRANSFORMAT}\end{array}\right\}$ *haina.*

Dar fiecare are și contexte specifice: *Starea bolnavului s-a MODIFICAT. Situația s-a MODIFICAT simțitor.*
Aici A (SE) TRANSFORMA nu apare, dar este folosit în alte situații în care nu apare sinonimul său: *Iubirea lor s-a TRANSFORMAT în ură. Apa s-a TRANSFORMAT în gheață. Zmeul s-a dat peste cap și s-a TRANSFORMAT în paloș.*
Limitarea utilizărilor se explică prin aceea că A MODIFICA presupune o schimbare „parțială", în timp ce sinonimul său, o schimbare „totală". Diferența semantică semnalată este greu de identificat pe baza dicționarului, dar se poate pune în evidență prin context.

Rezolvarea propusă aici depășește simpla cerință a exercițiului. Ea sugerează însă cîteva posibilități de interpretare mai complexă, cu beneficii pentru procesul de asimilare corectă a vocabularului.

În MLR V, p. 164 în nota de subsol, substantivul *performanță* (din textul literar *Datoria* de N. Țic) este explicat prin *rezultat.*

La prima vedere echivalența este oarecum curioasă, deoarece între cele două cuvinte există unele diferențe. **PERFORMANȚĂ** este definit ca „rezultat deosebit de bun obținut de cineva într-o întrecere sportivă, domeniu de activitate", în timp ce **REZULTAT** este doar „ceea ce rezultă dintr-o acțiune, fapt, calcul", fără precizări în ce privește calitatea (v. *rezultate proaste*). Diferența este dată deci de componenta „deosebit de bun" specifică primului termen, ceea ce împiedică apariția acestuia în: *REZULTATELE obținute de sportivii noștri au fost mai slabe anul trecut.*

Relevarea acestei diferențe de sens care limitează utilizările contextuale, este importantă din cel puțin două motive: pe de o parte, pentru învățarea corectă a sensului neologismului prin comparație cu evasiechivalentul său, pe de altă parte, pentru că în fragmentul literar amintit diferența dintre PERFORMANȚĂ și REZULTAT se estompează (și tocmai de aceea primul motiv pare cu atît mai important):

„Asta înseamnă că sînt sănătos, normal, poate chiar prea normal, din care pricină n-am reușit să fac nici o treabă mai de Doamne-ajută! Aici era nevoie tocmai de un astfel de om, însă el nu știa dacă să se laude cu PERFORMANȚELE lui, de om normal, ori mai nimerit era să tacă din gură" (MLR V, p. 164).

Echivalența propusă de manual este deci corectă, dar sublinierea diferențelor devine cu atît mai importantă, cu cît se precizează că PERFORMANȚĂ = *aici* REZULTAT.

● În exercițiul 2 din MLR V, p. 345 se cere ca în fragmentul literar *Lupta de la Podul Înalt* de N. Iorga să se identifice sinonime pentru *drum, a zdrobi, spaimă.*

Deși nu ridică probleme deosebite, rezolvarea corectă presupune găsirea contextelor și precizarea sensului cu care apare fiecare cuvînt.

Pentru **DRUM** găsim: *„Căldura desfundase DRUMURILE"* (p. 341). *„Tunarii țintiră amîndouă laturile DRUMULUI"* (p. 342). *„DRUMUL fusese ales foarte rău, numai cu gîndul de a găsi mai repede pe Ștefan"* (p. 341).

În primele două exemple, sensul cuvîntului este cel concret „Cale de comunicație terestră, alcătuită dintr-o bandă îngustă și continuă de teren... etc.". În al treilea context sensul poate fi interpretat ca în primele două sau, ușor deplasat, ca „traseu, rută". Pentru ambele sensuri este valabil sinonimul CALE utilizat și în textul respectiv: *„Pe malul drept al Siretului urca lunga CALE a negustorilor"*. (p. 341 — sens concret) *„....el își așeză oștile în CALEA turcilor"* (p. 341 — cu sensul de „traseu, rută").

Cuvintele în discuție sînt deci sinonime substituibile pentru ambele valori semantice.

— Pentru **A ZDROBI** găsim: *„...cu gîndul de a găsi mai repede pe Ștefan, de a-l ZDROBI ... cum era porunca"*. (p. 341)

Aici cuvîntul realizează sensul „a distruge, a nimici" obținut de la cel de bază „a strivi, a sfărîma". Pentru această valoare semantică, se poate identifica, în textul respectiv, chiar, sinonimul A STRIVI: *„...văzuse el pe tatăl său, Bogdan-Vodă STRIVIND pe poloni"*. (p. 341).

Același A STRIVI mai apare în text, dar nu cu sensul din acest exemplu, ci cu sensul său propriu (s. 1 din DEX): *„...STRIVIND*

trupuri care făcuseră un „pod înalt” deasupra rîpei”. (p. 342). Şi pentru acest sens echivalenţa A ZDROBI = A STRIVI este valabilă.

— **SPAIMĂ** apare în contextul : *„...podul se prăbuşi în răcnete de SPAIMĂ şi durere”.* (p. 342). Singurul sinonim al acestuia ce poate fi identificat în text este GROAZĂ. *„Gloatele nebune se împingeau tot înainte... GROAZA, dădu aripi acestora”.* (p. 342).

Deşi situaţiile în care sînt utilizate cele două cuvinte nu pun în evidenţă vreo diferenţă între ele, din consultarea definiţiilor se poate preciza că GROAZĂ este marcat mai puternic ca intensitate decît SPAIMĂ. Ambii termeni denumesc o emoţie puternică, dar în cazul lui GROAZĂ ea este provocată de „un lucru înfiorător, o nenorocire” (v. DEX), în timp ce la SPAIMĂ de „ceva neprevăzut şi primejdios”.

Alături de necesitatea precizării diferenţelor de sens, exerciţiul relevă dependenţa de context a sinonimiei.

2.2.2 Exerciţii de interpretare stilistică a sinonimiei

În MLR V, p. 242, la subsolul paginii, cuvîntul **ICOANĂ** utilizat în textul literar *Mamă* de Panait Cerna este explicat prin echivalentele **IMAGINE, AMINTIRE :**

„Din vîrsta fericirii fără minte
ICOANE dragi mi-apar mereu-nainte”.

Deşi valoarea semantică a cuvîntului este uşor de înţeles din context, echivalentele propuse oferă posibilitatea unei interpretări interesante. Sensul din text al lui ICOANĂ este cel de al doilea sens înregistrat în DEX ca „figurat”.

IMAGINE este înţeles aici cu sensul de bază şi anume „reprezentare de tip senzorial a unui obiect în mintea omenească sub forma unor senzaţii, percepţii, reprezentări”.

ICOANĂ este mai expresiv decît echivalentul său, din cauza caracterului „figurat” al sensului, în legătură cu sensul de bază „imagine pictată servind ca obiect de cult”. Înlocuirea în text a lui ICOANĂ cu IMAGINE, ar fi însoţită de pierderea expresivităţii, ceea ce probează valoarea stilistică a primului termen.

AMINTIRE realizează aici un sens derivat din cel principal, dar curent: „lucru, fapt, imagine păstrată în memorie”.

Nici unul dintre echivalentele propuse nu ar putea înlocui cu acelaşi efect, pe ICOANĂ în textul de mai sus, din cauză că substituţia ar avea drept consecinţă o pierdere de informaţie. Aceasta înseamnă că ICOANĂ are un înţeles care rezultă din suma echivalentelor

menționate „i m a g i n e s f î n t ă” + „a d u s ă î n m e m o r i e”. Cu alte cuvinte, cei doi termeni folosiți pentru glosare funcționează nu ca sinonime propriu-zise, ci ca niște componente care, împreună, alcătuiesc sensul unității definite: primul aduce ideea de „r e p r e z e n t a r e c o n c r e t ă” iar cel de-al doilea, pe cea de „r e m e m o r a t ă”.

Exercițiul permite explicarea unor valori stilistice obținute prin cumularea sensurilor a mai multe evasisinonime.

● Explicarea cuvîntului **CĂTRĂNIT**, selectat din basmul *Greuceanu* (MLR V, p. 252) se face prin sinonimele acestuia: **NECĂJIT**, **SUPĂRAT**.

Sinonimia dintre acești termeni, reală, verificabilă prin sensurile menționate de dicționar este interesantă sub aspectul expresivității termenilor, deci stilistic.

Dacă NECĂJIT și SUPĂRAT coincid pentru sensul lor principal (definițiile, destul de sumare, trimit de la un termen la altul), CĂTRĂNIT este sinonim cu acestea numai pentru cel de-al doilea sens al său, „figurat” (definit ca „a m ă r î t, s u p ă r a t, n e c ă j i t”). Pornind de la primul său sens „n e g r u, d e c u l o a r e a c a t r a n u l u i, s a u d e c u l o a r e î n c h i s ă”, sensul figurat se explică prin legătura cauză-efect, este vorba deci de o deplasare a sensului exprimată mai clar în combinații ca *negru (catran) la față de supărare*.

Legătura evidentă dintre sensul figurat și cel propriu face ca adjectivul CĂTRĂNIT să fie marcat nu numai stilistic în raport cu sinonimele sale, dar și mai puternic sub aspectul intensității. Dacă în dicționar cuvîntul nu este glosat printr-o definiție propriu-zisă, ci doar prin sinonime, componenta „i n t e n s i t a t e m a r e” se poate desprinde din definiția verbului corespunzător: A (SE) CĂTRĂNI = „a s e s u p ă r a t a r e”.

O asemenea analiză sub aspect semantic și stilistic asigură deprinderea de a justifica diferențele dintre cuvinte și, în funcție de aceasta, de a realiza o selecție motivată.

● În MLR V, p. 282 adjectivele **URZIT** și **BĂTUT** sînt explicate într-o notă de subsol prin ȚESUT și, respectiv, aici: „î n c r u s t a t, a c o p e r i t c u p i e t r e s a u c u m e t a l e p r e ț i o a s e”. Cuvintele sînt utilizate în fragmentul literar *Făt-Frumos din lacrimă* de M. Eminescu.

„*Făt-Frumos, din fuior de argint torceam și eram să-ți țes o haină URZITĂ în descîntece, BĂTUTĂ în fericire*”.

Echivalența URZIT = ȚESUT este suficientă pentru a se înțelege în mare, sensul cuvîntului în text. O analiză mai în detaliu relevă că *urzeala* este numai o parte a țesăturii („a n s a m b l u l f i r e l o r p a r a l e l e m o n t a t e l a r ă z b o i u l d e ț e s u t p r i n t r e c a r e s e t r e c e f i r u l d e b ă t ă t u r ă”. Echivalența, doar

aproximativă, de mai sus poate fi sesizată ușor, deoarece cele două cuvinte nu se substituie în contextul citat, din pricina verbului A ȚESE. În această frază, URZIT își precizează sensul (specializat, tehnic) în opoziție cu BĂTUT, cele două, *urzeala* și *bătaia*, fiind cele două tipuri de fire care se încrucișează pentru a obține o țesătură. URZIT are aici sensul propriu, cel utilizat în industria textilă și doar la modul general poate fi echivalent cu ȚESUT.

BĂTUT, de asemenea își precizează valoarea prin contrast cu primul termen, avînd și el același sens tehnic.

Analiza stilistică poate pune în evidență ușoara deplasare spre abstract a sensurilor ambilor termeni, deplasare datorată determinanților-substantive abstracte : *URZITĂ în descîntece* și *BĂTUTĂ în fericire.* Prin combinația între caracterul concret al adjectivelor în discuție și cel abstract al determinanților lor se realizează o medie care duce la o ambiguitate voită, specifică textului literar.

● Exercițiul 3 din MLR V, p. 185 cere să se găsească cuvinte sau expresii asemănătoare cu : *vlăguit, tărăboi, a îndîrji, belea, a năpăstui, a învrăjbi.*

De vreme ce acestea nu sînt raportate la vreun context anume, găsirea sinonimelor se face oarecum în funcție de sensul cel mai prezent în minte.

VLĂGUIT = ISTOVIT, SLEIT, STORS, EPUIZAT, EXTENUAT

TĂRĂBOI = LARMĂ, ZARVĂ, HĂRMĂLAIE, TĂMBĂLĂU

A (SE) ÎNDÎRJI = A (SE) ÎNVERȘUNA, A (SE) ÎNFURIA

BELEA *(fam.)* = NECAZ, SUPĂRARE, PACOSTE, BUCLUC *(pop. fam.)*

A NĂPĂSTUI = A NEDREPTĂȚI, A PERSECUTA

A (SE) ÎNVRĂJBI = A (SE) DUȘMĂNI, A (SE) ÎNVRĂJMĂȘI, A BĂGA ZÎZANIE

În continuare, exercițiul cere să se alcătuiască propoziții cu acestea. Deoarece cuvintele propuse sînt selectate din fragmentul literar *Amintiri din copilărie* de I. Creangă din manual (p. 178), nu se pot neglija contextele în care acestea sînt folosite aici. Simpla reproducere a acestora nu este însă suficientă pentru a înțelege felul în care se folosesc termenii respectivi și limitele în utilizarea sinonimelor acestora. De aceea, se impune discutarea comparativă a exemplelor din manual cu altele, construite.

VLĂGUIT :

Muncise toată săptămîna fără întrerupere și acum se simțea
{ *VLĂGUIT*
ISTOVIT
STORS
EPUIZAT
EXTENUAT

„...bag mîna și scot pupăza {VLĂGUITĂ / ISTOVITĂ / SLEITĂ / STOARSĂ} *de atîta zbucium”.* (MLR V, p. 179)

În al doilea context, EPUIZAT și EXTENUAT, deși au același sens, nu apar. Ele se utilizează în legătură cu persoane și, fiind neologisme, specifice unei vorbiri foarte îngrijite, ar distona cu norma stilistică a textului.

TĂRĂBOI :

Și mă băgasem în ochii moșneagului și făceam un
- *TĂRĂBOI*
- *LARMĂ*
- *HĂRMĂLAIE*
- *TĂMBĂLĂU*

(MLR V, p. 181)

A venit acasă furios și a făcut un
- *TĂRĂBOI*
- *TĂMBĂLĂU*

În al doilea exemplu substituția este limitată la cuvintele menționate, deoarece sensul este ușor deplasat „s c a n d a l, c e a r t ă”.

A (SE) ÎNDÎRJI :

În loc ca eșecurile repetate să-l demoralizeze, dimpotrivă, ele îl ÎNDÎRJISERĂ și mai tare.

Ceea ce am aflat m-a
- *ÎNDÎRJIT*
- *ÎNVERȘUNAT*

→ *împotriva lui.*

„Dar știi că ești amarnic la viață măi băiete?
„În ce te bizui de te
- *ÎNDÎRJEȘTI*
- *ÎNFURII*

→ *așa, nepoate?”* (MLR V, p. 181)

Substituțiile de mai sus se justifică prin valorile de sens ușor diferite pe care A SE ÎNDÎRJI le realizează în cele trei contexte. În primul, sensul este „a f a c e s ă d e v i n ă d î r z” și înlocuirea termenului cu un altul, echivalent nu este posibilă. În cel de-al doilea, sensul este „a f a c e s ă d e v i n ă n e c r u ț ă t o r, n e î n d u p l e c a t”. Al treilea exemplu, extras din manual, actualizează o altă valoare semantică, de aceea sinonimul indicat este altul.

BELEA :

În toată viața lui n-a avut parte decît de
- *BELELE*
- *NECAZURI*
- *SUPĂRĂRI*
- *PACOSTE*
- *BUCLUCURI*

Unul ca el este o { *BELEA* / *PACOSTE* / *BUCLUC* } *la casa omului.*

„...și ți-i găsi { *BELEAUA* / *NECAZUL* } *cu dînsul pentru asta".* (MLR V, p. 181)

Termenii discutați sînt marcați stilistic diferit, așa cum am arătat mai sus și de aceea substituția este limitată. Pe de altă parte, NECAZ și SUPĂRARE sînt mai generali, pe cînd BELEA și PACOSTE au un sens deplasat spre concret („î n t î m p l a r e c a r e... etc."), fapt care de asemenea duce la preferința pentru un cuvînt sau altul în funcție de situație. În ultimul exemplu este vorba de o expresie relativ fixă și înlocuirea cuvîntului e dificilă.

A NĂPĂSTUI:

Soarta l-a { *NĂPĂSTUIT* / *NEDREPTĂȚIT* / *PERSECUTAT* } *întotdeauna.*

Deși, în mare, cuvintele se pot substitui, ele diferă totuși ca sens. A PERSECUTA presupune o nedreptate făcută „i n t e n ț i o n a t", de aceea el nu se utilizează într-un context ca: *Îl NEDREPTĂȚEȘTI dacă-i atribui asemenea intenții.*

În fraza selectată din manual (p. 182) și la care, în mod firesc se va face raportarea, cuvîntul este folosit cu sensul „a a c u z a p e n e d r e p t", pentru care nu există un sinonim propriu-zis.

„Doamne, cum sînt uniia de NĂPĂSTUIESC omul chiar pe sfînta dreptate".

A (SE) ÎNVRĂJBI:

Le-a spus numai minciuni ca să-i { *ÎNVRĂJBEASCĂ* / *BAGE ZÎZANIE* / *ÎNVRĂJMĂȘEASCĂ* }

„Doamne, cumnățică-hăi, cum se pot { *ÎNVRĂJBI* / *ÎNVRĂJMĂȘI* / *DUȘMĂNI* } *oamenii din nimica toată".* (MLR V, p. 182).

Sensurile realizate în cele două exemple, deși foarte apropiate, diferă totuși, fapt evident și din substituțiile posibile.

● La exercițiul 4 din MLR V, p. 185 se cere: Înlocuiți expresiile următoare printr-un verb cu același sens: *a da jos, a se lua la ciondănit, a da pace, a o croi la fugă, a o scoate la capăt.*

Operația de identificare a unor cuvinte unice echivalente nu este foarte dificilă (în majoritatea cazurilor) deși, prezentarea expresiilor izolat de contextul din care fac parte poate deruta. Expresiile pro-

puse sînt selectate din fragmentul *Amintiri din copilărie* studiat la lecţia respectivă, este deci firesc să se facă raportarea la valorile semantice întîlnite în text.

Exerciţiul s-ar putea rezolva în modul cel mai simplu, propunînd următoarele echivalente, dar pentru nuanţarea interpretării este necesară, la o analiză mai rafinată, o detaliere sub îndrumarea profesorului astfel:

A DA JOS = 1. A COBORÎ — *Am DAT JOS geamantanul din plasă.*
2. A DOBORÎ — *Dintr-un pumn l-A DAT JOS.* / *E aşa slab, că-l DĂ vîntul JOS.*

În text expresia este folosită însă la forma ei reflexivă, ceea ce limitează sinonimia numai la A COBORÎ (cu sensul intranzitiv).

Ionică { *S-A DAT JOS* / *A COBORÎT* } *din pom.*

A SE LUA LA CIONDĂNIT = { A SE CERTA / A SE SFĂDI (pop.) / *A SE CIOROVĂI* (fam.) / *A SE CIONDĂNI* (fam.) }

Dintre sinonimele menţionate, A SE CERTA se diferenţiază de celelalte sub aspectul expresivităţii: el face parte din limbajul literar curent, este deci neutru stilistic. Celelalte, marcate ca „popular, familiar" fac parte din aceeaşi variantă funcţională cu A SE LUA LA CIONDĂNIT, dar sub aspectul informaţiei semantice (cu consecinţe asupra expresivităţii) sînt lipsite de valoarea incoativă pe care o presupune locuţiunea („a începe să se ciondănească").

Dacă exerciţiul are în vedere menţionarea sinonimelor doar cu scopul înţelegerii în mare a sensului unor cuvinte, atunci se poate rămîne numai la echivalenţa cu A SE CERTA. Dacă el vizează însă interpretări mai subtile pentru a sublinia sursele valorilor stilistice, diferenţele discutate mai sus sînt interesante.

A DA PACE = A LĂSA (ÎN PACE):

{ *DĂ-MI PACE* / *LASĂ-MĂ* } *n-am chef de vorbă.*

După cum se vede, un verb unic echivalent cu expresia A DA PACE, este dificil de găsit. Verbul A LĂSA este prea general, de aceea

apare mai frecvent cu determinarea *în pace*:

A O CROI LA FUGĂ =	A FUGI A O ȘTERGE A O ZBUGHI

Mă temeam să nu mă vadă, de aceea	*AM CROIT-O* *AM FUGIT* *AM ȘTERS-O* *AM ZBUGHIT-O*	*la fugă.*

Ca și în cazul de mai sus, A FUGI, termen literar curent, este lipsit de culoare stilistică. Celelalte două, *familiare*, sînt mai apropiate ca expresivitate de locuțiune. În plus, aceasta (ca și altele de același fel, de ex.: A O RUPE LA FUGĂ, A O LUA LA FUGĂ) aduce o informație semantică suplimentară: aspectul incoativ al acțiunii. Dovadă că este așa este limitarea substituțiilor în contexte în care aspectul durativ al acțiunii este subliniat: *Sînt obosit, AM FUGIT tot drumul pînă aici.*

Într-o asemenea situație, nici unul dintre echivalentele discutate mai sus nu poate apărea.

A O SCOATE LA CAPĂT = A SE DESCURCA

Ca sens cele două sînt identice, diferența constînd doar în expresivitatea locuțiunii.

În afară de simpla identificare a cuvintelor echivalente ca sens, exercițiul oferă posibilitatea interpretării stilistice a acestora, operație care presupune o analiză mai de detaliu. Pe de altă parte, se poate pune în evidență relația între informația semantică și expresivitate.

• Exercițiul 5 din MLR V, p. 262 cere să se înlocuiască prin verbe cu același sens expresiile: *a da de știre, a da din colț în colț, a se face cruci (calea), a lua în cap, a scoate la bun capăt, a băga de seamă, a-și da seama.*

Expresiile propuse ridică mai multe probleme: unele sînt neobișnuite (deci dificile pentru elevii din clasa a V-a), altele au un sens strict dependent de context, iar pentru altele este greu de găsit ca echivalent un cuvînt unic. De aceea, rezolvarea, chiar la un nivel simplu, a exercițiului, este dificilă și incompletă fără sublinierea specificului locuțiunilor și fără apelul la contextele în care se utilizează, mai ales că ele sînt selectate din basmul *Greuceanu* (MLR V, p. 250) unde sînt folosite cu sensuri anume.

Pentru **A DA DE ȘTIRE** se pot indica sinonimele A VESTI, A ANUNȚA, substituibile în contextul:

„*Trimise deci oameni prin toate țările și răvașe prin orașe ca SĂ DEA DE ȘTIRE tuturor că...*" (p. 250).

Înlocuirea nu mai este valabilă în exemplele următoare unde A DA DE ŞTIRE şi A VESTI nu apar:

S-A ANUNŢAT ora la care soseşte trenul. Şedinţa a fost ANUNŢATĂ pentru mîine.

Pentru **A DA DIN COLŢ ÎN COLŢ** este dificil de găsit un sinonim, cuvînt unic, deoarece nici unul nu acoperă cu adevărat sensul expresiei. Eventualele echivalente ar fi A EZITA, A ŞOVĂI, A SE CODI, dar sensul lor este destul de departe de al locuţiunii, presupunînd „nehotărîrea de a alege o soluţie din mai multe posibile". A DA DIN COLŢ ÎN COLŢ înseamnă „a recurge la tot felul de subterfugii pentru a ieşi din încurcătură", sens realizat în fraza din manual, p. 250:

„...şi cînd la treabă, hîţ în sus, hîţ în jos, DAU DIN COLŢ ÎN COLŢ şi nu ştiu de unde s-o înceapă şi unde s-o sfîrşească".

Orice substituire, aici, a locuţiunii duce la pierderea unei informaţii semantice şi, în consecinţă, a expresivităţii.

Pentru **A SE FACE CRUCI** (calea) indicarea unui sinonim este dificilă, pentru că expresia este neobişnuită. Eventualele echivalente sînt A SE ÎNCRUCIŞA, A SE INTERSECTA, dar sensul lor nu este exact cel care rezultă din fraza din manual (p. 251):

„Merseră cale lungă şi mai lungă, pînă li SE FĂCU CALEA CRUCI; se aşezară pe iarbă, luară o gustărică şi apoi se despărţiră".

Ţinînd seama că expresia este rar folosită azi, pentru înţelegerea exactă a sensului ei nu ne putem dispensa de un context ca cel de mai sus. Sinonimul cel mai apropiat aici este, poate, A SE BIFURCA.

A LUA ÎN CAP este, de asemenea neobişnuit pentru sensul „a băga bine la cap, a reţine" cu care apare în următoarea frază din manual (p. 252):

„Acolo se ascunse... şi ascultă la sfatul lor. După ce LUĂ LA CAP tot ce auzi, ieşi afară şi se duse".

Sinonimele posibile sînt A REŢINE şi A MEMORA. Ele se diferenţiază însă de sensul locuţiunii prin aceea că nu presupun neapărat „intenţia" de a ţine minte:

Întîmplător am { REŢINUT / MEMORAT } numărul maşinii.

În sensul actualizat în fraza citată din manual această componentă este evidentă, de aceea substituţia cu unul dintre sinonimele menţionate (neologice şi lipsite de expresivitate) nu este potrivită, întrucît ar determina o pierdere de informaţii.

Pentru **A SCOATE LA BUN CAPĂT**, cea mai apropiată ca sens este expresia A DUCE LA BUN SFÎRŞIT, dar ea nu răspunde cerinţei formulate în enunţ. Un echivalent, cuvînt unic, ar putea fi

A REZOLVA al cărui sens nu conţine însă ideea de „e f o r t" prezentă în sensul locuţiunii.

Pentru **A BĂGA DE SEAMĂ** sinonimul posibil este A OBSERVA, cele două sînt substituibile în mai multe contexte, ca de exemplu:

„*Atunci* { *BĂGĂ DE SEAMĂ* / *OBSERVĂ* } *şi Greuceanu că-i lipseşte paloşul*".
(MLR V, p. 256)

N-am { *BĂGAT DE SEAMĂ* / *OBSERVAT* } *cînd am trecut de casa ta.*

Pentru **A-ŞI DA SEAMA** poate fi indicat, de asemenea, ca sinonim A OBSERVA sau locuţiunea discutată mai sus, A BĂGA DE SEAMĂ, termeni ce se pot înlocui, toţi în fraza citată din manual. Echivalenţa pe care o vizează însă exerciţiul nu este aceasta, ci, probabil, A ÎNŢELEGE, A SE DUMIRI, dictată de sensul actualizat în următoarea frază din fragmentul din manual, p. 256: „*Credea că acesta să fie Greuceanu, dară nu-şi putea DA SEAMA de cum paloşul lui Greuceanu se află în mîna sfetnicului*".

După cum se poate vedea, chiar simpla menţionare a unor verbe sinonime, deci rezolvarea strictă a cerinţei formulate nu este lipsită de dificultate. Locuţiunile de mai sus sînt, majoritatea, neobişnuite, cu un sens special, ceea ce le face dependente de contexte, la care se poate apela pentru ilustrare. Dincolo de deprinderea de a găsi sinonime, acesta este, cu siguranţă, unul din scopurile exercitiului.

Înlocuirea locuţiunilor propuse cu posibilele lor sinonime înlesneşte observaţii stilistice prin reliefarea caracterului mai expresiv al primelor.

Justificarea expresivităţii se poate face, de pildă, pe baza componentelor de sens discutate mai sus. De exemplu, ideea de „i n t e n ţ i e" specifică pentru A LUA ÎN CAP face ca locuţiunea să fie mai pregnantă, mai marcată decît sinonimele sale A REŢINE şi A MEMORA. O altă sursă a expresivităţii este vechimea locuţiunilor care, alături de polisemantismul şi folosirea adeseori figurată a acestora, antrenează anumite conotaţii, absente din conţinutul sinonimelor neologice. Afirmaţia este valabilă pentru exemplul de mai sus, ca şi pentru A SCOATE LA BUN CAPĂT = A REZOLVA.

Pentru A DA DIN COLŢ ÎN COLŢ = A EZITA, A ŞOVĂI expresivitatea este generată, pe lîngă caracterul neutru al neologismelor, de situaţia concretă, plină de conotaţii, pe care o evocă locuţiunea.

Diferenţele stilistice devin evidente dacă, în contextele de mai sus, se încearcă înlocuirea expresiilor prin verbe unice.

Justificarea surselor expresivităţii asigură o înţelegere mai exactă, adecvată a textului literar, evitînd aprecierile impresionistei care rămîn doar la suprafaţa lucrurilor.

● Exerciţiul 2, MLR V, p. 311 cere să se înlocuiască în următoarele propoziţii expresiile subliniate prin sinonime:
Rezolvarea simplă ar putea fi:

Uitîndu-se aşa cu { *LUARE-AMINTE.* / *ATENŢIE* }

Îndată { *ÎŞI DĂDU CU IDEEA* / *PRESUPUSE* } *că nu poate fi altul.*

Fără { *SĂ MAI STEA PE GÎNDURI* / *SĂ PREGETE* / *SĂ ŞOVĂIE* / *SĂ EZITE* } *porni la fugă.*

Soluţia propusă mai sus (deşi ar mai putea exista şi altele) urmăreşte şi învăţarea unor neologisme al căror sens se clarifică în relaţie cu expresii mai vechi, cunoscute.

Dincolo de aceasta, exerciţiul ar putea fi util şi pentru comentarea valorii stilistice a expresiilor în raport cu sinonimele sugerate. În primul exemplu, **LUARE-AMINTE** este indiscutabil mai expresiv decît **ATENŢIE**, în primul rînd pentru că, fiind mai vechi, mai încărcat de conotaţii, presupune nu numai concentrarea atenţiei, ci şi un anumit interes. Sensul său este deci mai complex şi, ca atare mai marcat stilistic.

Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru **A-ŞI DA CU IDEEA** în raport cu **A PRESUPUNE**. Acesta din urmă, neologism, frecvent în limbajul literar îngrijit şi mai ales în cel ştiinţific, mai neutru şi mai sobru, este lipsit de expresivitate.

Pentru ultimul exemplu, **A PREGETA**, caracterizat de dicţionare ca „popular" este cel mai aproape sub aspect semantic şi stilistic de locuţiunea **A STA PE GÎNDURI** pe care o poate substitui şi care este specifică limbajului familiar.

A ŞOVĂI şi **A EZITA**, termeni literari, deşi identici ca sens, sînt neutri stilistic, deci lipsiţi de expresivitate.

Toate exemplele discutate pun în evidenţă caracterul mai marcat stilistic al locuţiunilor, în raport cu cuvintele unice echivalente. Şi aceasta, pentru că locuţiunile, mai vechi, adesea polisemantice şi evocînd o situaţie concretă, plasticizează imaginea, fiind mai pline de conotaţii care sînt greu sau chiar imposibil de realizat prin folosirea cuvintelor unice (mai ales neologisme). Se poate observa că, dacă neologismele prezintă avantajul preciziei, cuvintele vechi ale limbii sînt mai grele, mai încărcate stilistic.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Angela Bidu-Vrănceanu — Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicații la limba română*, Editura Facla, Timișoara, 1984, p. 65—103 (Cap. Sinonimia).

M. Bucă — I. Evseev, *Probleme de semasiologie*, Editura Facla, Timișoara, p. 118—142.

Narcisa Forăscu v. Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, p. 85—104.

Narcisa Forăscu, *Sinonimia. Tipuri de sinonime*, în „Limbă și Literatură", 1978, nr. 3.

Narcisa Forăscu, *Aspecte ale interpretării stilistice a sinonimelor*, în „Studii și Cercetări Lingvistice", XXXI, 1980, nr. 5.

Narcisa Forăscu, *Aspecte ale sinonimiei lexicale*, în „Limba și Literatura română (pentru elevi)", 1981, nr. 1.

V. Șerban — I. Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Editura Facla, Timișoara, 1978, p. 188—204.

O. Vințeler, *Probleme de sinonimie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

3. ANTONIMIA

3.1 Definire. Situații. Exemple

Prin antonimie se înțelege *acel tip de relație semantică ce constă în opoziția de sens dintre două cuvinte care trimit la realități nu numai diferite, ci și contrare sau contradictorii.*

În mintea oricărui vorbitor, un cuvînt ca MARE este asociat cu MIC, FRUMOS cu URÎT, HARNIC cu LENEȘ, DEPARTE este pus în legătură cu APROAPE, ÎNTUNERIC se opune lui LUMINĂ ș.a.m.d. Faptul că termenii citați se evocă reciproc dovedește că între ei există o *relație* asigurată de anumiți factori pe care îi vom discuta în continuare. Aceasta face ca antonimia să fie un fenomen semantic fundamental, o modalitate de organizare a vocabularului (alături de polisemie și sinonimie).

Unul dintre aspectele aduse în discuție de lucrările de specialitate * a fost dacă antonimia este un fapt de limbă sau cuvintele considerate antonime nu fac altceva decît să reflecte opoziții existente în realitatea obiectivă.

Este adevărat că perechi ca ZI—NOAPTE, IARNĂ—VARĂ, ÎNGHEȚ—DEZGHEȚ, DIMINEAȚĂ—SEARĂ trimit la realități (referenți) care se opun în mod obiectiv, dar de fapt, cuvintele în sine denumesc fenomene mai mult sau mai puțin izolate. Vorbitorii sînt aceia care stabilesc legătura dintre ele și le pun în opoziție. Aceasta înseamnă că și atunci cînd antonimele se bazează pe opozițiile obiectelor sau fenomenelor, antonimia nu se poate explica *direct* prin acestea. Este necesar ca vorbitorii să stabilească o relație pornind de la însușirile contrare ale obiectelor. De exemplu, dacă spunem *Acest teren are 1000 m², iar celălalt, 100 m²*, în propoziție se face o simplă apreciere obiectivă, care nu conține în ea însăși nici o opoziție. Spunînd însă *Acest teren este MARE, iar celălalt este MIC*, cei doi referenți au fost apreciați sub aspectul unei anumite însușiri a

* Vezi Bibliografia selectivă (p. 219).

lor şi numai acest al doilea enunţ conţine o antonimie. Aceasta înseamnă că în sensurile antonimelor se reflectă nu atît însuşirile absolute ale obiectelor, ci *aprecierea* subiectivă pe care vorbitorii o fac asupra acestor însuşiri şi care apare în primul plan în această relaţie. Rezultă că în limbă sînt adesea puse în opoziţie antonimică cuvinte ce denumesc obiecte care, în lumea exterioară, nu sînt contrare. De pildă, DIMINEAŢĂ şi SEARĂ denumesc fenomene diferite pe care vorbitorii le pun însă în legătură nu datorită însuşirilor lor obiective, ci pentru că le apreciază sub un anumit aspect: *începutul* şi, respectiv, *sfîrşitul* unei zile.

Prin urmare, chiar dacă baza semantică a unei opoziţii antonimice este adesea implicată în lucruri, care se aseamănă sau se deosebesc prin însuşirile lor, raportul de opoziţie şi deci antonimia ca fenomen lingvistic apare doar în urma unei relaţii (comparaţii) mentale făcute de vorbitor. Aceasta explică de ce nu în orice domeniu lexical găsim antonime. Ele sînt mai frecvente la adjective, verbe, adverbe; la substantive fenomenul se întîlneşte mai rar şi aproape deloc în cazul substantivelor concrete. Nu găsim de pildă, antonime pentru *şurubelniţă*, *pahar*, *brad*.

Din cele de mai sus, este evident că antonimia ca fenomen lingvistic acoperă atît cuvintele care numesc noţiuni logic opuse, cît şi pe acelea puse de vorbitori în opoziţie. Cu alte cuvinte, antonimia în limbă este altceva decît simpla opoziţie din realitatea obiectivă. Ea poate cuprinde această opoziţie, dar nu se reduce la ea.

● Pentru a surprinde esenţa lingvistică a fenomenului, va trebui să avem în vedere, ca şi în cazurile precedente, componentele de sens ale antonimelor.

Dacă vom cere unui vorbitor (chiar dacă acesta este un copil, fără cunoştinţe lingvistice) să indice un antonim pentru TÎNĂR, ne va spune, cu siguranţă, BĂTRÎN; dacă vom cere un cuvînt opus lui LUNG, ni se va indica SCURT, iar pentru RECE antonimul pe care îl vom obţine este CALD. Promptitudinea cu care orice vorbitor identifică termenii cu sens opus fără a avea nevoie de dicţionar dovedeşte că, în mintea lui, cuvintele se asociază pe baza unei legături preexistente actului vorbirii. De exemplu, în perechile amintite mai sus TÎNĂR şi BĂTRÎN se referă, amîndouă la „v î r s t a" unei fiinţe; aceasta reprezintă elementul de sens comun, care asigură legătura dintre cuvinte. Diferenţa constă în aceea că primul termen apreciază „v î r s t a" ca fiind „m i c ă", iar cel de al doilea, ca „m a r e". În perechea LUNG-SCURT, ambii termeni se referă la „e x t e n s i u n e a l o n g i t u d i n a l ă" a unui obiect, ceea ce constituie componenta de sens comună, primul membru al perechii apreciază însuşirea ca „m a r e", iar al doilea, ca „m i c ă". În perechea RECE-CALD, legătura este asigurată de componenta de sens

comună „temperatură", apreciind că aceasta este „(mai) mică" și, respectiv, „(mai) mare" în raport cu un etalon.

Exemplele demonstrează clar că, pentru a fi puse în relaţie de antonimie, cuvintele trebuie să aibă una sau mai multe componente de sens comune care să asigure legătura dintre ele. Că este așa o dovedește faptul că nici un vorbitor nu asociază, de pildă pe RECE cu ROTUND, deoarece aceste cuvinte nu au nimic comun.

Condiţia enunţată, deși obligatorie, nu este suficientă. Se pune întrebarea de ce nici un vorbitor nu indică drept antonim al lui RECE pe FIERBINTE, de vreme ce și acesta din urmă are în conţinutul său aprecierea privitoare la „temperatură"? Consultînd definiţiile de dicţionar, vom afla că FIERBINTE este explicat prin „foarte cald", ceea ce înseamnă că el are în conţinutul său o componentă de sens în plus, precizînd „gradul mare" în care este apreciată „temperatura", componentă care lipsește din conţinutul lui RECE („care are o temperatură (mai) scăzută faţă de o limită dată").

Rezultă că termenii unei perechi antonimice trebuie să aibă în comun un număr de componente de sens reprezentînd însușirea (starea, situaţia) apreciată, iar această apreciere să se facă în același fel. Aceasta este una dintre condiţiile esenţiale ale antonimiei, dar ea nu este suficientă, deoarece este comună și altor fenomene semantice (v. la II 1.1 POLISEMIA și II 2.1 SINONIMIA).

Cea de a doua condiţie, fundamentală, este ca antonimele să aibă în conţinutul lor componente de sens care să se opună logic și pe care le vom numi *componente contrare*, de exemplu: „mare" / „mic", „prezent" / „absent".

Dacă trăsăturile de sens comune asigură legătura, conexiunea dintre antonime, componentele contrare stau la baza opoziţiei dintre termenii perechii. Afirmaţia va putea fi verificată prin exemplele pe care le vom discuta în continuare.

Deocamdată, din cele înfăţișate pînă aici, rezultă o caracteristică importantă a antonimiei, și anume *simetria*. Aceasta înseamnă ca sensurile antonimelor să fie organizate paralel, adică alcătuite din aceleași componente de sens, unica diferenţă constînd în componentele contrare. Pentru a exemplifica ce se înţelege prin simetria unei relaţii antonimice vom înfăţișa schematic, în paralel, unul din exemplele discutate mai sus:

CALD	RECE
adjectiv	adjectiv
„referitor la temperatură"	„referitor la temperatură"
„mai mare (în raport cu un etalon)"	„mai mică (în raport cu un etalon)"
„în grad neprecizat"	„în grad neprecizat"

Vorbind despre simetrie trebuie să precizăm că ea este condiționată de încă un factor: apartenența celor două antonime la aceeași variantă stilistico-funcțională a limbii. Cu alte cuvinte, membrii unei perechi antonimice trebuie să se caracterizeze prin mărci stilistice identice.

De exemplu, A TRĂI este opus în mod obișnuit lui A MURI (ambii aparținînd limbajului uzual) și nu lui A DECEDA („științific și administrativ") sau lui A SUCOMBA („livresc"). De asemenea, RISIPITOR este opus de obicei lui ZGÎRCIT și nu lui PARCIMONIOS (termen „livresc"), din cauza aceleiași diferențe de coloratură stilistică. Prin urmare, simetria nu privește numai componentele de sens ale celor doi termeni angajați în opoziție, ci și încărcătura lor stilistică.

În urma precizărilor pe care le-am făcut mai sus, fenomenul poate fi redefinit în două feluri:

(a) *Antonimia în sens restrîns presupune îndeplinirea tuturor condițiilor enunțate, ceea ce se traduce printr-o simetrie perfectă a relației (antonimie perfectă).*

(b) *Antonimia în sens larg înseamnă că două cuvinte se pot afla în relație de antonimie dacă se opun logic unul altuia, în condițiile în care simetria relației sau distribuția stilistico-funcțională a termenilor sînt neglijate (antonimie aproximativă).*

Aceste tipuri vor fi în detaliu discutate și exemplificate în cele ce urmează.

Deocamdată este important de precizat că distincția între cele două accepții ale fenomenului nu este numai teoretică, ci are și consecințe practice. Ea corespunde, de fapt, distincției între antonimia în *limbă* (așa cum este dată de dicționar) și cea în *vorbire* (așa cum este construită de vorbitori în diferite situații de comunicare). Altfel spus, cuvintele ce pot fi incluse în categoria *(a)* au statut de antonime în sistem, relația dintre ele este stabilă, cunoscută de orice vorbitor, iar perechile sînt, în general, consacrate și independente de o situație de comunicare dată. Exemplele din categoria (*b*) reprezintă antonimii stabilite în *vorbire*, relații de opoziție care se abat într-o măsură mai mică sau mai mare de la condițiile enunțate. În aceste cazuri, relația nu este perfect simetrică, fie pentru că între termeni mai apar și alte diferențe de sens în afara componentelor contrare (vezi RECE-FIERBINTE discutate mai sus), fie că aceștia diferă prin marca stilistică, de exemplu TÎNĂR-BABALÎC (unul neutru, iar celălalt expresiv). În ciuda condițiilor foarte rigide ale antonimiei, în construirea de mesaje concrete deplasările pot fi uneori destul de mari, mergînd pînă la punerea în opoziție a unor termeni care nu au acest statut în limbă. În acest caz, avem de-a face cu antonimii ocazionale, favorizate de diferiți factori, situație pe care o vom discuta mai departe.

Rezultă că antonimia, deşi relaţie rigidă, precis constituită la nivelul limbii, nu trebuie concepută ca un fenomen static, ci într-o mişcare permanentă între datele sistemului şi utilizarea concretă a acestora.

● Cuvintele aflate în opoziţie logică alcătuiesc clase antonimice, formate din doi sau mai mulţi termeni. Aceste clase pot fi structurate diferit:

(1) Fie din doi termeni care se opun (de obicei unul format cu prefix negativ), de exemplu APT-INAPT, POSIBIL-IMPOSIBIL, PERFECT-IMPERFECT, ÎNCĂLŢA-DESCĂLŢA. Termenii fiecărei perechi au în comun un număr de componente de sens şi diferă printr-o componentă contrară. De pildă, în primul exemplu, ambii termeni apreciază „capacitatea (fizică sau psiho-intelectuală) a cuiva" + „de a realiza ceva", primul termen afirmînd „prezenţa" iar cel de al doilea „absenţa" acestei însuşiri. Clasele de acest fel, formate doar din doi termeni cu sensuri simetric structurate, reprezintă modelul cel mai simplu de organizare.

(2) O structură aparent mai complexă, dar care poate fi redusă la primul tip o constituie antonimia dintre două clase de sinonime perfecte, de exemplu:

FOLOSITOR — NEFOLOSITOR
UTIL — INUTIL

Deşi această clasă este compusă din patru termeni (ei pot fi şi mai mulţi), relaţia este aceeaşi, deoarece atît seria din stînga, cît şi cea din dreapta conţin sinonime perfecte. Cele două serii de termeni au în comun componentele „apreciere" + „privitoare la utilitatea (unui obiect, fapt)" iar opoziţia dintre ele se realizează prin componentele contrare „prezent" / „absent". Aceasta înseamnă că antonimia nu priveşte numai cei doi termeni implicaţi într-o pereche, ci şi seriile sinonimice din care ei fac parte.

Este adevărat că, dacă ni s-ar cere să indicăm un antonim pentru FOLOSITOR, primul cuvînt care ne vine în minte este derivatul negativ al acestuia, iar pentru UTIL vom menţiona, în primul rînd, ca antonim pe INUTIL, cu toate că termenii pot fi cuplaţi şi altfel. Această preferinţă este explicabilă prin faptul, uşor de demonstrat, că între antonime se exercită şi o atracţie de ordin formal. Aceasta duce la frecventa folosire a unor perechi şi, ca urmare, la fixarea lor prin uz.

(3) Alte clase de antonime au o organizare mai complexă, în sensul că cele două serii aflate în opoziţie nu conţin sinonime perfecte. Gradul de complexitate în organizarea clasei poate fi diferit.

De exemplu:

SĂNĂTOS — NESĂNĂTOS
BOLNAV

Cei doi termeni ai seriei din dreapta diferă uşor ca sens: primul *neagă* pur şi simplu existenţa stării de „s ă n ă t a t e" şi, prin aceasta, are un sens mai atenuat, pe cînd cel de al doilea *afirmă* existenţa bolii, avînd astfel un sens mai precis. Selectarea se poate face oricum, în funcţie de intenţia vorbitorului de a sublinia o stare sau alta.

Clasa antonimică poate fi însă mai complex organizată, de pildă:

FRUMOS — URÎT
DRĂGUŢ — POCIT
— SLUT

Cele două serii de cuvinte se opun pe baza faptului că se referă la „a s p e c t u l f i z i c (al omului)", apreciind că acesta „p l a c e" sau „n u p l a c e". Între termenii din fiecare serie în parte există însă unele diferenţe de sens. De pildă, între FRUMOS şi DRĂGUŢ, diferenţa este de „g r a d" (mai mic pentru cel de-al doilea termen). Între membrii seriei din dreapta, diferenţa este, de asemenea, de grad: „n e p r e c i z a t" pentru URÎT şi „f o a r t e m a r e" pentru POCIT şi SLUT. Tendinţa firească spre echilibrul relaţiei, despre care am vorbit mai sus, face ca asocierea cea mai frecventă să fie FRUMOS-URÎT, deoarece, în acest caz relaţia este simetrică. Desigur, s-ar putea alcătui şi cupluri ca DRĂGUŢ-URÎT sau FRUMOS-SLUT, dar ele sînt mai rare (pentru motivul arătat), iar utilizarea lor în vorbire este însoţită de un plus de expresivitate.

Fie că înţelegem antonimia ca o opoziţie între doi termeni sau între două serii sau între două cuvinte selectate din două clase opuse, ea presupune întotdeauna *două unităţi*. De aceea spunem că *antonimia este o relaţie binară*. Cu alte cuvinte, indiferent cum sînt organizate clasele, relaţia este reductibilă la formula *A-nonA*.

● Din cele discutate la începutul acestui capitol ca şi din condiţiile rigide pe care antonimia trebuie să le respecte, rezultă că perechile de antonime sînt constituite în mintea vorbitorilor, ele preexistînd actului vorbirii, prin urmare, relaţia este în principiu, independentă de un context sau de o situaţie de comunicare dată. Cu alte cuvinte, contextul nu face decît să actualizeze o relaţie existentă deja. Făcînd această observaţie, neglijăm intenţionat antonimiile ocazionale, favorizate de context, deoarece acestea reprezintă situaţii speciale, pe care le vom discuta mai departe. Ceea ce vrem să subliniem aici este că, de vreme ce antonimia nu se creează în actul vorbirii, nu se realizează în context, ci este doar ilustrată cu ajutorul acestuia, studiul contextual al antonimelor diferă atît ca scop, cît şi ca rezultat, de cel întreprins la polisemie şi la sinonimie.

Din punct de vedere contextual putem face cîteva observații.

Există cuvinte ale căror antonime pot fi identificate cu ușurință, fără ca pentru asta să fie necesar contextul, de exemplu : APROAPE-DEPARTE, ÎNCUIA-DESCUIA, ÎMBRĂCAT-DEZBRĂCAT, DEȘTEPT-PROST, PLĂCUT-NEPLĂCUT ș.a.m.d.

În alte cazuri contextul este necesar pentru identificarea sensului, deoarece pentru unul și același cuvînt se pot indica mai multe antonime, în funcție de sensul realizat, de exemplu :

ÎNALT-SCUND, MIC (în contexte ca : *persoană* ~, *casă* ~).

ÎNALT — GRAV (în contexte ca : *sunet* ~, *voce* ~).

ÎNALT — SCĂZUT (în contexte ca : *nivelul apei* ~, *nivel științific* ~, *preț* ~) ;

ÎNALT — JOS (în contexte ca : *presiune* ~, *tensiune* ~).

Perechile de antonime se organizează diferit în funcție de context, dar aceasta numai pentru că el pune în evidență, de fiecare dată, un alt sens al lui ÎNALT. Contextul are în acest caz doar o valoare implicită.

Din cercetarea comportamentului contextual al antonimelor se mai impun cîteva observații interesante.

Cu cît contextele în care doi termeni se pot utiliza în contrast sînt mai numeroase, cu atît perechea este mai frecvent folosită, ceea ce duce la consolidarea acesteia. Faptul că sînt mai bine fixate în limbă perechile de cuvinte care se opun pentru sensurile lor principale este un lucru știut. Mai interesant este faptul că, prin frecventa folosire în contexte, se constituie perechi de cuvinte care intră într-o astfel de relație pentru unul din sensurile lor figurate (chiar în absența antonimiei la nivelul sensurilor proprii). De exemplu, ASPRU se opune lui BLÎND în contexte ca : *vreme*, *climă*, *iarnă*, relație obișnuită și care nu se stabilește pentru sensurile proprii (ASPRU = „c a r e d ă l a p i p ă i t o s e n z a ț i e n e p l ă c u t ă"). Perechea ASPRU-BLÎND este des folosită, iar frecvența cu care termenii sînt puși în contrast constituie un factor important în consacrarea acestui cuplu antonimic.

O altă consecință importantă a frecvenței cu care antonimele sînt utilizate în context este că termenii dezvoltă cu timpul sensuri paralele, iar opoziția dintre ei este valabilă pentru mai multe (sau chiar pentru toate sensurile).

De exemplu :

TARE — MOALE (despre *material*, *aluat*, *lemn*).

TARE — SLAB (despre *vin*, *acid*, *cafea*, *miros*).

TARE — SLAB (despre *medicamente*).

TARE — SLAB (despre *om*, *caracter*).

TARE — SLAB (despre *arc*, *elastic*).

TARE — SLAB (despre *vînt*, *sunete*).

TARE — SLAB (despre *lumină*, *culoare*).

Dezvoltarea paralelă a sensurilor, favorizată și de numărul contextelor în care antonimele sînt utilizate, consolidează poziția perechii.

În fine, observarea comportamentului contextual al antonimelor mai pune în evidență un aspect interesant și anume: de cele mai multe ori este dificil să substituim un cuvînt prin antonimul său pentru a obține sensul opus al unui enunț. De exemplu, într-o propoziție ca: *Își IUBEA copilul cu toată căldura și duioșia sufletului ei,* substituirea lui A IUBI cu A URÎ este imposibilă din pricina incompatibilității acestuia din urmă cu restul elementelor din context. Aceasta nu înseamnă că cele două verbe nu sînt antonime, relația de opoziție dintre ele este independentă de context, dar fiecare termen are un anturaj lexical specific, care împiedică substituția în orice situație. Prin urmare înlocuirea unui cuvînt cu antonimul său, urmată de modificarea sensului enunțului nu poate fi considerată o dovadă că termenii în cauză sînt antonimi.

Observațiile făcute mai sus privind utilizarea în context a antonimelor duc la concluzia că aceasta nu influențează, în principiu, statutul termenilor, ci doar îl ilustrează.

În vorbire se întîlnesc însă adesea situații în care sînt utilizați în opoziție directă termeni care, în sistem nu au statut de antonime. În situații concrete de comunicare și în contexte date se creează antonimii insolite, care nu mai sînt valabile în afara situației care le-a generat. Ele sînt create ad-hoc în vorbire și pot fi înțelese numai pentru că în context se produc datele necesare punerii în relație a termenilor, ca în exemplul: „...*în fața vechii sonerii a casei cenușii. CONDAMNATE, alături de vila cea NOUĂ, neterminată*".

Opoziția dintre CONDAMNATĂ și NOUĂ este evidentă aici, dar, totodată, neobișnuită. Ea poate fi decodată cu ajutorul contextului care furnizează elementele necesare identificării sensurilor. În aceste cazuri, care reprezintă abateri mai mici sau mai mari de la sistem, contextul are un rol fundamental. El favorizează crearea de noi antonimii. Situațiile de acest fel, doar semnalate aici, sînt exemplificate și comentate mai detaliat în capitolul *Antonimia în vorbire.*

În cele de mai sus am încercat să clarificăm cîteva aspecte legate de unul dintre cele mai interesante fenomene semantice.

Spre deosebire de polisemie și sinonimie, care au un caracter deschis și mai relativ, antonimia este o relație mai rigidă care se caracterizează prin *binarism* și *simetrie* și impune respectarea unor condiții severe. Chiar cînd aceste condiții sînt respectate, consacrarea unei perechi antonimice se face prin frecventa folosire în contrast a termenilor. De exemplu, GEROS și TORID, OBEZ și SLĂBĂNOG, deși își justifică statutul de antonime nu sînt perechi fixate de uz.

Relaţia de antonimie este, în principiu, independentă de context. Depinde de acesta numai în cazurile cînd este ocazională, creată şi deci valabilă numai într-un context dat.

Conceptul de antonimie poate fi înţeles în sens restrîns *(antonimie perfectă* — în limbă) sau în sens larg *(antonimie imperfectă* — în vorbire), cu observaţia că antonimia perfectă este bine imprimată în conştiinţa vorbitorilor şi, de aceea, independentă de o situaţie de comunicare dată. Abaterile de la condiţiile de antonimie şi, ca urmare, crearea unei perechi neobişnuite au ca scop (atunci cînd nu sînt determinate de neştiinţă) obţinerea unor efecte stilistice speciale. Descrierea acestor situaţii urmăreşte drumul de la datele limbii la actualizarea lor, mişcarea de la limbă la vorbire, aspect cu importante implicaţii în însuşirea corectă şi nuanţată a limbii.

În cele ce urmează, vom înfăţişa şi comenta un număr de exemple din limba română, selectate astfel, încît să ilustreze şi să completeze observaţiile cu caracter teoretic făcute mai sus.

3.1.1 Antonimia în limbă

Am grupat mai jos un număr de exemple reprezentînd cupluri antonimice (relativ) stabile în limbă, deci situaţii, în principiu clare.

Deşi nu ridică probleme deosebite de interpretare, simpla afirmare a statutului de antonime a două cuvinte nu este suficientă. Ne propunem deci demonstrarea acestui statut, comentarea şi interpretarea diferitelor aspecte pe care le presupune antonimia în limbă, cu scopul de a oferi cîteva modele de analiză, utilizînd datele teoretice din capitolul anterior. Totodată vom încerca să punem în evidenţă care sînt limitele pe care limba le impune în utilizarea antonimelor, în ce condiţii pot fi ele încălcate şi care sînt consecinţele care decurg din aceste abateri.

În acest fel ilustrăm conceptul de antonimie în sens restrîns şi în sens larg, pe baza unor exemple selectate atît din fondul vechi al limbii, cît şi din cel neologic. Selecţia a fost dirijată de intenţia, declarată de la început, de a sprijini procesul de învăţare lexicală. Situaţiile comentate mai jos pot constitui sugestii, modele pentru alte analize de acelaşi tip.

● Pentru A (SE) **AGRAVA**, antonimul cel mai frecvent întîlnit este **A(SE) AMELIORA**. În dicţionar ele sînt definite, fiecare, prin sinonime: A (SE) AGRAVA = „a d e v e n i m a i g r a v, a s e î n r ă u t ă ţ i”, iar A (SE) AMELIORA = „a (s e) î m b u n ă t ă ţ i”. Definiţiile sugerează existenţa unei clase antonimice alcătuite astfel:

A (SE) AGRAVA, — A (SE) AMELIORA
A (SE) ÎNRĂUTĂŢI — A (SE) ÎMBUNĂTĂŢI

Deşi fiecare dintre cele două serii în opoziţie conţine sinonime perfecte, termenii sînt, de preferinţă, cuplaţi în vorbire în felul arătat mai sus şi utilizaţi astfel în opoziţie imediată.

Starea bolnavului s-a {*AGRAVAT* / *ÎNRĂUTĂŢIT*} *în loc să se* {*AMELIOREZE*. / *ÎMBUNĂTĂŢEASCĂ*}

Relaţiile dintre ei nu s-au {*AMELIORAT* / *ÎMBUNĂTĂŢIT*} *dimpotrivă s-au* {*AGRAVAT* / *ÎNRĂUTĂŢIT*}

Relaţia de antonimie dintre cele două serii de termeni are la bază caracterul comun al unor componente de sens: „acţiune" + „devenire", iar opoziţia se bazează pe componentele contrare „bun" / „rău". Prin urmare, neexistînd alte diferenţe, relaţia este simetrică, iar termenii ar trebui să fie cuplaţi oricum. Se observă totuşi o preferinţă în organizare a perechilor. Aceasta se datoreşte faptului că AGRAVA-AMELIORA se diferenţiază de ceilalţi termeni prin caracterul lor neologic, ceea ce îi face să fie frecvent folosiţi în contrast în limbaje speciale (medical, politic, juridic), în timp ce, ÎMBUNĂTĂŢI-ÎNRĂUTĂŢI aparţin limbajului uzual. Cu toate că toţi cei patru termeni ai clasei sînt literari, diferenţa de variantă funcţională în care ei sînt de preferinţă folosiţi antrenează o oarecare coloratură stilistică, ceea ce explică frecvenţa cuplurilor organizate în felul arătat mai sus.

● **CONCIS** şi **PROLIX** formează o pereche antonimică frecvent utilizată în combinaţie cu anumite contexte: despre *stil*, *vorbire*, *redactare*, *expunere*.

În dicţionar, CONCIS este definit ca „expus pe scurt, în puţine cuvinte", iar PROLIX, prin negarea antonimului: „lipsit de concizíune". Cele două cuvinte se referă la „concentraţia în idei" a unei expuneri, apreciind-o ca „prezentă", şi, respectiv „absentă". Întrucît ambele sînt neologisme, iar utilizarea lor este limitată la un număr restrîns de contexte, ele circulă în acelaşi tip de limbaj. Relaţia de antonimie dintre ele este în sens restrîns şi este fixată în limbă.

● Pentru **VINOVAT**, antonimul cel mai firesc este **NEVINOVAT**, termen obţinut prin derivare cu prefixul negativ, ceea ce face ca membrii perechii să se evoce reciproc cu uşurinţă. Pentru acelaşi cuvînt se mai poate menţiona însă şi antonimul INOCENT, prin urmare, clasa de antonime va avea următoarea organizare:

VINOVAT — NEVINOVAT
— INOCENT

INOCENT se diferențiază oarecum prin caracterul său neologic de VINOVAT (cuvînt vechi). Cum el nu are însă un antonim tot neologic, utilizarea termenilor în contrast se poate face oricum:

Omul VINOVAT își ferește privirea, pe cînd cel {*NEVINOVAT* / *INOCENT*} *se uită drept în ochii tăi.*

Se remarcă totuși o preferință pentru cuplarea termenilor cu același radical, determinată de atracția formală, dar și de caracterul neologic al lui INOCENT, mai puțin cunoscut și deci mai rar folosit decît sinonimul său.

● **A STRICA** este de obicei pus în relație de antonimie cu **A REPARA**, deoarece opoziția dintre ele este valabilă pentru mai multe situații, de exemplu: *Eu am STRICAT ceasul, eu trebuie să-l REPAR. Amestecîndu-te în relațiile dintre ei, mai mult le-ai STRICAT. Acum trebuie să faci ceva să le REPARI.*

Ambii termeni aparținînd limbajului uzual și fiind utilizați deseori în contrast, perechea este bine fixată în limbă. Antonimia dintre ei nu mai este valabilă totuși cînd A REPARA este utilizat în limbajul juridic cu sensul „a acoperi o pagubă, a plăti daune (pentru o stricăciune, insultă etc.)", ceea ce dovedește că trecerea la un alt sens, specializat și aparținînd altei variante funcționale a limbii, duce la încetarea relației de antonimie.

Pentru A STRICA se mai poate menționa însă și antonimul A DREGE, caracterizat de dicționar ca „popular și familiar" (v. DEX), ceea ce face ca între cei doi termeni ai perechii să apară o diferență de ordin stilistic. Această diferență incomodează într-un enunț formulat în limba literară, de aceea cuplarea celor doi termeni este evitată. Ea se estompează însă într-un enunț ca: *Meșterul STRICĂ și DREGE de frică.* (Proverb) deoarece A DREGE nu are un antonim caracterizat, de asemenea ca *popular* și *familiar*. Diferența de variantă funcțională dezechilibrează relația, făcînd ca această combinație să fie mai rar folosită.

● Pentru **FOLOSITOR** se pot indica drept antonime **NEFOLOSITOR, INUTIL, DĂUNĂTOR**. Relațiile din interiorul acestei clase antonimice sînt mai complexe decît cele descrise mai sus. NEFOLOSITOR și INUTIL, sinonime perfecte, se pot opune lui FOLOSITOR oricum:

S-au gîndit să-i dăruiască un obiect FOLOSITOR, nu unul {*NEFOLOSITOR.* / *INUTIL*}

Se observă totuși preferința pentru cuplarea cuvintelor cu același radical. INUTIL, neologic, este mai frecvent pus în relație cu UTIL, de asemenea neologism și, în plus, asemănător ca formă. Fă-

cînd abstracţie de valoarea stilistică pe care o implică neologismul, opoziţia termenilor de mai sus se poate face oricum.

Cu toate acestea, dacă în propoziţia de mai sus încercăm să opunem pe FOLOSITOR lui DĂUNĂTOR, observăm că sensul se modifică. Şi aceasta, pentru că, dacă antonimele derivate cu prefixele *ne-* şi *in-*, neagă pur şi simplu ceea ce exprimă rădăcina cuvîntului, DĂUNĂTOR *afirmă* contrariul. Relaţia dintre cele două se poate pune în evidenţă într-un exemplu ca: *Fumatul nu este FOLOSITOR sănătăţii, ci dimpotrivă, este DĂUNĂTOR.*

Diferenţele de sens între felul cum organizăm perechile antonimice sînt determinate de faptul că în seria NEFOLOSITOR, INUTIL, DĂUNĂTOR între termeni apar uşoare diferenţe de sens. Dacă primii doi afirmă că un lucru *nu este bun* pentru ceva (fără a fi neapărat *rău*), ultimul cuvînt afirmă că el *face rău*. Această diferenţă de sens se reflectă în relaţia antonimică, făcînd ca perechile să nu poată fi organizate oricum sau, în orice caz, selecţia depinde de intenţia vorbitorului de a afirma un lucru sau altul.

● Pentru **CONCORDANŢĂ** putem menţiona două antonime: **NECONCORDANŢĂ** şi **DISCORDANŢĂ**, ambele derivate de la aceeaşi rădăcină cu primul termen. Cele două nu sînt însă perfect sinonime între ele, deoarece diferă uşor ca sens, diferenţă care se reflectă şi în relaţia antonimică, de aceea nu este indiferent cum organizăm perechile. NECONCORDANŢĂ este definit în dicţionar ca „lipsă de potrivire (a ceva cu altceva), iar DISCORDANŢĂ ca „nepotrivire flagrantă între două sau mai multe elemente, fenomene". Diferenţa constă deci în faptul că primul cuvînt neagă pur şi simplu existenţa unei potriviri între două elemente, fără a aprecia în vreun fel această situaţie, în timp ce DISCORDANŢĂ afirmă că nepotrivirea este „flagrantă, supărătoare".

Cum toţi termenii discutaţi sînt neologici şi utilizaţi de obicei în limbajul cult, organizarea într-un fel sau altul a cuplurilor antonimice este dictată de intenţia vorbitorului de a accentua un sens sau altul.

● Pentru **PRIETEN** se pot indica antonimele: DUŞMAN, INAMIC, VRĂJMAŞ, NEPRIETEN, cvasisinonime avînd acelaşi referent, dar diferind între ele prin tipul de limbaj în care circulă. DUŞMAN, aparţinînd limbajului uzual ca şi antonimul său, este, fireşte, mult mai frecvent pus în relaţie cu acesta în exemple ca: *Apără-mă, Doamne, de PRIETENI, că de DUŞMANI mă feresc singur.*

INAMIC, deşi identic semantic cu DUŞMAN este însă neologic, şi, prin aceasta, uşor diferit ca sferă de întrebuinţare. Orice vorbitor face mai uşor relaţia între INAMIC şi AMIC, deoarece acestea se

atrag formal, decît între INAMIC și PRIETEN, deși opoziția este perfect posibilă, relația rămîne aceeași. Celălalt antonim, VRĂJMAȘ este simțit ca mai vechi (deși dicționarele nu dau nici o indicație în acest sens) și, din această cauză mai rar folosit, deci relația PRIETEN — VRĂJMAȘ, deși firească, apare mai rar în limba actuală și nu este fixată de uz: „*VRĂJMAȘUL prost ne tăgăduiește calitățile, PRIETENUL cuminte ne uită cusururile*". (I. L. Caragiale, *Ultimele cugetări*, Opere, vol. II, p. 633).

NEPRIETEN, un alt antonim posibil, este însă extrem de rar folosit astăzi. Dicționarele îl înregistrează ca „*învechit*" și, cu toate că perechea PRIETEN-NEPRIETEN ar trebui să fie bine fixată în limbă din cauza atracției formale a termenilor, ieșirea din uz a unuia dintre cuvinte antrenează diferențierea stilistică a acestora și deci punerea lor în relație este cu totul accidentală sau dictată de intenția de a realiza un anumit efect.

În exemplul discutat aici apare clar preferința pentru marcarea stilistică identică a membrilor unei perechi de antonime.

● Pentru **PROSPERITATE**, menționarea unui cuvînt opus nu este chiar foarte simplă. Un antonim posibil ar fi **MIZERIE**. Primul este definit în dicționar ca „s t a r e f e r i c i t ă, î n f l o r i t o a r e a v i e ț i i u n u i i n d i v i d s a u a u n e i c o l e c t i v i t ă ț i, b u n ă s t a r e, b e l ș u g", iar al doilea, ca „s t a r e d e e x t r e m ă s ă r ă c i e, n e n o r o c i t ă". Ambii termeni apreciază, prin urmare, aceeași „s t a r e" c a „f o a r t e f e r i c i t ă" și, respectiv, „f o a r t e n e n o r o c i t ă". Antonimia dintre ei este perfect echilibrată, echilibru asigurat și de marcarea identică a membrilor perechii sub aspectul intensității. Ambii termeni fac parte din limba literară și opoziția poate fi ilustrată cu exemple ca: *Este frapantă diferența între starea de PROSPERITATE a unor popoare, în contrast cu MIZERIA altora.*

Se poate observa totuși că, deși în exemplul de mai sus sînt respectate condițiile de antonimie, perechea nu este totuși foarte bine fixată în limbă. Aceasta dovedește importanța pe care uzul o are în consacrarea unei astfel de relații.

● Pentru **PLĂCERE**, antonimul cel mai firesc este derivatul prefixat al acestuia, **NEPLĂCERE** definit ca: „s t a r e p s i h i c ă s a u f i z i c ă p r o d u s ă d e c e v a n e p l ă c u t". Ambii termeni ai cuplului apreciază în mod neutru această stare, ceea ce asigură echilibrul relației prin marcarea identică a membrilor ei sub aspectul intensității. Într-un exemplu ca: „*Nu știu ce e DUREREA căci n-am cunoscut PLĂCEREA; nu plîng, căci n-am rîs niciodată*". (B. Delavrancea, *Cugetări și maxime* p. 175).

PLĂCERE este pus în opoziție cu DURERE, termen puternic marcat ca intensitate („s u f e r i n ț ă f i z i c ă s a u m o r a l ă"), și care, din această cauză, nu apare în mod obișnuit în această combinație, deoarece încalcă una dintre condițiile antonimiei. Termenii pot fi considerați antonimi în sens larg, deoarece se abat de la restricțiile amintite, iar relația poate fi actualizată în contexte ca cel citat mai sus, unde opoziția antonimică este perfect înțeleasă.

● Aceeași diferență privind intensitatea apare și în relația dintre **CRUD** și **BLÎND** din următorul exemplu:

„...*îl fac(pe om) credincios în zeii CRUZI ai furtunii și în cei BLÎNZI ai salvării*". (Vasile Pârvan, *Idei și forme istorice*, p. 57).

În mod firesc, în limbă relația de antonimie o stabilim între BLÎND-ASPRU(SEVER), pereche fixată prin frecventa folosire, în ciuda caracterului figurat al celui de-al doilea termen, și aceasta pentru că cele două cuvinte apreciază în aceeași măsură însușirea la care se referă. **CRUD**, din exemplul de mai sus este foarte puternic marcat ca intensitate, ceea ce face ca distanța dintre cele două cuvinte puse în relație să fie mai mare, iar antonimia dintre ele, acceptată doar în sens larg.

Antonimul obișnuit al lui **INTELIGENT** este **PROST**, relație pe care am discutat-o mai sus. În exemplul următor însă, INTELIGENT este pus în opoziție cu STUPID: „*Același individ poate să-ți apară în momente și în împrejurări diferite STUPID sau INTELIGENT, inhibat sau degajat*"... (Mihai Ghivrigă, *Copii timizi*, p. 42).

Opoziția dintre cele două cuvinte pare oarecum neașteptată, deoarece vorbitorul are mai prezentă în minte perechea citată mai sus, consacrată prin frecventa folosire. Explicația constă în faptul că STUPID intră în această relație cu cel de-al doilea sens al său derivat: „*(despre oameni)*, l i p s i t d e i n t e l i g e n ț ă, g r e o i l a m i n t e". Diferența de organizare a sferelor semantice ale celor două cuvinte, lipsa de paralelism face ca termenii să fie mai rar puși în legătură și perechea, deși perfect echilibrată, să nu fie atît de stabilă. De altfel, STUPID, neologism, este mai puțin cunoscut și deci mai rar folosit.

● Oarecum asemănătoare este și situația perechii **COPT—VERDE** din următorul exemplu: *Nu-mi plac fructele VERZI pentru că sînt prea acre, le prefer pe cele COAPTE.*

În mod obișnuit, în limbă antonimia se stabilește între COPT—CRUD opoziție valabilă pentru mai multe dintre sensurile celor două cuvinte.

Relația COPT—VERDE privește cel de-al treilea sens al lui VERDE pe care îl înregistrează dicționarele și este limitată contextual, despre *legume, fructe*. Deși citate independent de orice context, legătura și, respectiv, opoziția dintre cei doi termeni, pot fi perfect înțelese, perechea nu este totuși cea obișnuită, din cauză că în limbă există antonimul CRUD care se opune lui COPT atît pentru sensul principal, cît și pentru unele dintre sensurile secundare. Se observă că antonimia la nivelul sensurilor principale este preferată relației dintre două cuvinte, unul cu sens principal, celălalt cu sens secundar, chiar dacă în vorbire ele apar relativ frecvent în opoziție. Și aceasta, pentru că sensul secundar, obținut printr-o deplasare de la cel principal, are, de regulă, o încărcătură stilistică ce stînjenește simetria relației.

Din exemplele pe care le-am înfățișat mai sus se poate vedea că, spre deosebire de sinonimie, antonimia (adică perechile de cuvinte pe care le considerăm în mod obișnuit antonime) este, de cele mai multe ori, perfectă. Prin aceasta înțelegem că relația de opoziție se stabilește și se fixează între acele cuvinte care exprimă noțiuni contrarii sau contradictorii (fără a exista și alt tip de diferențe între ele), că se utilizează în aceleași contexte sau împrejurări și sînt identice ca valoare stilistică (expresivitate). Aceștia sînt termenii care se evocă reciproc în mintea vorbitorilor, iar perechea este cu atît mai stabilă, cu cît opoziția este valabilă pentru mai multe sensuri și cu cît mai numeroase sînt contextele în care ele sînt utilizate în contrast.

Exemplele discutate relevă faptul că, de cele mai multe ori, vorbitorul nu este în situația de a *recunoaște* statutul de antonime a două cuvinte și de a-l verifica prin context, el „știe" care este antonimul unui termen și utilizează relația respectînd condițiile cerute de împrejurările în care se face comunicarea. Pus în situația să aprecieze o relație de antonimie dată (întîlnită într-un text) vorbitorul o va raporta la ceea ce „știe" și o va interpreta în raport cu aceasta.

O altă observație privește organizarea perechilor de antonime în funcție de forma acestora. În principiu, s-a văzut că sînt mai frecvent puse în legătură cuvintele cu aceeași rădăcină (ambele prefixate sau numai unul din ele), dar observația este valabilă pentru situația în care antonimul derivat cu prefix negativ și cel cu rădăcină diferită sînt perfect sinonime. Dacă între acestea apare o cît de mică diferență de sens, ea este utilizată sau nu în funcție de intenția vorbitorului.

Diferențele de sens (altele decît cele în care rezidă opoziția) dintre cuvinte sau cele de coloratură stilistică, sau chiar cele care provin din organizarea diferită a sferelor semantice ale celor două cuvinte puse în opoziție — deci toate acele încălcări care duc la dezechilibrarea relației, prin urmare la antonime în sens larg — sînt evitate. Aceasta nu înseamnă că în vorbire nu se produc deplasări, încălcări

ale restricţiilor. Ele sînt destul de frecvente şi sînt justificate, de regulă, de intenţia celui care vorbeşte de a realiza un anumit efect stilistic.

În ce priveşte complexitatea relaţiilor dintr-o clasă antonimică se poate afirma că, în general, aceasta este condiţionată de doi factori : de numărul termenilor puşi în opoziţie şi de sinonimia perfectă sau imperfectă a termenilor care alcătuiesc cele două serii opuse. Oricît de complex organizată ar fi însă o clasă de antonime, în formarea unui mesaj concret selecţia este dirijată de regulă (conştient sau nu) spre acei termeni care respectă condiţiile cerute.

3.1.2 Antonimia în vorbire

Deşi din toate exemplele discutate pînă acum apare ca evidentă tendinţa vorbitorului de a selecta în exprimare din mai multe cuvinte posibile pe acelea care se opun îndeplinind toate condiţiile de antonimie, nu puţine sînt situaţiile în care termenii puşi în opoziţie se abat de la acestea. Abaterea poate fi mai mică sau mai mare : pot fi cuplaţi termeni diferind prin caracterul propriu sau figurat al sensului, prin expresivitate sau varianta stilistică la care aparţin, mergînd pînă acolo încît sînt puşi în relaţie antonimică termeni care nu au acest statut în sistem. Aceasta duce la obţinerea unor antonimii contextuale, relaţii care nu pot fi înţelese şi a căror valabilitate încetează în afara situaţiei care le-a generat.

Am grupat în acest capitol o serie de exemple pe care le prezentăm pornind de la situaţiile cele mai simple spre cele mai complexe, încercînd să identificăm pe ce anume se bazează opoziţia şi care sînt condiţiile care o favorizează. Situaţiile înfăţişate pot crea o imagine a felului în care antonimia se realizează în vorbire, pornind de la datele sistemului şi a limitelor între care se poate mişca.

Pe de altă parte, unele dintre exemplele discutate aici pot oferi sugestii în ce priveşte interpretarea unor efecte stilistice, a expresivităţii, efecte a căror sursă are la bază contrastul realizat prin opoziţii antonimice insolite.

● Un exemplu simplu şi uşor de decodat este constituit de antonimia dintre **SCURT** şi **ÎNALT** din contextul următor : *„Este de statură potrivită, bine legat, nici SCURT, nici prea ÎNALT, nici gras, nici slab"*. (G. Călinescu, *Cronicile optimistului*, p. 65).

În mod obişnuit, ÎNALT se opune în limba română lui SCUND, pereche consacrată, pe baza faptului că amîndouă apreciază la primul lor sens „î n t i n d e r e a v e r t i c a l ă" a unui obiect sau a unei fiinţe, în timp ce, SCURT se referă în primul rînd la „î n t i n d e r e a o r i z o n a t a l ă". Dimensiunea apreciată este prin urmare, alta. Pentru a putea fi puse în opoziţie, trebuie să se realizeze o deplasare a sensului, astfel încît cele două cuvinte să se refere la ace-

easi însuşire (să aibă o bază comună). SCURT este cel care în context îşi modifică înţelesul, trecînd de la aprecierea „î n t i n d e r i i o r i z o n t a l e" la cea a „î n t i n d e r i i v e r t i c a l e" şi astfel poate fi pus în legătură cu ÎNALT. Această deplasare semantică nu este chiar neobişnuită, deoarece sensul este înregistrat în dicţionar (s.2 din DEX, secundar), deci instituţionalizat. Relaţia antonimică SCURT-ÎNALT, deşi uşor de înţeles (cu referire la *statură)*, nu este obişnuită depăşind limitele sistemului, deoarece se abate de la regula componentelor de sens comune antonimelor, dar legătura se poate reface uşor prin deplasări de sens.

În ce priveşte contextele în care cele două cuvinte sînt folosite, trebuie remarcat că SCURT, chiar dacă realizează acest sens derivat care îi permite punerea în relaţie cu ÎNALT, are restricţii de utilizare. El nu se poate folosi cu referire la obiecte, de exemplu *casă* SCURTĂ sau *gard* SCURT; de aceea perechea antonimică în cauză este limitată ca utilizări contextuale.

● O pereche, de asemenea neobişnuită este **DUIOS-RECE** din exemplul: *„O colonie întreagă de oameni: viteji şi laşi, DUIOŞI şi RECI, îndrăzneţi şi prudenţi"*... (T. Vianu, *Jurnal*, p. 59)

Antonimia dintre aceşti termeni poate fi uşor înţeleasă, cu toate că vorbitorii nu pun de obicei în relaţie pe RECE cu DUIOS, ci cu CALD. Opoziţia RECE-CALD este fixată în limbă pentru că ea se realizează în primul rînd pentru sensul principal al celor două cuvinte. Paralelismul lor semantic a permis extinderea opoziţiei şi la sensurile lor figurate, limitate contextual ca: despre *oameni* „c a r e a r e / n u a r e c ă l d u r ă s u f l e t e a s c ă, a f e c ţ i u n e" sau despre *privire, gesturi, atitudini umane"* „c a r e e x p r i m ă / n u e x p r i m ă c ă l d u r ă s u f l e t e a s c ă".

DUIOS intră în această relaţie cu sensul său principal, definit în dicţionar ca „s e n t i m e n t a l, a f e c t i v", în timp ce RECE este realizat cu sens figurat. Diferenţa de organizare a sensurilor face ca termenii să nu fie frecvent puşi în legătură, deşi ar fi de aşteptat să fie preferat cuvîntul care intră în această relaţie cu sensul său principal. Echilibrul relaţiei dirijează însă opţiunea spre termenii marcaţi stilistic la fel, de aceea perechea RECE-CALD este cea consacrată (chiar şi pentru sensul secundar discutat aici). Frecventa ei folosire a dus însă la tocirea expresivităţii sensurilor secundare.

● O sporire a expresivităţii se realizează prin cuplarea unor termeni uşor asimetrici în versurile următoare, unde **NEGHIOB** este opus lui **GENIU**:

„La acelaşi şir de patimi deopotrivă fiind robi,
Fie slabi, fie puternici, fie GENII ori NEGHIOBI!"

(M. Eminescu, *Scrisoarea I*)

În mod firesc, NEGHIOB, definit în dicționar ca: „(Persoană) cu mintea mărginită, care pricepe greu un lucru, prost, nerod", se opune lui DEȘTEPT, deoarece apreciază „absența", respectiv „prezența" aceleiași însușiri: „inteligența", într-o măsură nedeterminată. GENIU precizează (prin raportare la DEȘTEPT) și gradul „extrem de mare" al „inteligenței" cuiva. Din cauza acestei diferențe de sens, GENIU nu este pus de obicei în relație cu NEGHIOB, cuplarea acestor termeni însemnînd o neglijare a echilibrului relației (unul din termeni are o marcă de intensitate mai puternică). Asocierea celor două cuvinte în versurile citate mai sus marchează opoziția cu un plus de expresivitate, datorită distanței mai mari dintre ele și caracterului nou al combinației.

● Același efect este obținut prin cuplarea unor termeni ca MIZER și BOGAT în:

„*Zdrobiți orînduiala cea crudă și nedreaptă,*
Ce lumea o împarte înMIZERI și BOGAȚI!"

(M. Eminescu, *Împărat și proletar*)

BOGAT se opune de obicei lui SĂRAC, combinație frecventă în limbă și, din această cauză, stabilă.

MIZER se diferențiază de BOGAT nu numai printr-o simplă opoziție antonimică, ci și prin faptul că el precizează că este vorba de o sărăcie „extremă", componentă de sens care se poate desprinde pe baza definiției din dicționar: „care se află într-o situație (materială) foarte proastă, nenorocit". Această trăsătură determină o altă diferență de sens care se adaugă celei antonimice, făcînd să crească diferența dintre termeni. Cuplarea lor, chiar dacă presupune o abatere de la legea simetriei relației, nu este imposibilă. Contrastul este ușor de înțeles, iar asimetria are drept consecință o creștere a expresivității.

● În exemplul următor antonimia se realizează între LAUDĂ și BATJOCURĂ: „*Ungurean bătrînul .... nu mai pricepea de-i LAUDĂ ori BATJOCURĂ*"

(I. Agârbiceanu, *Arhanghelii*, p. 248)

Conform definiției din dicționar LAUDĂ înseamnă „exprimare în cuvinte a prețuirii față de cineva sau ceva". În mod normal, cuvîntul care ar exprima sensul opus în limba română ar fi CRITICĂ, deși cele două nu sînt frecvent folosite în contrast. Pe lîngă faptul că CRITICĂ este neologic și folosit, de preferință în anumite tipuri de limbaje, BATJOCURĂ are în conținutul său, pe lîngă componentele „atitudine" + „de dezaprobare (a faptelor cuiva)" și pe cea de „ironie și insultă". Această componentă de sens, prezentă numai în conținutul ce-

lui de al doilea membru al perechii creează între termeni o diferență (distanță) mai mare decît simpla opoziție antonimică. Se încalcă astfel tendința firească spre echilibrul relației, dat de repartizarea egală a componentelor de sens în conținutul termenilor opuși. Din această cauză, în limba română LAUDĂ și BATJOCURĂ nu formează în mod obișnuit o pereche antonimică, deși legătura dintre ele se poate stabili relativ ușor și ambii termeni fac parte din limbajul uzual. Componenta de sens specifică numai unuia dintre termeni nu se estompează în opoziție, marcînd relația cu un plus de expresivitate.

● Opoziția între **CURAT—NECINSTIT** nu se stabilește spontan în mintea vorbitorilor, dar ea poate fi înțeleasă, eventual, chiar independent de un context fiindcă ea se bazează pe un sens secundar al lui CURAT frecvent folosit.
În exemplul: *Mai bine sărac și CURAT decît bogat și NECINSTIT* (Proverb) relația de antonimie este favorizată și de prezența în text a unei alte perechi de termeni: SĂRAC-BOGAT, care dirijează înțelegerea sensurilor ca opuse. În această pereche, NECINSTIT realizează sensul său propriu (de altfel, unicul) „l i p s i t d e c i n s t e, d e p r o b i t a t e", în timp ce CURAT este înțeles aici cu un sens secundar, „*figurat*" (al treilea înregistrat în DEX) „c i n s t i t, s i n c e r". Chiar dacă, în mod obișnuit îl opunem pe CURAT lui MURDAR, pentru că opoziția se realizează la nivelul sensurilor principale, sensul figurat al primului termen este destul de frecvent utilizat. Spunem, de pildă *conștiință curată, om curat la suflet, privire curată*. De aceea, cu toate că sensurile cu care CURAT și NECINSTIT intră în relație ocupă locuri diferite în conținutul celor două cuvinte (și diferă deci prin expresivitate), legătura dintre ele se poate stabili destul de ușor. Antonimia, deși ușor de înțeles, este oarecum dependentă de context, acesta condiționînd decodarea corectă. Explicabilă, perechea în cauză nu este totuși consacrată în limbă.

● În exemplul următor, mai complex decît cele discutate pînă aici, sînt puși în contrast doi termeni care nu sînt antonimi în sistem:

„*Viața și robia nu pot sta-mpreună*
Nu e totodată PACE și FURTUNĂ"

(MDR V, p. 329, *Daniil Sihastrul* de D. Bolintineanu)

PACE contrastează în mod obișnuit în limbă cu **RĂZBOI**, pereche bine fixată, deoarece opoziția se realizează între sensurile proprii ale celor două. **FURTUNĂ** nu are propriu-zis un antonim, el putînd fi, eventual, opus lui CALM. Dicționarul înregistrează însă două sensuri figurate pentru FURTUNĂ: (s.3) *figurat* „z b u c i u m, t u l b u r a r e s u f l e t e a s c ă" și (s.4) „r e v o l t ă, r ă s c o a l ă". În versurile citate este evident că cei doi termeni nu se opun pentru sensurile lor principale, ci sînt puși în legătură pe baza unei valori

semantice obţinute prin deplasare spre abstract, spre figurat. Este greu de precizat dacă FURTUNĂ trebuie înţeles pentru sensul 3 sau pentru sensul 4 din DEX. În contextul dat, legătura dintre termeni şi, respectiv, opoziţia dintre ei ar putea fi formulată pe baza componentelor de sens „p r e z e n ţ a" / „a b s e n ţ a" „s t ă r i i d e l i n i ş t e", înţeleasă fie „l i n i ş t e" „î n p l a n s o c i a l", fie ca „f e n o m e n a t m o s f e r i c", fie „î n p l a n p s i h i c". De altfel, aici importantă este numai opoziţia termenilor, iar nu şi domeniul concret de referinţă care poate fi înţeles oricum de vreme ce, fiind vorba de poezie sensul este metaforic. Cele două cuvinte se constituie deci într-o pereche antonimică, relaţie ce devine perfect clară în context.

Interesant în acest exemplu este faptul că opoziţia nu priveşte un sens sau altul precis identificabil din dicţionar ci, oarecum, o medie a acestora. Componentele de sens comune pot fi formulate deci într-un fel sau altul, pe primul plan în atenţie trecînd contrastul dintre cuvinte.

● **PLOAIE** şi **SOARE** constituie o pereche antonimică în exemplul:

După PLOAIE vine SOARE.

deşi propriu-zis cei doi termeni nu sînt diametral opuşi. Referenţii la care trimit sînt diferiţi, este adevărat, dar aici, antonimia deşi este implicată în lucruri, nu este totuşi extralingvistică, ci lingvistică. Cei doi termeni suferă o deplasare de sens, metaforică astfel: ei trimit la „v r e m e r e a" şi, respectiv la „v r e m e b u n ă", iar de aici la ideea de „r ă u" / „b i n e", noţiuni opuse logic, prin urmare se ajunge la opoziţia fundamentală care este esenţa antonimiei lingvistice. Că ea poate fi înţeleasă mai departe ca „s u p ă r a r e" / „b u c u r i e" sau „s i t u a ţ i e r e a" / „s i t u a ţ i e b u n ă" nu mai are importanţă, deoarece, prin caracterul foarte general al celor două noţiuni contradictorii, ele pot fi aplicate şi adaptate oricărei realităţi concrete. PLOAIE şi SOARE sînt cuvinte care, în limbă nu au statutul unor antonime. Ele sînt puse aici în această relaţie, dar, totodată, nu constituie decît suportul lingvistic (care poate fi acesta sau altul) prin care se exprimă o opoziţie logică. Utilizarea cu valoare metaforică poate genera deci antonimii ocazionale, dependente de context şi a căror valabilitate încetează dincolo de acesta.

● Situaţia aceasta este frecvent întîlnită şi poate fi ilustrată şi cu alte exemple, iar proverbele oferă o sursă inepuizabilă în acest sens. De pildă, în: *Cine s-a fript cu CIORBĂ suflă şi-n IAURT*, formal **CIORBĂ** şi **IAURT** apar în relaţie de antonimie, trimiţînd la referenţi diferiţi, dar care nu se opun în nici un fel. Legătura din-

tre ele, care înlesnește înțelegerea, este asigurată de prezența în context a verbului *a se frige* care sugerează că cele două cuvinte în contrast sînt considerate nu sub aspectul particularităților obiectelor pe care le denumesc, ci pentru o anumită *însușire* a acestora, și anume „t e m p e r a t u r a" la care ele se află. Aceasta devine componenta de sens comună care asigură legătura între cei doi termeni și ea este furnizată de context. Că este așa, o dovedește faptul că modificînd contextul, legătura nu s-ar mai realiza, de pildă în: *Cine mănîncă ciorbă, mănîncă și iaurt* sau *Cine face ciorbă bună face și iaurt bun*, termenii nu mai apar în contrast, opoziția nu se mai realizează. Relația de antonimie dintre CIORBĂ și IAURT, bazată pe trăsăturile contrare „m a r e" / „m i c" (referitor la „t e m p e r a t u r ă") se sprijină pe experiența extralingvistică a vorbitorului care știe dinainte la ce temperatură se mănîncă cele două feluri de mîncare și deci, poate face relația. Sensul proverbului citat merge însă mai departe, sugerînd, dincolo de sensul denotativ al cuvintelor, un alt sens, figurat. Formal, CIORBĂ și IAURT apar în enunț ca antonime, însă opoziția este ocazională, justificată stilistic. Cuvintele sînt ca și în cazul de mai sus, numai suportul lingvistic al unei opoziții logice. Ca probă, aceeași idee este sugerată prin alte cuvinte în diferite variante ale proverbului: *Cine s-a fript cu zamă și-n lapte acru suflă. Cine s-a fript cu foc suflă și-n gheață.*

● Aceeași relație de opoziție realizată prin cuvinte ce nu sînt antonime în sistem o întîlnim și în proverbul: *Să nu fii scump la TĂRÎȚE și ieftin la FĂINĂ.*

Ca și în cazurile precedente, sînt puși în contrast doi termeni din aceeași sferă semantică, dar care, în afara contextului dat, nu se opun. Aceasta înseamnă că în context se produce ceva care permite atît legătura, cît și opoziția dintre ei, iar elementele care înlesnesc decodarea sînt membrii perechii antonimice fixate în limbă, SCUMP-IEFTIN. Prezența acestora sugerează ideea că **TĂRÎȚE** și **FĂINĂ** nu se referă la particularitățile referenților respectivi, nu sînt înțelese deci cu sensul lor denotativ, ci la o altă însușire comună sub care sînt privite obiectele și anume la „v a l o a r e". Aceasta este componenta de sens care, generată de context, permite punerea în legătură a celor doi termeni, iar opoziția se realizează prin trăsăturile de sens „m a r e" / „m i c". Este o întîmplare că autorul popular a ales cele două substantive pe care le-a pus în contrast pentru a sugera această idee, și nu altele, de pildă AUR-PIETRIȘ ș.a.m.d. Aceasta înseamnă că și în acest caz antonimia este ocazională, favorizată de anume contexte (lingvistice sau extralingvistice), iar cuvintele care alcătuiesc perechea se opun, dincolo de sensurile lor, prin valorile conotative la care trimit.

• În exemplul următor sînt puși de asemenea în contrast doi termeni care în limbă nu au statut de antonime, nu se evocă reciproc și nu alcătuiesc în mod obișnuit o pereche: „*Au coexistat întotdeauna săcărul și minciuna, cinstea și nedreptatea, FOAMEA și RISIPA* ...”

(D. Popescu)

Opoziția dintre **FOAME** și **RISIPĂ** nu poate fi înțeleasă decît prin transfer metonimic de tipul *cauză-efect*. FOAMEA este consecința *sărăciei* extreme, a lipsei mijloacelor elementare de trai, iar RISIPA este consecința *bogăției*, a surplusului de valori materiale. Cele două cuvinte ale perechii trimit, prin urmare, la „s ă r ă c i e” / / „b o g ă ț i e”, noțiuni contrare.

Componenta de sens care permite legătura dintre termeni este „s t a r e m a t e r i a l ă” apreciată ca „f o a r t e r e a” și respectiv, ca „f o a r t e b u n ă”. Deși, dacă urmărim deplasarea sensului prin metonimie, opoziția dintre cele două cuvinte poate fi înțeleasă în felul arătat mai sus, ea este totuși înlesnită de prezența în același context a unor alte perechi de antonime consacrate care îl avertizează pe cititor că autorul intenționează să realizeze un contrast între o serie de cuvinte. Citată independent de un context, perechea FOAME-RISIPĂ nu este înțeleasă, prin urmare relația de opoziție este aici condiționată contextual.

• Un alt exemplu de antonimie stilistică este reprezentat de opoziția între **CER—DURERE** din versurile:

„Și de-ntrebați atuncea, vouă ce vă rămîne?
Munca, din care dînșii se-mbată în plăceri,
Robia viața toată, lacrimi pe-o neagră pîne,
Copilelor pătate mizeria-n rușine...
Ei tot și voi nimica; ei CERUL, voi DURERI!”

(M. Eminescu, *Împărat și proletar*)

DURERE realizează aici o valoare semantică specială reprezentînd media între sensul 1 (DEX): „s u f e r i n ț ă f i z i c ă s u p o r t a t ă d e c i n e v a” și sensul 2, figurat, „s u f e r i n ț ă m o r a l ă”. Termenul în discuție este asociat de cele mai multe ori cu BUCURIE. Antonimul din versurile de mai sus, CER, intră în această pereche numai datorită unei deplasări semantice bazate pe o metonimie, pornind de la cel de al treilea sens pe care îl înregistrează dicționarul „r a i”. El este înțeles deci ca „f e r i c i r e e x t r e m ă, c a î n r a i” și pe baza acestui sens se poate stabili relația de opoziție cu DURERE. În această pereche, unul din termeni intră cu o valoare semantică foarte apropiată de cea de bază, în timp ce celălalt, cu un sens special care rezultă nu numai din deplasarea semantică,

ci și din relația cu antonimul său. Antonimia este, prin urmare ocazională, marcată stilistic, iar decodarea ei este favorizată de întregul context care conține, pe lîngă informațiile de sens necesare înțelegerii concrete, și opoziția TOT—NIMICA ceea ce înlesnește înțelegerea.

● Un exemplu interesant îl constituie punerea în contrast a termenilor **ÎNAINTARE—STAGNARE** din contextul următor: *„Tensiunea căutării, extrem de variată și eterogenă, cu suișurile și coborîșurile ei, ÎNAINTĂRILE într-o direcție și STAGNĂRILE în alta este însă vie și promițătoare".*

(„România Literară", XIX, nr. 21, 1986, p. 19)

Antonimul obișnuit al lui ÎNAINTARE, înțeles aici cu o valoare ușor deplasată, figurată ca „p r o g r e s", este REGRES, opoziție justificată de componentele de sens „(m e r s) î n a i n t e" / „(m e r s) î n a p o i", indicînd cele două direcții posibile ale „d e p l a s ă r i i (e v o l u ț i e i)" care ar constitui componenta de sens comună, care stabilește relația între cele două cuvinte.

În antonimia de mai sus, opoziția nu se realizează însă pe baza trăsăturii care indică „d i r e c ț i a (d e p l a s ă r i i)" ci pe baza ideii de „m e r s" / „o p r i r e", deci prin aceea ce consideram a fi trăsătura comună. Deplasarea interesului spre o altă componentă a sensului, care devine cea importantă pentru opoziție, generează o antonimie nouă, alta decît cea obișnuită în limbă.

● Importanța pe care situația concretă de comunicare, limbajul în care este formulat un mesaj, o are în antonimie, poate fi ilustrată astfel: nici un vorbitor obișnuit, cînd se exprimă în limbajul curent, nu stabilește vreo relație de opoziție între **HAZARD** și **NECESITATE.** Dacă cerem cuiva să ne indice antonimul unuia dintre cei doi termeni este poate puțin probabil să obținem această pereche. Fiecare dintre cele două cuvinte funcționează relativ independent în conștiința vorbitorului nespecialist, deoarece acesta nu realizează nici o legătură între ele: HAZARD este definit în DEX ca „î m p r e j u r a r e (f a v o r a b i l ă s a u n e f a v o r a b i l ă) a c ă r e i c a u z ă r ă m î n e î n g e n e r a l n e c u n o s c u t ă", iar NECESITATE, cu sensul *1* „c e e a c e s e c e r e, s e i m p u n e s ă s e f a c ă" și sensul *2*, specializat, „c a t e g o r i e f i l o z o f i c ă e s e n ț i a l ă c a r e d e s e m n e a z ă î n s u ș i r i l e ș i r a p o r t u r i l e c a r e n u a u t e m e i i n t e r n, d e c u r g î n d i n e v i t a b i l d i n e s e n ț a l u c r u r i l o r, d i n l e g i l e l o r d e d e z v o l t a r e, r e f l e c t î n d a s p e c t e l e g e n e r a l e, l e g i c e, t i p i c e a l e p r o c e s e l o r, t e n d i n ț e l e l o r p e r m a n e n t e, f u n d a m e n t a l e". Definiția celui de al doilea sens trimite evident la accepția cu care este utilizat cuvîntul în filozofie.

Într-o frază selectată dintr-un eseu al cărui autor este un filozof, întîlnim cele două cuvinte puse în relație:
„Aceste interogații sintetizează nevoia de certitudini a oamenilor într-un secol deconcertant prin suferințele la care au fost supuși, prin forța cu care HAZARDUL s-a impus ca NECESITATE".

(„România Literară", XIX, nr. 21 mai, 1986)

Autorul folosește aici pe HAZARD în locul sinonimului consacrat în filozofie, ÎNTÎMPLARE (pentru nici unul dintre cele două cuvinte dicționarul nu înregistrează sensul din filozofie). În limbajul filozofic ÎNTÎMPLARE și NECESITATE denumesc două noțiuni între care există un raport dialectic, ele opunîndu-se și presupunîndu-se reciproc. Deci în interiorul acestuia, și numai aici, termenii sînt opuși, pentru că ei sînt avuți în vedere sub un anumit aspect, necunoscut în limbajul uzual. Din această cauză, perechea NECESITATE—ÎNTÎMPLARE (sau HAZARD — termenul din fraza citată) nu constituie un cuplu antonimic în limba comună.

Rezultă de aici că limbajul specializat modifică perspectiva și cuvinte care nu sînt antonime pentru orice vorbitor se opun în interiorul acestuia și numai aici. Tentativa de a transfera opoziția din filozofie în limba obișnuită (eseul se adresează totuși și nespecialiștilor) duce la realizarea, în interiorul acesteia, a unei noi antonimii pe care un vorbitor, fără o anumită pregătire sau care nu consultă dicționarul, nu o poate sesiza. Înțelegem de aici că perechea citată este antonimică într-o situație de comunicare dată și încetează de a mai fi în alta, ceea ce înseamnă că limbajul special, adică domeniul de utilizare este încă un factor care schimbă unghiul de apreciere, favorizînd noi opoziții care cu timpul, prin frecventă utilizare, se pot fixa.

Exemplele discutate mai sus, la care s-ar mai putea adăuga multe altele, pun în evidență faptul că la fel ca și la fenomenele semantice înfățișate mai înainte, trebuie făcută o deosebire între antonimia în limbă și cea în vorbire. În mod obișnuit, orice vorbitor poate indica spontan antonimul unui cuvînt sau poate identifica perechile de cuvinte opuse dintr-un text, dar acestea vor fi întotdeauna, în concordanță cu relația fixată deja în mintea sa, deci antonime obișnuite.

În vorbire însă se stabilesc opoziții noi, dar trebuie precizat că producerea acestora nu se face la întîmplare. Condițiile antonimiei trebuie cît de cît respectate, din context trebuie să rezulte trăsăturile de sens pe baza cărora cuvintele sînt puse în relație, chiar dacă acestea sînt generate de unghiul nou din care este apreciat referentul; trebuie să mai rezulte, de asemenea, și în ce constă opoziția dintre cuvinte, deci componenta logic opusă. Prin urmare nu orice ter-

meni pot deveni antonimi și nu în orice condiții. Contextul (lingvistic sau ca situație de comunicare) este acela care produce elementele necesare pentru a înțelege contrastul. Antonimiile astfel obținute sînt ocazionale și încetează în afara contextului care le-a favorizat și care, de cele mai multe ori, pentru a sublinia intenția de a pune în opoziție niște noțiuni, conține una sau mai multe perechi antonimice obișnuite.

Schimbarea permanentă a unghiului de apreciere, dinamica sensurilor sînt condiții care permit opoziții noi, chiar și în cazul unei relații atît de rigide cum este antonimia.

3.2 Modalități de rezolvare a exercițiilor privind antonimia

În cele ce urmează, prezentăm un număr de exerciții rezolvate, încercînd să punem în evidență cele mai importante aspecte care se relevă în studiul antonimiei. Acestea sînt grupate în două categorii: prima categorie cuprinde exerciții propuse de noi și concepute în așa fel încît să ilustreze, fiecare, cîte unul din aspectele teoretice discutate pînă aici; cea de a doua categorie cuprinde exerciții selectate din manualele școlare. Rezolvarea acestora nu se limitează, de cele mai multe ori, la cerințele formulate în enunț, ci încearcă să sugereze, dincolo de acestea, diverse posibilități de nuanțare a rezolvării.

3.2.1 Exerciții privind aspectul formal al antonimiei

● Dați antonime derivate pentru următoarele cuvinte și formulați propoziții cu fiecare pereche:

plăcut, avantaj, favorabil, normal, dureros, ordine, suficient, legal, activ, capabil, amic.

Exercițiul limitează rezolvarea numai la menționarea antonimelor derivate — procedeu frecvent utilizat pentru obținerea termenilor cu sens opus. Soluția ar putea fi următoarea:

PLĂCUT — NEPLĂCUT:

Este foarte PLĂCUT să te plimbi prin pădure pe vreme bună, dar e NEPLĂCUT să te apuce ploaia.

AVANTAJ — DEZAVANTAJ:

Fiecare dintre soluțiile pe care le-ai găsit are AVANTAJELE și DEZAVANTAJELE ei.

FAVORABIL — DEFAVORABIL :

Vremea ploioasă e FAVORABILĂ agriculturii, dar e DEFAVORABILĂ pentru cine pleacă în excursie.

Un alt antonim derivat pentru FAVORABIL este şi NEPRIELNIC, derivat însă de la o altă rădăcină. Acesta este pus în mod firesc în legătură cu PRIELNIC, nu cu FAVORABIL, deşi relaţia antonimică este aceeaşi. Explicaţia constă în puternica atracţie formală a cuvintelor cu sens opus, ceea ce determină frecventa lor folosire în pereche şi, în consecinţă, fixarea acesteia.

DUREROS — NEDUREROS :

Nu putea spune exact ce simte: pe corpul lui, locurile DUREROASE alternau cu cele NEDUREROASE.

ORDINE — DEZORDINE :

De-abia ieri am făcut ORDINE în camera ta şi acum e o DEZORDINE de nedescris.

Chiar dacă exerciţiul nu ar fi cerut în mod expres indicarea numai a antonimelor derivate, opusul care ne vine spontan în minte este tot cel format cu prefix negativ, din cauza asemănării formale a celor două. Ca dovadă, este faptul că DERANJ, un alt antonim posibil este mai rar folosit ca opus lui ORDINE.

SUFICIENT — INSUFICIENT :

Laptele ăsta e SUFICIENT pentru prăjitura pe care vrei s-o faci, dar făina este INSUFICIENTĂ.

Pentru acelaşi cuvînt propus s-ar mai putea indica şi antonimul NEÎNDESTULĂTOR, de asemenea derivat, dar de la o altă bază. Relaţia se face însă mult mai greu din pricina deosebirilor formale. Totodată, în perechea SUFICIENT-NEÎNDESTULĂTOR mai apare şi o diferenţă stilistică : primul termen este un neologism iar al doilea cuvînt vechi, apare astăzi mai rar, fiind înlocuit de sinonimul său neologic.

LEGAL — ILEGAL, NELEGAL :

Am să verific dacă ceea ce ceri tu e un lucru LEGAL.
Dacă e ILEGAL(NELEGAL), nu-ţi pot rezolva cererea.

ACTIV — INACTIV :

Omul ACTIV rămîne mereu tînăr. Cel INACTIV îmbătrîneşte repede.

CAPABIL — INCAPABIL :

Prietenul tău e CAPABIL să rezolve cele mai grele lucruri, dar e INCAPABIL să înţeleagă că trebuie să-şi cultive răbdarea.

AMIC — INAMIC:

Un om adevărat se poartă corect atît cu AMICII, cît și cu INAMICII săi.

Perechea citată este cea impusă în mod firesc, de cerința exercițiului, dar este totodată dictată și de atracția formală a termenilor. Pentru AMIC s-ar mai putea cita un alt antonim derivat și anume NEPRIETEN. Vorbitorii nu fac însă de obicei o asemenea legătură și din cauză că AMIC, neologic, contrastează puternic cu caracterul învechit al lui NEPRIETEN.

Exercițiul pune în evidență faptul că adesea antonimele se obțin prin derivare cu prefixe negative, dintre care cele mai frecvente sînt *ne-*, *des(z)-*, *in-*. Cînd pentru același cuvînt se pot indica mai multe antonime, legătura se stabilește cel mai repede cu cel derivat, datorită unei atracții formale firești. Sfera de circulație, valoarea stilistică este de asemenea un factor care influențează (conștient sau nu) organizarea perechii.

● Indicați pentru următoarele cuvinte antonime cu rădăcini diferite. Formați propoziții cu acestea: *zgîrcit*, *repede*, *ud*, *friguros*, *proaspăt*, *curajos*, *a urca*, *dulce*, *precedent*, *costisitor*, *favorabil*.

ZGÎRCIT — DARNIC:

Omul DARNIC este întotdeauna înconjurat de prieteni.

Pentru ZGÎRCIT se mai pot indica și alte antonime: GENEROS (sinonimul neologic al lui DARNIC) și RISIPITOR, diferit oarecum ca sens de acestea prin aceea că denumește pe cel care cheltuiește „f ă r ă s o c o t e a l ă".

REPEDE — ÎNCET:

Îmi place să merg ÎNCET și să admir peisajul.

UD — USCAT:

Soarele este puternic, iar rufele sînt deja USCATE.

FRIGUROS — CĂLDUROS:

Camera asta are pereții groși și e foarte CĂLDUROASĂ.
Vremea va fi CĂLDUROASĂ, cu cerul senin.

PROASPĂT — VECHI:

Cei care suferă de stomac e preferabil să mănînce pîine mai VECHE.

Pentru același cuvînt se poate indica și antonimul VEȘTEJIT, relație ce poate fi ilustrată astfel: *Am adus flori PROASPETE, cele din glastră sînt VEȘTEJITE.*

CURAJOS — FRICOS:

Ți-a pierit orice urmă de curaj, ești mai FRICOS decît aș fi crezu..

Un alt antonim posibil pentru cuvîntul propus este LAȘ. Din cauza caracterului său neologic el se diferențiază oarecum de termenul opus, dar relația este totuși frecventă, întrucît LAȘ nu are un antonim derivat de la aceeași rădăcină.

A URCA — A COBORÎ:

Am COBORÎT în fugă cele trei etaje. Presiunea astăzi a COBORÎT simțitor. Cînd m-a văzut, a COBORÎT privirea.

Cele trei exemple ilustrează faptul că A COBORÎ poate fi utilizat în situații diferite. Pentru al treilea exemplu, deși verbul are aproximativ același sens, antonimul obișnuit este A RIDICA.

Pentru DULCE se pot indica mai multe antonime, diferite între ele, iar relația poate fi ilustrată de fiecare dată altfel:

DULCE — SĂRAT:

La gurile Dunării, apa DULCE se amestecă cu cea SĂRATĂ. Îmi place în egală măsură și brînza DULCE de vacă și cea SĂRATĂ.

DULCE — ACRU:

Mă tem că laptele ăsta DULCE o să ajungă ACRU, dacă-l mai lași aici.

DULCE — AMAR:

Cine a mîncat papară
Știe DULCE-i ori AMARĂ. (Proverb)

Relația este mereu alta în funcție de felul în care opoziția s-a fixat în uz și de felul în care vorbitorii au fost interesați de aprecierea referentului. De altfel în primele trei exemple citate, DULCE nu realizează sensul înregistrat de dicționare *„care are gustul mierii sau al zahărului"*, ci își stabilește valoarea în raport cu antonimul său.

PRECEDENT — URMĂTOR:

Și în ziua PRECEDENTĂ examenului și în cea URMĂTOARE îl duruse capul foarte tare.

COSTISITOR — IEFTIN:

Cînd pleca la cumpărături căuta numai mărfurile COSTISITOARE, cele IEFTINE nu-i plăceau.

În mod normal, vorbitorii îl opun pe IEFTIN lui SCUMP, amîndouă cuvinte vechi ale limbii. Relația pe care o propunem mai sus nu este foarte frecventă, deoarece COSTISITOR, neologism, este mai rar asociat unui cuvînt vechi.

Pentru FAVORABIL, orice vorbitor indică, în primul rînd ca antonim derivatul cu prefix negativ. Exercițiul cere însă un cuvînt opus avînd o rădăcină diferită, care ar putea fi POTRIVNIC. Opoziția dintre ele este evidentă și poate fi ilustrată astfel :
Vom vedea dacă împrejurările vor fi FAVORABILE sau POTRIVNICE pentru ce ne-am propus.

În pofida opoziției clare dintre ele, cele două cuvinte nu sînt frecvent puse în legătură atît din cauza diferenței de vechime (primul este neologism, iar al doilea, cuvînt vechi), cît și din cauză că derivatul cu prefix negativ este mai ușor evocat datorită atracției formale.

Se observă că nu întotdeauna este foarte ușor să găsim un antonim cu rădăcină diferită (în afara cazurilor cînd aceste perechi le sînt fixate deja). Tendința este de a apela la un opus obținut prin prefixare. Exercițiul este util mai ales pentru neologisme, fiind un bun prilej de achiziționare corectă și sistematică de noi cuvinte.

● a) Găsiți antonime pentru următoarele cuvinte și așezați-le pe coloane astfel : 1) cuvîntul cerut, 2) antonime derivate, 3) antonime cu altă rădăcină : *respectuos*, *adevăr*, *corect*, *posibil*, *direct*, *tulburat*, *sănătos*, *succes*, *hotărît*, *noroc*, *răbdător*, *vioi*, *viu*, *artificial*, *atent*, *consecvent*, *conștient*, *timiditate*, *convenabil*, *continuu*, *ostil*, *frecvent*, *temporar*, *politicos*, *sătul*.

b) Arătați raportul de sens dintre cuvintele din coloanele *2* și *3* și încercați să formulați diferențele acolo unde este cazul.

Rezolvarea exercițiului poate fi următoarea :

1	2	3
respectuos	nerespectuos	obraznic
adevăr	neadevăr	minciună
corect	incorect	greșit
posibil	imposibil	—
direct	indirect	
tulbure	—	limpede
sănătos	nesănătos	bolnav
succes	insucces	eșec
hotărît	nehotărît	șovăielnic
noroc	nenoroc	ghinion
răbdător	{nerăbdător {impacient(at)	—
vioi	—	apatic
viu	—	mort
artificial	—	natural
atent	neatent	—
consecvent	inconsecvent	schimbător
continuu	discontinuu	întrerupt
ostil	—	prietenos
frecvent	—	rar
temporar	—	permanent
politicos	nepoliticos	—
sătul	nesătul	flămînd

Din tabelul întocmit mai sus constatăm că pentru majoritatea cuvintelor se pot indica atît antonime derivate, cît şi altele cu rădăcină diferită.

Relaţia dintre cuvintele din coloanele *2* şi *3* nu este întotdeauna de sinonimie perfectă. Acolo unde apar diferenţe (de diverse tipuri) ele se reflectă în relaţia antonimică.

RESPECTUOS – NERESPECTUOS, OBRAZNIC. Între ultimii doi termeni există o uşoară diferenţă de sens. NERESPECTUOS, derivat neagă baza şi, prin aceasta, are un sens mai slab, însemnînd doar că cineva este „lipsit de stimă, de consideraţie", în timp ce OBRAZNIC afirmă că cineva are o atitudine „lipsită de ruşine" (v. DEX). Această componentă face ca OBRAZNIC să denumească referentul mai precis şi, de aici, diferenţa de sens dintre cele două, pe care vorbitorul o foloseşte sau nu, în funcţie de intenţia sa.

ADEVĂR – NEADEVĂR, MINCIUNĂ. Cele două antonime diferă prin aceea că termenul derivat, negînd baza, afirmă că ceva „nu este conform cu adevărul", în timp ce MINCIUNĂ presupune „intenţia de denaturare" a adevărului, aducînd prin aceasta un plus de informaţie în raport cu cvasisinonimul său. Diferenţa de sens dintre cele două se reflectă în relaţia de antonimie şi se actualizează în situaţii diferite.

CORECT – INCORECT, GREŞIT. Ultimul termen se diferenţiază de sinonimul său prin faptul că INCORECT afirmă doar că ceva „nu corespunde regulilor", în timp ce GREŞIT afirmă clar că este vorba de o abatere.

SĂNĂTOS – NESĂNĂTOS, BOLNAV. Ultimul termen este mai puternic ca sens afirmînd direct absenţa stării de sănătate, în timp ce NESĂNĂTOS, deşi exprimă acelaşi lucru, are un sens mai atenuat, deoarece nu afirmă nimic, ci doar neagă baza. Această diferenţă influenţează alegerea unui termen sau a altuia în funcţie de situaţia de comunicare.

SUCCES – INSUCCES, EŞEC. Eşec este mai puternic decît sinonimul său, deoarece afirmă mai direct fără menajamente, lipsa de reuşită într-o acţiune.

HOTĂRÎT – NEHOTĂRÎT, ŞOVĂIELNIC. Ultimii doi termeni sînt identici ca sens, iar preferinţa pentru termenul derivat în alcătuirea perechii de antonime este dictată de apropierea formală a acestora.

NOROC – NENOROC, GHINION. Ca şi mai sus, derivatul prefixat neagă baza, avînd deci un sens mai atenuat decît sinonimul său neologic, care trimite mai direct la „împrejurarea nefavorabilă" în care se petrece o acţiune. Sensurile sînt identice, diferenţa dintre cele două fiind, eventual, doar stilistică.

CONSECVENT — INCONSECVENT, SCHIMBĂTOR. Raportul de sens dintre cele două antonime este același ca în cazul exemplelor precedente. SCHIMBĂTOR este mai precis ca sens decît sinonimul său.

CONTINUU — DISCONTINUU, ÎNTRERUPT. Ultimii doi termeni sînt identici ca sens. ÎNTRERUPT este însă mai frecvent folosit, fiind mai cunoscut decît sinonimul său, neologic, care are totuși avantajul unei apropieri formale cu cuvîntul antonim.

SĂTUL — NESĂTUL, FLĂMÎND. Acest exemplu se deosebește de cele anterioare, deoarece ultimii doi termeni diferă între ei ca sens. În timp ce NESĂTUL, care neagă baza înseamnă „care nu și-a potolit pe deplin foamea sau setea" (deci se presupune că a mîncat totuși), FLĂMÎND înseamnă „care nu a mîncat de multă vreme". Diferența de sens dintre ele se traduce în aceea că termenii sînt selectați astfel în alcătuirea perechilor antonimice, în funcție de ce anume urmărește vorbitorul să pună în evidență, de exemplu :

SĂTULUL nu crede FLĂMÎNDULUI. SĂTUL sau NESĂTUL, trebuie să te ridici de la masă.

Se remarcă faptul că, de cele mai multe ori se pot indica pentru același cuvînt două antonime : unul derivat și altul cu rădăcină diferită. În principiu cel derivat are un sens mai atenuat, deoarece afirmă ceva nu direct, ci prin negare și, prin aceasta, se distinge ușor ca efect stilistic de sinonimul cu rădăcină diferită.

Se înregistrează și cazuri cînd două antonime ale aceluiași cuvînt se diferențiază semantic, iar atunci alegerea unuia sau a altuia este dirijată de intenția vorbitorului.

3.2.2 Exerciții de identificare și interpretare semantică a antonimelor

● Transformați următoarele propoziții în așa fel încît să exprime contrariul, folosind antonime.

1. Purta întotdeauna haine LUNGI și LARGI care îl dezavantajau.
2. Razele PUTERNICE ale soarelui luminau poienița.
3. Becul acesta PUTERNIC e absolut NECESAR aici.
4. La gemurile CURATE atîrnau perdele UȘOARE.
5. Pe marginea paginii trăsese două linii STRÎMBE.
6. Cînd am ajuns eu acasă, tocmai ADORMISE.
7. Odaia dinspre stradă era LUMINOASĂ și CALDĂ.
8. Ușa de la intrare era ÎNCUIATĂ.

Exercițiul nu pune probleme deosebite de rezolvare, urmărește să creeze deprinderea de a identifica antonimele potrivite în funcție de anumite contexte. Rezolvarea poate fi următoarea :

1. Purta întotdeauna haine SCURTE și STRÎMTE care îl dezavantajau.

2. Razele SLABE ale soarelui luminau poienița.
3. Becul acesta SLAB e absolut INUTIL aici.
4. La geamurile MURDARE atîrnau perdele GRELE.
5. Pe marginea paginii trăsese două linii DREPTE.
6. Cînd am ajuns eu acasă, tocmai SE TREZISE.
7. Odaia dinspre stradă era ÎNTUNECOASĂ și RECE.
8. Ușa de la intrare era DESCUIATĂ.

Cuvintelor propuse în exercițiu li se pot găsi, eventual și alte antonime (pentru alte sensuri). Identificarea antonimelor potrivite, în funcție de valoarea semantică realizată în contexte date, precum și atenția îndreptată spre alegerea acelor cuvinte care pot apărea în combinațiile propuse, sînt utile pentru a dezvolta obișnuința de a ne exprima corect, adecvat, potrivit cu împrejurările în care comunicăm.

● Completați spațiile punctate cu antonimele cuvintelor subliniate.
1. De ce ai RESPINS invitația mea și ai.... pe a lui ?
2. Nu știu dacă piatra de la inelul acesta e PREȚIOASĂ sau ...
3. Îmi place ca iarna să fie FRIGUROASĂ, iar vara .....
4. Cinstea nu se CUMPĂRĂ, nici nu se.....
5. Decît PRIETENI mincinoși, mai bine ... pe față.
6. Îl admir pentru CURAJUL lui, n-a dat niciodată dovadă de...
7. Ce i-am spus eu i-a INTRAT pe o ureche și i-a ... pe cealaltă.
8. Soarele RĂSARE nu ca să..., ci ca să lumineze.
9. Apa LINĂ face mult noroi, iar cea ... și pietrele le spală.
10. O fi el ÎNDEMÎNATIC la tenis, dar la lucru e....

Exercițiul se poate rezolva astfel:
1. De ce ai RESPINS invitația mea și ai PRIMIT-O (ACCEPTAT-O) pe a lui?
2. Nu știu dacă piatra de la inelul acesta e PREȚIOASĂ sau FALSĂ.
3. Îmi place ca iarna să fie FRIGUROASĂ, iar vara CĂLDUROASĂ (CALDĂ).
4. Cinstea nici nu se CUMPĂRĂ, nici nu se VINDE.
5. Decît PRIETENI mincinoși, mai bine DUȘMANI (INAMICI) pe față. (Proverb)
6. Îl admir pentru CURAJUL lui, n-a dat niciodată dovadă de LAȘITATE (FRICĂ).
7. Ce i-am spus eu i-a INTRAT pe o ureche și i-a IEȘIT pe cealaltă.
8. Soarele RĂSARE nu ca să APUNĂ, ci ca să lumineze.
9. Apa LINĂ face mult noroi, iar cea REPEDE și pietrele le spală.
10. O fi el ÎNDEMÎNATIC la tenis, dar la lucru e NEÎNDEMÎNATIC.

Exercițiul nu pune probleme dificile de rezolvare, mai ales că termenii cărora trebuie să li se găsească un antonim sînt, în principiu,

fixați într-o pereche prin uz. În cîteva dintre situațiile de mai sus se pot propune mai multe soluții, urmărind prin aceasta și introducerea și asimilarea unor termeni din fondul neologic al limbii. Exercițiul este util și pentru dezvoltarea deprinderii de a utiliza corect acele perechi antonimice potrivite cu contextul.

● Transformați următoarele propoziții în așa fel încît să exprime contrariul, utilizînd antonime:

(1) Pe străduța îngustă linia trotuarului era DREAPTĂ.
Era un om DREPT, cu privirea tăioasă.
Nu pot lucra deloc cu mîna DREAPTĂ.
Am venit acasă pe drumul cel mai DREPT.
Vecinul nostru are spinarea DREAPTĂ.
(2) Îmi plăcea să privesc apa LIMPEDE a rîului.
Cînd încerca să se exprime, vorbirea lui era LIMPEDE.
Ideile pe care le susținea erau întotdeauna LIMPEZI.
Cînd m-am uitat pe fereastră am văzut că cerul era LIMPEDE.
(3) Apa acestui lac e DULCE.
Cînd ni se adresa, bunicul avea întotdeauna vorba DULCE.
Dimineața îmi place să beau un pahar de lapte DULCE.
(4) Trase mai spre perete masa UȘOARĂ la care scria.
Problemele pe care le-am avut de rezolvat au fost UȘOARE.
Un vînt UȘOR a scuturat petalele trandafirilor.
Cu o mișcare UȘOARĂ se ridică și își aranjă ținuta.
Înainta repede cu pași UȘORI.
Îmi place să port îmbrăcăminte UȘOARĂ și călduroasă.
(5) Fratele lui e mult mai ÎNALT decît el.
Instrumentul scotea note ÎNALTE și clare.
Lucrarea prezentată avea un ÎNALT nivel științific.
S-a încălțat cu niște pantofi cu tocuri ÎNALTE.

Exercițiul poate fi rezolvat în felul următor:

(1) Pe străduța îngustă, linia trotuarului era STRÎMBĂ.
Era un om NEDREPT (PĂRTINITOR), cu privirea tăioasă.
Nu pot lucra deloc cu mîna STÎNGĂ.
Am venit la tine pe drumul cel mai OCOLIT.
Vecinul nostru are spinarea ÎNCOVOIATĂ (COCOȘATĂ).
(2) Îmi plăcea să privesc apa TULBURE a rîului.
Cînd încerca să se exprime, vorbirea lui era NECLARĂ.
Ideile pe care le susținea erau întotdeauna CONFUZE.
Cînd m-am uitat pe fereastră am văzut că cerul era ACOPERIT.
(3) Apa acestui lac e SĂRATĂ.
Cînd ni se adresa, bunicul avea întotdeauna vorba ASPRĂ.
Dimineața îmi place să beau un pahar de lapte ACRU.

(4) Trase mai spre perete masa GREA la care scria.
Problemele pe care le-am avut de rezolvat au fost GRELE.
Un vînt PUTERNIC a scuturat petalele trandafirilor.
Cu o mişcare GREOAIE se ridică şi îşi aranjă ţinuta.
Înainta repede, cu paşi APĂSAŢI.
Îmi place să port îmbrăcăminte GROASĂ şi călduroasă.

(5) Fratele lui e mult mai SCUND decît el.
Instrumentul acesta scoate note GRAVE şi clare.
Lucrarea prezentată avea un nivel SCĂZUT.
S-a încălţat cu nişte pantofi cu tocuri JOASE.

Fiecare din cele cinci grupuri de propoziţii formulate mai sus conţin unul şi acelaşi cuvînt pentru care trebuie să se găsească un antonim. Cuvintele propuse apar de fiecare dată cu un alt sens şi într-un alt context, astfel încît identificarea antonimului potrivit pentru fiecare situaţie în parte trebuie făcută cu atenţie. Exerciţiul poate fi urmat de o schemă în care cuvintele să fie grupate astfel :

DREPT { STRÎMB, NEDREPT, STÎNG, OCOLIT, ÎNCOVOIAT(COCOŞAT) }

LIMPEDE { TULBURE, NECLAR, CONFUZ, ACOPERIT }

DULCE { SĂRAT, ASPRU, ACRU }

UŞOR { GREU, PUTERNIC, GREOI, APĂSAT, GROS }

ÎNALT { SCUND, GRAV, SCĂZUT, JOS }

Exerciţiul pune în evidenţă faptul că pentru unul şi acelaşi cuvînt se pot indica mai multe antonime, fiecare pereche obţinută corespunzînd la sensuri diferite. Se va observa faptul că utilizarea antonimelor este şi în funcţie de contextul care actualizează un sens sau altul, dar şi în funcţie de posibilităţile concrete de combinare ale fiecărui termen. Acest lucru este important deoarece cînd ni se cere să indicăm un cuvînt opus pentru un termen izolat de context, îl vom indica pe cel mai bine fixat, pierzînd din vedere posibilitatea de a include acelaşi cuvînt în diferite opoziţii, care pun în evidenţă valori semantice diferite. Dezvoltarea deprinderii de a selecta antonimele potrivite pentru un anumit sens şi într-o anume combinaţie este un exerciţiu util în procesul de cultivare a limbii.

● (a) Completaţi spaţiile punctate cu antonimele potrivite ale cuvintelor scrise cu majuscule din propoziţiile următoare.

(b) Precizaţi, cu ajutorul definiţiei din dicţionar, pentru ce sens se organizează fiecare din perechile antonimice.

1. Avea o voce cu un timbru curios: ASCUȚITĂ cînd se enerva și vorbea repede ... cînd își regăsea stăpînirea de sine.

Pentru această situație, opoziția se stabilește între **ASCUȚIT—JOS** și este valabilă pentru sensul *(despre glas, sunete)* „care are o tonalitate ridicată / coborîtă".

2. Creioanele ASCUȚITE pe care le rînduise frumos pe masa de lucru erau la sfîrșitul zilei .....

Aici perechea antonimică este **ASCUȚIT—TOCIT**, termeni care se opun pentru sensul „care are / nu are vîrf (tăiș)".

3. Apa lacului, albastră și CLARĂ devenise ..... după trei zile de ploaie.

În acest caz, opoziția antonimică se realizează între **CLAR—TULBURE**, relație stabilită pentru sensul „care are / nu are transparență (din cauza impurităților)".

4. Privirea lui, CLARĂ în tinerețe, era acum .....

Și pentru această situație opoziția se stabilește tot între **CLAR—TULBURE**, de astă dată, pentru sensul înregistrat în dicționar ca: *(despre ochi, privire)* „care are / nu are limpezime, luminozitate". Se observă că aceeași pereche de antonime este valabilă pentru sensuri (respectiv, contexte) diferite.

5. Ideile erau CLARE și curgătoare, contrastînd cu expunerea ... a colegului său.

Aici antonimia se stabilește între **CLAR-CONFUZ (NECLAR)**, termeni care se opun pentru sensul definit în dicționar ca: *(despre gînduri, idei, exprimare)* „care poate / nu poate fi urmărit cu ușurință".

6. Textul era prost tipărit: literele CLARE alternau cu altele ....

Pentru această situație relația de opoziție se stabilește între **CLAR—ȘTERS**. Această pereche este valabilă pentru sensul: *(despre cuvinte, litere, fragmente de text)* „care se vede / nu se vede bine".

7. Cînd ai plecat de acasă ți-am dat o uniformă CURATĂ. Cum a ajuns așa ......?

În această propoziție antonimia se realizează între **CURAT—MURDAR**, amîndouă utilizate pentru primul sens din dicționar: „care este / nu este acoperit de praf, pete, murdărie".

8. Cea mai bună pernă este o conștiință CURATĂ. Cînd ai conștiința .... nu poți dormi.

Opoziția se realizează aici între **CURAT—ÎNCĂRCAT**, ambele cuvinte fiind utilizate pentru unul din sensurile lor figurate: „care este / nu este tulburat de vinovăție".

9. La ora asta credeam că e încă TREAZ, dar l-am găsit ....

Antonimia se stabilește aici între **TREAZ—ADORMIT**, cuvinte puse în relație de opoziție pentru primul lor sens înregistrat în dicționar: „care se află / nu se află în stare de veghe".

10. Ce e-n inima TREAZULUI e în gura .... (Proverb).

De această dată, antonimul lui **TREAZ** este **BEAT**, primul utilizat cu al doilea sens al său, iar BEAT, pentru sensul său propriu: „care se află / nu se află sub influența alcoolului".

11. Mîncarea ei iese cînd prea SĂRATĂ cînd ....

Opoziția antonimică se stabilește în acest caz între **SĂRAT—NESĂRAT**, ambele realizînd aici sensul principal înregistrat în dicționare: care conține / nu conține sare.

12. Îmi place la fel de mult peștele de apă SĂRATĂ ca și cel de apă......

Perechea antonimică valabilă în această situație este **SĂRAT—DULCE**, relație stabilită, de asemenea pentru sensul: „care conține / nu conține sare". Primul termen intră în această pereche cu sensul său principal, iar cel de-al doilea pentru sensul al patrulea. DULCE nu înseamnă în acest caz „cu gustul mierii sau al zahărului" ci, pur și simplu „care nu conține sare", dar utilizarea lui cu această valoare semantică este limitată la cîteva contexte ca *apă*, *brînză*.

13. Prețul pe care mi l-a cerut e cam SĂRAT. Prefer să cumpăr din altă parte mai.......

În acest exemplu, antonimia se stabilește între **SĂRAT-IEFTIN**, relație dificil de înțeles în afara unui context concret. Și aceasta pentru că SĂRAT este utilizat aici cu un sens figurat și familiar, acela de „foarte mare" și limitat contextual la substantivul *preț*; IEFTIN intră în această relație cu sensul său principal. Utilizarea contextuală restrînsă a primului termen (ca și valoarea sa stilistică specială) face ca perechea antonimică de mai sus să fie foarte rar folosită și, de aceea, ciudată dacă este citată izolat.

Exercițiul, mai complex, demonstrează că unul și același cuvînt intră în relații de antonimie diferite în funcție de sensul pus în valoare de către context. Fiecare pereche antonimică este valabilă pentru un sens anume ce poate fi formulat cu ajutorul dicționarului. Rezultă, totodată, clar că relația de antonimie nu se caracterizează numai prin opoziție, ci și prin caracterul comun al unor elemente de sens, elemente ușor identificabile pe baza definițiilor formulate.

● (a) Înlocuiți în propozițiile următoare spațiile punctate prin antonimele cuvintelor subliniate.

(b) Consultînd definițiile de dicționar, arătați ce legătură de sens există între antonimele din fiecare pereche rezultată din exemplele de mai sus și încercați să o formulați.

1. Un om DEȘTEPT, dar LENEȘ, realizează mai puțin decît unul ..... dar ......

În acest exemplu, există două perechi de antonime: **DEȘTEPT — PROST** și **LENEȘ—HARNIC.** În prima pereche, amîndoi termenii se referă la „c a p a c i t a t e a i n t e l e c t u a l ă" a cuiva, apreciată ca „p r e z e n t ă" și respectiv „a b s e n t ă". În a doua pereche, cuvintele au, amîndouă, în vedere atitudinea pe care cineva o are față de muncă, apreciind că unuia „î i p l a c e", iar altuia „n u - i p l a c e" să muncească.

2. Chiar dacă drumul pînă acolo e LUNG, mi se pare ..... cînd îl fac pe vreme frumoasă.

Din acest exemplu, rezultă perechea **LUNG—SCURT.** Cei doi termeni ai cuplului sînt puși în legătură datorită faptului că și unul și celălalt apreciază „î n t i n d e r e a l i n e a r ă" a unui obiect, precizînd dacă aceasta este „m a r e" sau „m i c ă".

3. Am crezut că ședința va fi mai SCURTĂ. Nu mă așteptam să fie așa de ......

Și aici perechea antonimică este tot **LUNG—SCURT.** De această dată însă, termenii au în comun ca sens faptul că se referă la „î n t i n d e r e a î n t i m p" a unei acțiuni, a unui fenomen, apreciind că aceasta este „m a r e" sau „m i c ă".

4. Apă LIMPEDE pînă nu vei vedea, pe cea ..... n-o lepăda (Proverb).

Din acest exemplu rezultă perechea **LIMPEDE—TULBURE.** Referitor la *apă*, ambii termeni apreciază aceeași însușire, aceea de a fi „c u r a t ă, f ă r ă i m p u r i t ă ț i", însușire „p r e z e n t ă" sau „a b s e n t ă".

5. BOGATUL greșește și ..... cere iertare (Proverb)

Perechea antonimică rezultată aici este **BOGAT—SĂRAC.** Amîndoi termenii se referă la „s t a r e a m a t e r i a l ă" (b a n i, a v e r e) de care dispune cineva, apreciată ca „b u n ă" și respectiv „r e a".

6. Buturuga MICĂ răstoarnă carul .... (Proverb)

În acest exemplu, opoziția se stabilește între **MIC—MARE.** Ambii termeni au în vedere „d i m e n s i u n e a (în general)" a unui obiect oarecare, apreciind dacă ea se află sub sau peste ceea ce se consideră a fi normal.

7. Decît bogat și BOLNAV mai bine sărac și ..... (Proverb)

În propoziția de mai sus, **BOLNAV** se opune ca sens lui **SĂNĂTOS.** Ambii termeni se referă la „s t a r e a s ă n ă t ă ț i i", la felul „n o r m a l" sau „a n o r m a l" în care funcționează organismul unui om sau al unui animal. Starea apreciată este prin urmare aceeași.

8. Pe vreme USCATĂ se simte bine, dar pe vr eme .... îl dor încheieturile.

Perechea antonimică rezultată din acest context este **USCAT—UMED.** Deși în mod normal sîntem obișnuiți să-l opunem pe USCAT lui UD, în contexte ca *aer*, *atmosferă*, *vreme*, *climă*, termenul preferat este UMED. Ambele antonime au în comun ca sens faptul că se referă la „u m i d i t a t e a" din aer, apreciind că aceasta este „p r e z e n t ă" sau „a b s e n t ă".

9. Carnea asta este prea GRASĂ. Dă-mi, te rog, o bucată mai ....

În contextul de mai sus opoziția se stabilește între **GRAS—SLAB.** Ambii termeni au comun, ca sens, faptul că se referă la „g r ă s i m e a" pe care o conține ceva, apreciind că aceasta este „p r e z e n t ă" sau „a b s e n t ă".

Se observă că pentru a putea stabili o relație între două antonime, acestea trebuie să aibă ceva comun ca sens, să aprecieze, să se refere, să denumească aceeași stare, însușire, calitate, precizînd dacă ea există sau nu, dacă ea se manifestă peste sau sub limita normală. Formularea componentelor de sens comune este uneori dificilă, dar se poate face totuși cu ajutorul dicționarului. Ea servește la precizarea exactă a sensului pentru care este valabilă relația.

● Înlocuiți în propozițiile de mai jos spațiile punctate cu antonimele cuvintelor subliniate. Cu ajutorul definițiilor din dicționar, arătați care este sensul pe baza căruia se stabilește fiecare relație antonimică.

1. Cartea asta este prea GROASĂ și nu încape în spațiul rămas. Dă-mi una mai ....

Termenii perechii **GROS—SUBȚIRE** se referă amîndoi la „v o l u m u l" unui obiect, care depășește sau se află sub dimensiunea obișnuită.

2. A găsit un copac GROS după care s-a ascuns. Cei ..... nu-l puteau ascunde vederii.

GROS—SUBȚIRE utilizați în legătură cu *corpuri cilindrice* apreciază „d i a m e t r u l" sau „c i r c u m f e r i n ț a" obiectelor, ca fiind mai „m a r e" sau mai „m i c ă" decît cea obișnuită.

3. Vara se folosește pentru motorul mașinii un ulei mai GROS, iar iarna unul mai ....

Aceeași pereche antonimică, folosită în contextul unor substantive care denumesc *substanțe fluide* apreciază „d e n s i t a t e a" mai „m a r e" sau mai „m i c ă" a acestora. Acest sens este definit în dicționar astfel: „c a r e c u r g e s a u s e î m p r ă ș t i e g r e u/u ș o r".

4. E destul de cald astăzi, de ce ți-ai pus haina asta GROASĂ? Pune-ți una mai .....

Antonimia **GROS—SUBȚIRE**, rezultată din exemplul de mai sus, are la bază sensul „c a r e e s t e ț e s u t d i n f i r e g r o a s e/s u b ț i r i" și se realizează întotdeauna în combinație cu substantive denumind *țesături*, *haine*.

5. Ceața care s-a lăsat azi-dimineață era mai GROASĂ spre pădure, dar mai .... în oraș.

Și în acest exemplu, termenii opuși sînt aceiași. Relația dintre ei se bazează, de această dată, pe faptul că apreciază caracterul „c o m p a c t" sau nu al unei substanțe, corespunzătoare definiției din dicționar „c a r e s e c o m p u n e d i n p a r t i c u l e s t r î n s l e g a t e î n t r e e l e, î n d e s a t, d e n s".

6. Din camera de alături auzea vocea GROASĂ a tatălui și vocea ..... enervată a mamei.

Perechea antonimică **GROS—SUBȚIRE**, valabilă și pentru exemplul de mai sus, se organizează de această dată pentru sensul „*cu tonalitate gravă/acută*", sens care se pune în evidență în contextul substantivelor: *voce*, *glas*, *sunete*.

Exercițiul oferă posibilitatea de a observa că, de multe ori, două cuvinte ce se opun pentru sensurile lor proprii, dezvoltă în paralel și alte sensuri, din ce în ce mai îndepărtate de primul, pentru care antonimia rămîne valabilă. Dezvoltarea semantică paralelă a cuvintelor opuse se explică prin aceea că ele se evocă reciproc în mintea vorbitorilor, și totodată, creează posibilitatea ca ele să fie din ce în ce mai frecvent puse în relație, fapt care fixează perechea respectivă în limbă.

● Comentați relațiile dintre antonimele cuprinse în următoarele propoziții, utilizînd definițiile de dicționar.

1. Cele două surori nu seamănă : una e DRĂGUȚĂ, dar cealaltă e URÎTĂ.
2. Băiatul pe care mi l-ai arătat nu e ARĂTOS, e ȘTERS.
3. Formau o pereche nepotrivită : el ÎNALT și ea BONDOACĂ.
4. Unul era BUN la inimă, dar celălalt era CÎINOS.
5. SEVER în relațiile de serviciu, era foarte CUMSECADE în relațiie particulare.

Propozițiile din acest exercițiu pun în relație de antonimie termeni între care, în mod obișnuit nu stabilim o asemenea legătură. Rezolvarea exercițiului nu este chiar foarte simplă, deoarece relațiile dintre termenii fiecărei perechi sînt mai complexe decît în cazul antonimelor obișnuite. Asemenea cupluri apar totuși în vorbire, de aceea expicarea diferențelor este importantă.

1. **DRĂGUȚ—URÎT.** Antonimul firesc al lui URÎT, cel care ne vine primul în minte, este FRUMOS. În dicționar DRĂGUȚ este definit ca „d r ă g ă l a ș, f r u m u ș e l, g r a ț i o s (c a î n f ă ț i ș a r e s a u c o m p o r t a r e), ceea ce înseamnă că el apreciază aspectul plăcut al fizicului cuiva într-un grad mai mic decît URÎT. Acesta din urmă afirmă absența trăsăturilor plăcute, fără a da vreo informație asupra gradului în care se face aprecierea. Aceasta înseamnă că între cei doi membri ai perechii de mai sus, pe lîngă opoziția „p l ă-

cut"/„neplăcut" mai apare o diferență, referitoare la felul în care este apreciată însușirea respectivă. Această diferență face ca relația dintre cei doi să nu fie perfect echilibrată, de aceea cuplul citat nu apare în mod obișnuit în limba română.

2. **ARĂTOS—ȘTERS** reprezintă o pereche neobișnuită. Cei doi termeni sînt definiți în dicționar astfel: ARĂTOS = „care are o înfățișare frumoasă sau impunătoare", iar ȘTERS = „lipsit de expresivitate". La prima vedere relația dintre ele este greu de stabilit deoarece cele două cuvinte par a nu avea nici o legătură. Legătura, într-adevăr nu se poate stabili direct, dar ea poate fi făcută indirect astfel: o persoană lipsită de expresivitate „nu place, nu atrage" (prin înfățișare). Pe baza acestei trăsături de sens, antonimia devine posibilă, dar ea trebuie înțeleasă numai în sens larg.

3. **ÎNALT—BONDOC.** Pentru orice vorbitor antonimul obișnuit al lui ÎNALT este SCUND. BONDOC, cvasisinonim al acestuia este definit în dicționar ca: *(despre oameni)* „mărunt de statură și gras". Prin urmare, prin conținutul său semantic, BONDOC apreciază nu numai „întinderea pe verticală", ci aduce o informație în plus: aceea referitoare la volum, componentă de sens absentă din conținutul lui ÎNALT. Prin aceasta, diferența dintre cei doi membri ai perechii de mai sus este nu numai antonimică: relația este dezechilibrată prin faptul că un termen conține o anumită componentă și altul nu. Din această cauză, perechea nu este folosită în mod obișnuit.

4. **BUN—CÎINOS.** În exemplul de mai sus se stabilește de asemenea, o opoziție neobișnuită, deoarece antonimul firesc al lui BUN este RĂU. În dicționar cei doi termeni sînt definiți astfel: BUN „care face în mod obișnuit bine altora, care se poartă bine cu alții", iar CÎINOS „crud, rău, hain". Rezultă că cel de-al doilea este puternic marcat sub aspectul intensității, în timp ce BUN apreciază o calitate fără a da vreo informație cu privire la gradul în care se manifestă.

Între membrii perechii apare pe lîngă opoziția antonimică încă o diferență de sens care face ca antonimia să fie asimetrică și deci rar folosită.

5. **SEVER—CUMSECADE.** Antonimia dintre acești doi termeni, deși se poate înțelege cu ușurință în context, nu este folosită în mod obișnuit. Ei sînt definiți în dicționar astfel: SEVER „care judecă și pedepsește fără indulgență" și CUMSECADE „cu purtări bune, de treabă, îngăduitor". Diferența dintre ei constă în faptul că cel de-al doilea termen apreciază *mai general* comportamentul cuiva, fără referire neapărată la atitudinea în raport cu faptele altora. Această nouă diferență face ca cele două cuvinte să fie antonime doar în mare.

În exemplele de mai sus, opoziţia antonimică nu este singura diferenţă dintre termeni. Unul dintre membrii perechii aduce o informaţie în plus, mărind contrastul, fapt care poate fi folosit de vorbitor în obţinerea unui efect stilistic.

● În următoarele propoziţii sînt puse în opoziţie cuvinte care nu sînt în mod obişnuit antonime. Cu ajutorul dicţionarului, încercaţi să explicaţi ce deplasări de sens au avut loc, în aşa fel încît opoziţia dintre ele să fie posibilă.

1. Cine a făcut pe BOGATUL a făcut şi pe ARGATUL. (Proverb)
2. La chip FRUMOS, la inimă GĂUNOS. (Proverb)
3. Nu era din fire nici MOALE, nici IUTE.
4. Pe cît de LUMINOASĂ îi era faţa, pe atît de CĂTRĂNIT sufletul.
5. Să nu fii ieftin la FĂINĂ şi scump la TĂRÎŢE. (Proverb)
6. Nu poţi fi pentru unul MUMĂ şi pentru altul CIUMĂ.
7. Unde nu-i CAP, vai de PICIOARE. (Proverb)

Rezolvarea acestui exerciţiu presupune mai multe cunoştinţe despre sensul cuvîntului şi posibilităţile sale de a se deplasa, deoarece exemplele propuse cer o interpretare stilistică mai subtilă.

În propoziţia 1 perechea antonimică este **BOGAT—ARGAT.** Primul este utilizat cu sensul său principal „care dispune de o stare materială bună (bani, avere"). Cel de-al doilea, are sensul „servitor, slugă angajată (în trecut) pentru diferite munci în gospodăria stăpînului". Prin faptul că îndeplineşte o funcţie de subordonat faţă de cineva bogat, care îşi permite să plătească pe altul pentru diferite munci, ARGAT trimite prin deplasare semantică la ideea de „sărac". În acest fel opoziţia care se realizează în propoziţia 1 este între sensurile „bogat" / „sărac", obişnuită în limba română.

În propoziţia 2 antonimia se realizează între **FRUMOS—GĂUNOS.** Dacă primul termen este întrebuinţat aici cu sensul său principal, GĂUNOS realizează o valoare semantică neobişnuită. În dicţionar este definit astfel: *(despre copaci sau trunchiuri de copaci)* „care este găurit, gol, mîncat pe dinăuntru", *(despre nuci)* „care este fără miez", *(fig. despre acţiuni, manifestări ale oamenilor)* „care este lipsit de conţinut, de temei". În exemplul 2 GĂUNOS se apropie de această ultimă valoare. Deplasarea de sens s-a produs astfel: un suflet GĂUNOS *(lipsit de conţinut)* sugerează ideea de „urît". În acest fel, opoziţia din acest exemplu se realizează între sensurile „frumos" / „urît", indiferent de cuvintele prin care sînt sugerate.

În exemplul 3, antonimia se stabileşte între **MOALE—IUTE.** Primul realizează aici sensul 5 din DEX *(despre oameni)* „lipsit de energie, de vlagă". IUTE este înţeles cu primul său

sens înregistrat în DEX, „c a r e a c ţ i o n e a z ă r e p e d e, p r o m p t". Relaţia dintre cele două sensuri nu este foarte evidentă la prima vedere. Şi totuşi, putem presupune că cineva care reacţionează repede este plin de energie, de forţă. În acest fel, cele două cuvinte se opun pe baza sensului „r e a c t i v i t a t e l e n t ă/ r a p i d ă".

În propoziţia 4 relaţia de opoziţie se stabileşte între **LUMINOS — CĂTRĂNIT**, relaţie ocazională, deoarece cei doi termeni nu formează o pereche obişnuită în limba română. LUMINOS cu referire la chip se defineşte ca „s e n i n, c a r e r ă s p î n d e ş t e l u m i n ă, f e r i c i t". CĂTRĂNIT, realizează aici un sens secundar, figurat, „a m ă r î t, s u p ă r a t". Prin sensul său principal „d e c u l o a r e î n c h i s ă, n e g r u", el contrastează cu LUMINOS. Ambii termeni ai perechii de mai sus intră în această relaţie cu un sens figurat „s e n i n, f e r i c i t" / „a m ă r î t, s u p ă r a t", opoziţie întărită de ideea de „l u m i n ă" / „î n t u n e r i c" la care trimite sensul principal al cuvintelor.

În propoziţia 5 sînt puşi în opoziţie termenii **FĂINĂ** şi **TĂRÎŢE**, cuvinte care, fiecare în parte, nu au antonim în limba română. Opoziţia dintre ele se poate înţelege numai contextual, deoarece ele nu sînt folosite aici cu sensul denotativ, ci cu un sens deplasat, conotativ: „c e e a c e e v a l o r o s" şi respectiv „c e e a c e e s t e l i p s i t d e v a l o a r e". Contrastul se realizează între aceste două sensuri, chiar dacă ele sînt sugerate prin termeni care nu se opun în mod obişnuit în limba română.

În propoziţia 6, opoziţia se stabileşte între cuvintele **MUMĂ — CIUMĂ**, termeni care nu au antonime, înţeleşi în sensul lor curent. Dar relaţia nu se stabileşte pentru acest sens. MUMĂ trimite la un sens conotativ ca „b u n, b l î n d", în timp ce CIUMĂ sugerează sensul „r ă u" (v. sensul 2 figurat din DEX). Prin urmare, opoziţia dintre cuvintele discutate aici se bazează pe ideea de „b u n" / „r ă u" pe care ele o sugerează printr-o deplasare a sensului.

Antonimia care rezultă din propoziţia 7 este cea între **CAP — PICIOARE**. Cele două nu se opun în mod firesc în limba română (la sensurile lor proprii) decît dacă ne gîndim la faptul că unul denumeşte extremitatea superioară, iar celălalt, extremitatea inferioară a corpului. Deşi nu aceasta este propriu-zis trăsătura de sens care stă la baza opoziţiei în cazul de faţă, ea este oarecum implicată. CAP se înţelege ca: „î n ţ e l e p c i u n e, r a ţ i u n e", în timp ce PICIOARE are aici un sens destul de abstract „b a z ă, s t a r e c a r e s u s ţ i n e c e v a" şi prin extensie, „l a t u r a c o n c r e t ă m a t e r i a l ă a l u c r u r i l o r". Cum nici unul dintre cele două cuvinte nu are antonim în limba română, opoziţia dintre ele se poate realiza contextual pe baza sensului amintit mai sus.

Rezolvarea acestui exerciţiu implică un oarecare grad de dificultate, deoarece presupune deprinderea de a urmări deplasările de sens. El ilustrează cazurile de antonimie contextuală rezultată din punerea în opoziţie a unor cuvinte care nu sînt sau nu au antonime în limbă. Legătura dintre acestea se poate stabili cu ajutorul contextului.

3.2.3 Exerciţii de identificare şi utilizare contextuală a antonimelor

Exerciţiul 3 din MLR VI, p. 47 formulează următoarea cerinţă: Găsiţi antonimele următorilor termeni: *rară* şi *se aprinde*. Alcătuiţi cîte o propoziţie cu fiecare.

Respectînd simpla cerinţă formulată, relaţia antonimică cea mai stabilă duce la indicarea următoarelor perechi:

a) RARĂ — DEASĂ

b) A SE APRINDE — A SE STINGE

Antonimele indicate pot fi ilustrate cu exemple ca:

a) *Imediat în spatele cabanei începea o pădure DEASĂ de brazi.*
Începuse o ploaie DEASĂ cu picături mari.
Făt-Frumos a luat o perie DEASĂ şi a aruncat-o în urmă.

b) *Lumina s-a STINS brusc şi camera s-a cufundat în întuneric.*
Cînd a văzut că darul nu era pentru el, privirea i s-a STINS.

În exemplele de mai sus, **RAR** se opune lui **DES** pentru sensul propriu, definit în DEX: „cu elementele, cu părţile componente avînd între ele intervale mari/mici". Opoziţia se realizează aici pe baza componentelor „mare"/„mic" aplicate aceleiaşi realităţi.

În textul studiat la lecţia respectivă, adjectivul RAR are sensul „preţios, scump".

„Limba noastră-i o comoară
În adîncuri înfundată,
Un şirag de piatră RARĂ
Pe moşie revărsată".

(*Limba noastră*, MLR VI, p. 45)

Pentru acest sens este dificil de indicat un antonim, acesta ar putea fi, eventual, OBIŞNUIT, deoarece aici perechea antonimică ar trebui să aibă drept element comun „valoarea".

Pentru **A SE APRINDE**, antonimul obişnuit este **A SE STINGE**, opoziţie valabilă atît pentru sensurile proprii ale acestora, cît şi pentru unele sensuri figurate (vezi exemplele). Relaţia încetează însă pentru sensuri ca cele realizate în exemplele următoare:

Obrajii i s-au APRINS de febră. În toiul discuţiei s-a APRINS şi a început să strige.

Exercițiul dovedește că antonimia se stabilește numai pentru unele sensuri și, chiar dacă este bine fixată în limbă, nu este valabilă pentru orice context (respectiv, înțeles).

● La exercițiul 3 din MLR VI, p. 12 se cere: Găsiți cuvinte care se opun ca înțeles următorilor termeni: *dușman*, *mare*, *a iubi*, *a suspina*. Formulați apoi cîte o propoziție cu fiecare.

Exercițiul se poate rezolva astfel:

DUȘMAN—PRIETEN. Perechea este cea obișnuită în limbă. Pentru același cuvînt se poate cita și antonimul AMIC. Acesta, deși neologic, este astăzi mai rar folosit și este însoțit de o valoare stilistică specială.

În ce privește utilizarea contextuală a perechii citate, se observă că ele pot fi folosite, amîndouă, în exemple ca:

Trebuie să iei bine seama cine îți e PRIETEN *și cine îți e* DUȘMAN. *Sîntem înconjurați de PRIETENI/DUȘMANI.*

În alte situații însă, prezența unor anumite elemente specifice în context exclude posibilitatea apariției unuia dintre termeni. De pildă, în poezia *Patria noastră* de G. Coșbuc (MLR VI, p. 10):

„Și punînd DUȘMANII-n juguri
Ei au sfărîmat sub pluguri
Sîngele Dumbrăvii Roșii"

PRIETEN nu poate apărea.

MARE—MIC. Cele două cuvinte formează o pereche stabilă în limbă, deoarece se opun nu numai pentru sensul principal, ci și pentru mai multe din sensurile secundare, de exemplu:

Pe această stradă, clădirile MICI alternează cu cele MARI.

Aici termenii se opun, relația dintre ei bazîndu-se pe faptul că ambii apreciază „d i m e n s i u n e a (în general)".

Are un băiat MARE, în armată și altul MIC, la grădiniță.

În acest caz, aprecierea privește „v î r s t a".

La marginea satului sînt două lacuri: unul MARE, altul MIC.

În această propoziție ambii termeni au în vedere „e x t e n s i u n e a î n s u p r a f a ț ă".

A IUBI—A URÎ, este o pereche fixată prin frecventa folosire. Se observă că în afară de contexte ca: *E un om rece, nu poate IUBI, nu poate URÎ*, unde pot apărea amîndouă cuvintele, cele mai multe sînt specifice, admițînd numai unul din termeni: De pildă, în poezia amintită, de G. Coșbuc (MLR VI, p. 10):

„Cei ce ne IUBIM frățește
Ne dăm mîna românește".

cuvîntul *frățește* din context face imposibilă apariția verbului A URÎ.

Pentru A SUSPINA este dificil de indicat un antonim. Izolat de orice context, el este înţeles cu sensul propriu „a s c o a t e s u s p i n e", însă pentru acesta nu există un antonim propriu-zis. În poezia *Patria noastră* (MLR VI, p. 10) el este folosit cu un sens deplasat, neobişnuit şi deci neînregistrat de dicţionar.

„*Numai noi români pe lume,*
Toţi cu aceeaşi soartă dată,
SUSPINÎND cu toţii-odată
Şi-avînd toţi o bucurie";

Aici sensul aproximativ este „a s u f e r i" pentru care, de asemenea, nu există un antonim propriu-zis. Eventual, în versurile citate el poate fi pus în relaţie cu A SE BUCURA, dar relaţia dintre cele două este destul de aproximativă şi, în orice caz, nu poate fi înţeleasă decît contextual.

Dincolo de dificultăţile pe care le ridică interpretarea ultimei perechi, se observă că, dacă în unele cazuri putem identifica uşor un cuvînt opus, pentru că ele apar frecvent în corelaţie, alteori găsirea unui antonim este dificilă şi relaţia nu poate fi înţeleasă decît raportată la un context dat.

● Exerciţiul 2 din MLR VI, p. 35 cere să se grupeze antonimele din următoarea listă de cuvinte : *zi*, *tare*, *greu*, *munceşte*, *se luminează*, *aproape*, *vesel*, *intrare*, *uşor*, *noapte*, *moale*, *se întunecă*, *trist*, *se odihneşte*, *departe*, *ieşire*. Să se formuleze apoi cîte o propoziţie cu două grupuri dintre ele.

Rezolvarea exerciţiului este simplă şi nu presupune decît obişnuinţa de a stabili o legătură între cuvinte, legătură care are la bază caracterul comun al unor componente de sens (de care sîntem conştienţi sau nu). Gruparea cuvintelor de mai sus nu poate fi decît următoarea :

ZI—NOAPTE
TARE—MOALE
GREU—UŞOR
MUNCEŞTE—SE ODIHNEŞTE
SE LUMINEAZĂ—SE ÎNTUNECĂ
APROAPE—DEPARTE
VESEL—TRIST
INTRARE—IEŞIRE

Recunoaşterea chiar şi fără context a antonimelor se bazează pe legătura dinainte stabilită în mintea vorbitorilor. Dependenţa de context apare numai cînd unul din termenii perechii actualizează un alt sens, după cum se va vedea în continuare.

Vara ZILELE sînt mai lungi decît NOPŢILE. Nu-mi place să dorm pe o pernă TARE, prefer una MOALE. Am două valize : una UŞOARĂ, alta GREA. Unele dintre exerciţii sînt UŞOARE, dar altele sînt GRELE.

Ultimele două exemple dovedesc că **UȘOR** și **GREU** se opun la mai multe sensuri, ceea ce conferă stabilitate perechii: *Ziua MUNCEȘTE din greu, iar noaptea SE ODIHNEȘTE.*

Pentru verbul **A MUNCI** se mai poate sugera încă un antonim, într-un exemplu ca:

MUNCEȘTE, nu STA, că timpul trece repede și nu terminăm treaba.

În acest caz, opusul **A STA** neagă pur și simplu sensul primului verb, „a n u m u n c i", relație posibilă și frecventă.

Pentru **TARE**, antonimul identificat în lista de mai sus este **MOALE**, cele două apreciind în acest caz „c o n s i s t e n ț a" unui material (sensul principal).

Pentru același cuvînt se mai poate sugera și antonimul SLAB, relație valabilă în exemple ca: *Ceaiul acesta e prea TARE, fă-mi unul mai SLAB. Pentru o praștie bună, elasticul nu trebuie să fie nici prea TARE, nici prea SLAB. Medicamentele pe care ți le-a prescris sînt prea TARI, trebuie să începi cu altele mai SLABE.*

Relația exemplificată mai sus este bine consolidată în limbă, deoarece termenii se opun pentru mai multe sensuri (cu excepția celui principal).

Prin lista de cuvinte pe care o propune, exercițiul dirijează organizarea perechilor de antonime într-un singur fel, iar acestea sînt cupluri obișnuite în limbă.

● Exercițiul 4 din MLR VI, p. 35 cere să se construiască propoziții cu antonimele următoarelor cuvinte: *lung, rea-voință, se îmbracă, articulat, se întristează.*

Rezolvarea exercițiului presupune mai întîi identificarea antonimelor și precizarea sensului pentru care se stabilește opoziția și apoi construirea unor propoziții. Operația poate fi făcută concomitent astfel:

LUNG — SCURT:

Iarna nopțile sînt mai LUNGI, iar zilele mai SCURTE. În acest exemplu, relația se bazează pe aprecierea „e x t e n s i u n i i t e m p o r a l e".

Formau o pereche ciudată: unul LUNG și slab, iar celălalt SCURT și gras. Aici opoziția privește un alt sens al lui LUNG, avînd în vedere „e x t e n s i u n e a v e r t i c a l ă".

Drumurile LUNGI sînt obositoare, cele SCURTE le suport mai UȘOR. În acest caz, termenii sînt antonimi pentru un sens bazat pe aprecierea „e x t e n s i u n i i l o n g i t u d i n a l e".

Perechea în cauză are o poziție solidă în limbă, termenii se evocă reciproc fără dificultate, pentru că, dezvoltînd sensuri paralele, opoziția este valabilă pentru mai multe dintre acestea.

REA-VOINȚĂ — BUNĂVOINȚĂ :

Mă așteptam să mă trateze cu BUNĂVOINȚĂ, dar cînd colo, m-a întîmpinat cu o REA-VOINȚĂ vizibilă. Fiind cuvinte compuse cu un element comun, opoziția se stabilește, de fapt între „rău" / „bun".

SE ÎMBRACĂ — SE DEZBRACĂ :

Îndată ce vine de la școală, SE DEZBRACĂ de uniforma pe care o pune în dulap și SE ÎMBRACĂ cu niște haine de casă.

Pentru **ARTICULAT** se pot indica două antonime : **NEARTICULAT** și **DEZARTICULAT.** Formate din aceeași rădăcină cu prefixe diferite, cele două se opun lui ARTICULAT pentru sensuri diferite, ce se pot ilustra în exemple ca : *În această propoziție există substantive ARTICULATE și altele NEARTICULATE. Se juca liniștită într-un colț cu o păpușă DEZARTICULATĂ.* Dacă în primul caz antonimul neagă baza, însemnînd „cu / fără articol" în al doilea exemplu sensul este „scos din articulații".

SE ÎNTRISTEAZĂ — SE BUCURĂ

Bunicul SE BUCURĂ *de cîte ori ne ducem să-l vedem și* SE ÎNTRISTEAZĂ *grozav cînd ne vede plecînd.* Perechea este obișnuită în limbă și frecvent folosită.

Exercițiul este util nu numai pentru identificarea antonimelor ci și pentru că, cerînd construirea unor propoziții, creează deprinderea de a le folosi corect și, acolo unde este cazul, de a ilustra relația pentru mai multe sensuri ale termenilor perechii.

● La exercițiul 3 din MLR VI, p. 35 se formulează următoarea cerință : Găsiți antonimele termenilor : *ospitalier*, *libertate*, *curată*, *deasă*, *a acoperi*, *a ridica*, *început*, *a crește*, *afară*, *a lipi*, *încolo*, *se încalță*, *se bucură*, *aprobă.* Alcătuiți cîte o propoziție cu două grupuri dintre ele.

Rezolvarea exercițiului poate fi următoarea :

OSPITALIER — NEOSPITALIER, NEPRIMITOR

LIBERTATE
1. CAPTIVITATE
2. SUBJUGARE
3. DEPENDENȚĂ
4. CONSTRÎNGERE

CURAT
1. MURDAR
2. NECURAT
3. ÎNCĂRCATĂ

DEASĂ — RARĂ

A ACOPERI { 1. A DESCOPERI
2. A DA ÎN VILEAG

A RIDICA { 1. A COBORÎ
2. A DÂRÎMA
3. A SCĂDEA

ÎNCEPUT — { SFÎRȘIT, FINAL

A CREȘTE — { A SCĂDEA, A DESCREȘTE

AFARĂ — ÎNĂUNTRU

ÎNCOLO — ÎNCOACE

SE ÎNCALȚĂ — SE DESCALȚĂ

SE BUCURĂ — SE ÎNTRISTEAZĂ

APROBĂ { 1. A DEZAPROBA
2. A NEGA

Unele păsări trăiesc numai în LIBERTATE, în CAPTIVITATE mor. Cînd ai conștiința CURATĂ, dormi liniștit, cînd e ÎNCĂRCATĂ te frămînți. În deșert temperatura SE RIDICĂ ziua, dar noaptea SCADE foarte mult.

Rezolvarea propusă nu este foarte simplă, deoarece nu se limitează doar la menționarea unor antonime, ci urmărește relația de opoziție pentru diferite sensuri ale cuvintelor. Totodată, ilustrează observațiile teoretice făcute mai sus.

De pildă, pentru **OSPITALIER** se pot indica două antonime: **NEOSPITALIER** și **NEPRIMITOR.** Deși acestea sînt perfect echivalente ca sens, primul ne vine în minte cu ușurință, fiind derivatul negativ al cuvîntului care ne interesează. Al doilea este pus mai frecvent în relația cu PRIMITOR, ceea ce dovedește că organizarea perechilor este susținută și de legătura formală între termeni.

În al doilea exemplu, posibilitatea de a indica mai multe antonime pentru **LIBERTATE** este o dovadă că opoziția se stabilește diferențiat, pe sensuri. Funcționarea fiecăreia dintre perechile rezultate poate fi ilustrată cu exemple. În afară de cel citat mai sus, s-ar putea adăuga:

Trebuie să acordăm atenție LIBERTĂȚILOR și CONSTRÎNGERILOR în folosirea corectă a cuvintelor.

Perechea **LIBERTATE—DEPENDENȚĂ,** deși perfect justificată, este mai puțin frecventă, deoarece potrivit solidarității formale a antonimelor, cel de-al doilea cuvînt este mai curînd pus în legătură cu INDEPENDENȚĂ. Oricum am organiza perechile însă, nici una nu acoperă sensul lui LIBERTATE, utilizat în fragmentul literar

Prăvale-Baba de I. Teodoreanu, studiat la lecția respectivă (MLR VI, p. 22).

„Și alți doi ochi au privit ca în fiecare an recreația noilor veniți dar ascunși după perdea, cercînd de acolo să-i cunoască în LIBERTATE”, aici sensul este „î n v o i e, î n t i h n ă” și pentru acesta e dificil de indicat un antonim.

Pentru **CURAT**, antonimele menționate reprezintă trei sensuri diferite. Perechea **CURAT—MURDAR**, cel mai ușor de identificat, este valabilă pentru sensul din textul *Prăvale-Baba* (MLR VI, p. 21). *„Batistă CURATĂ în buzunar”*. Pentru celelalte se pot cita exemple ca: *La mijloc era o afacere CURATĂ/NECURATĂ. Mi-am dat seama că avea conștiința CURATĂ/ÎNCĂRCATĂ.*

Pentru **A ACOPERI** se pot indica cel puțin două antonime, corespunzînd la sensuri diferite. **A DESCOPERI** și **A DA ÎN VILEAG**. Primul are în vedere sensul „a p u n e p e s t e u n o b i e c t s a u p e s t e o f i i n ț ă c e v a c a r e l e a s c u n d e s a u l e p r o t e j e a z ă”, de exemplu: *Unii își ACOPERISERĂ capul cu ceva, alții și l-au DESCOPERIT.*

Al doilea antonim are în vedere un sens secundar, mai dependent de o utilizare concretă: *Nu voia să ACOPERE o faptă urîtă așa că s-a hotărît să o DEA ÎN VILEAG.*

Și pentru **A RIDICA** s-au indicat mai multe antonime ce pot fi ilustrate astfel: *Își RIDICĂ și își COBOARĂ ritmic mîna. Casele RIDICATE la repezală erau urîte și sărăcăcioase și, cu timpul, fuseseră DĂRÎMATE. Nivelul apei s-a RIDICAT ieri, dar azi a SCĂZUT.*

De asemenea, pentru **A APROBA** am indicat antonimele **A DEZAPROBA** și **A NEGA**. Primul, evocat mai ușor din cauza asemănării formale, corespunde sensului principal, de exemplu: *Nu pot APROBA ce ai de gînd să faci, dimpotrivă, DEZAPROB atitudinea ta.*

Perechea **A APROBA-A NEGA** are în vedere un sens ușor deplasat al primului termen. *Fie că APROBI sau NEGI că am dreptate, eu rămîn la părerea mea.*

S-ar mai putea sugera încă o opoziție corespunzătoare unui alt sens, ca în exemplul: *Nu mi-ai spus: ți-a APROBAT cererea sau ți-a RESPINS-O?* Aceasta este însă un sens contextual și de aceea relația nu este valabilă decît în aceste condiții.

Exercițiul sugerează diferite posibilități de organizare a perechilor antonimice în funcție de sensul cuvîntului pe care îl avem în vedere.

● Exercițiul 2 din MLR VI, p. 121 cere să se găsească antonimele cuvintelor: *sfîrșit, liniște, asta, greu, aspru, a intra, a deschide.*

Deși simplu, exercițiul oferă posibilitatea clarificării unor probleme teoretice. Considerînd cuvintele independent de context, se pot găsi următoarele antonime :

SFÎRȘIT — ÎNCEPUT

LINIȘTE — { ZGOMOT, GĂLĂGIE, VACARM, LARMĂ

ASTA — { 1. AIA 2. ĂSTA

GREU — UȘOR

ASPRU — { 1. BLÎND 2. NETED

A INTRA — A IEȘI

A DESCHIDE — A ÎNCHIDE

Unele dintre perechile propuse mai sus se pretează la interpretări. De pildă, pentru **LINIȘTE** s-au indicat mai multe antonime, cvasiechivalente între ele.

Cu excepția lui ZGOMOT, celelalte sînt mai puternic marcate sub aspectul intensității (v. DEX : „Z g o m o t p u t e r n i c, a s u r z i t o r, m a r e etc."). Această marcă suplimentară de intensitate face ca relația de opoziție între acești termeni și LINIȘTE să fie încărcată de încă o diferență, cea privind „i n t e n s i t a t e a" zgomotului. Diferența, mai mult sau mai puțin sesizabilă la prima vedere, devine clară consultînd definițiile de dicționar și se pune în valoare în contexte ca : *LINIȘTEA era tulburată uneori de ZGOMOTE ușoare venind dinspre pădure.*

În fraza utilizată în manual la fragmentul *Premiul întîi* de M. Preda (MLR VI, p. 117), LINIȘTE poate fi opus oricăruia dintre antonimele amintite, deoarece componenta privind „i n t e n s i t a t e a" nu este incompatibilă cu contextul. „*Teodorescu așteaptă să se facă LINIȘTE, timp în care spuse și el elevului să-și ia pălăria de pe cap, apoi îi dădu o coroană și cîteva cărți*".

Pentru **ASTA**, găsirea unui antonim nu este foarte simplă, deoarece cuvîntul nu are propriu-zis un opus în limba română. S-ar putea indica fie AIA, dacă avem în vedere opoziția spațială „a p r o a p e" / „d e p a r t e", fie ĂSTA, dacă ne gîndim la opoziția de gen. Oricum însă, exemplul nu este tipic pentru antonimie.

Pentru **GREU** se impune ca antonim **UȘOR**, relație valabilă pentru mai multe sensuri. *Pe tejghea două pachete GRELE/UȘOARE. La examen s-au dat cîteva exerciții GRELE/UȘOARE. Iarna aceasta a fost GREA/UȘOARA.*

Şi pentru **ASPRU** se pot menţiona mai multe opuse, valabile pentru contexte (deci pentru sensuri) diferite : *În regiunea aceea clima era ASPRĂ/BLÎNDĂ. Ne fixa cu o privire ASPRĂ/BLÎNDĂ. Încerca să-şi perie hainele cu o perie ASPRĂ/MOALE. Suprafaţa peretelui era ASPRĂ/NETEDĂ la pipăit.*

Exerciţiul oferă posibilitatea de a observa că uneori se pot indica mai multe antonime ale unui termen (pentru acelaşi sens), iar alteori acestea privesc sensuri diferite.

● La exerciţiul 2 din MLR VI, p. 159 se cere să se găsească antonime următorilor termeni : *opus*, *strîmbă*, *a se pierde*, *moi*, *întunecoase*, *largi*, şi să se construiască propoziţii cu două dintre acestea.

Identificarea antonimelor presupune reprezentarea în minte a unui sens (de obicei, cel principal) mai ales atunci cînd perechile nu sînt fixate în limbă.

Propunem următoarea rezolvare sugerînd diferite posibilităţi de detaliere a analizei :

APUS – RĂSĂRIT

STRÎMB – DREPT

A SE PIERDE { 1. A SE GĂSI; 2. A-ŞI REVENI

ÎNTUNECOS–LUMINOS

SUFERINŢĂ–BUCURIE

MOALE { 1. TARE; 2. DUR; 3. ENERGIC; 4. ASPRU; 5. RIGID

LARG { 1. ÎNGUST; 2. STRÎMT; 3. MESCHIN

Soluţiile propuse depăşesc, evident, simpla relaţie de opoziţie pe care o face vorbitorul la prima vedere. De aceea, interesant este comentariul şi interpretarea ce trebuie susţinute de contexte clare, adecvate.

Pentru **STRÎMB** antonimul obişnuit este **DREPT**, cele două opunîndu-se nu numai pentru sensurile lor principale, dar şi pentru altele, secundare. *Liniile pe care le-ai tras sînt STRÎMBE/DREPTE. Am fost de faţă la o judecată STRÎMBĂ/DREAPTĂ.*

Antonimia nu mai este valabilă pentru sensul pe care STRÎMB îl realizează în fragmentul *Dunăre! Dunăre!* de Z. Stancu studiat la lecţia respectivă (MLR VI, p. 156) : „*Luna plină se ridicase în cumpăna cerului şi plutea prin văzduhul albăstrui-gălbui ca o corabie rotundă de aur. O altă lună STRÎMBĂ căzuse în mijlocul apei*".

Sensul este aici strict contextual şi trebuie înţeles ca „d e f o r m a t (d e o g l i n d a m i ş c ă t o a r e a a p e i)" şi pentru această valoare nu poate fi găsit un termen opus.

Pentru **A SE PIERDE** s-ar putea indica : **A SE GĂSI** și **A-ȘI REVENI,** pentru sensuri diferite ce se pot ilustra astfel : *Ce S-A PIERDUT e bun pierdut, nu se mai GĂSEȘTE. Amețise din cauza slăbiciunii, simțea că SE PIERDE, dar în curînd ȘI-A REVENIT.*

În fragmentul *Dunăre!Dunăre!* A SE PIERDE este utilizat cu sensul „a s e r ă t ă c i", referitor la o persoană (de fapt o personificare) și pentru acesta nu se poate indica un antonim propriu-zis. „*Acolo, încotro mă îndrept, mă așteaptă marea cea mare și amară, în care voi căuta să nu mă PIERD*". (MLR VI, p. 158).

Pentru **MOALE,** cele cinci antonime propuse privesc sensuri diferite, care se înțeleg mai clar în contexte ca : *Îmi plac ouăle MOI/TARI. Perele pe care le-ai cumpărat sînt MOI/TARI. Piesele astea sînt făcute dintr-un metal MOALE/DUR. Prietenul tău este un om MOALE/ENERGIC. Mi-am făcut o haină dintr-o stofă MOALE/ASPRĂ.*

În fragmentul de lectură studiat în MLR VI, p. 157 la lecția respectivă, MOALE este utilizat cu un sens pentru care ar fi mai potrivit antonimul RIGID. „*Apele șușoteau lovindu-se de malul lin ...și printre tulpinile MOI și poroase ale papurii*".

Perechea **SUFERINȚĂ—BUCURIE** ridică alte probleme de interpretare. Opoziția este doar relativă, deoarece nu se referă la aceeași stare apreciată ca „p r e z e n t ă " sau „a b s e n t ă" : SUFERINȚĂ este definit ca „d u r e r e f i z i c ă s a u m o r a l ă" în timp ce BUCURIE ca „s e n t i m e n t d e m u l ț u m i r e, s a t i s f a c ț i e s u f l e t e a s c ă". Cînd SUFERINȚĂ se referă la o durere morală, poate fi, eventual, opus lui BUCURIE, deși antonimul firesc al acestuia este TRISTEȚE, în comparație cu care SUFERINȚĂ este mult mai intens. Exemplul demonstrează că, pentru a fi cu adevărat opuși, doi termeni trebuie să se refere la *aceeași* însușire, stare, situație, manifestată pozitiv sau negativ.

Pentru **LARG** s-au propus trei antonime, corespunzînd la sensuri diferite, ce pot fi ilustrate astfel : *Înaintea noastră se vedea o stradă LARGĂ/ÎNGUSTĂ.* „*Măcelăreau ori luau robi soldații LARGI/ÎNGUȘTI în umeri*" (MLR VI, p. 156). *Era un om cu vederi LARGI/ÎNGUSTE. Haina asta e prea LARGĂ/STRÎMTĂ pentru tine. Ideea a pătruns în cercurile LARGI/STRÎMTE de adepți.*

Simpla identificare a antonimelor poate fi deci completată cu observații asupra altor eventuale opoziții, valabile pentru alte sensuri, ce pot fi ilustrate cu exemple.

● La exercițiul 4 din MLR VI, p. 61 se cere : Găsiți antonime cuvintelor : *frumusețe, plăcere, limpede, uriași, se înalță, alene.*

Soluția cea mai simplă se limitează la menționarea unor cuvinte opuse pentru termenii indicați, iar din felul în care acestea sînt identi-

ficate se pot desprinde unele observații:

FRUMUSEȚE — URÎȚENIE	URIAȘI — PITICI
PLĂCERE — NEPLĂCERE	SE ÎNALȚĂ — COBOARĂ
LIMPEDE — TULBURE	ALENE — REPEDE

Cuvintele cerute în exercițiu sînt selectate din fragmentul de lectură *Ardealul* de N. Bălcescu. Identificînd contextele în care acestea apar, se observă că substituția termenilor respectivi prin antonime este rareori posibilă, deoarece fiecare dintre ei stabilește legături de sens cu contextul, compatibilități pe care antonimul nu le are, de exemplu: „...*gîrle a căror apă LIMPEDE/TULBURE curge*", (MLR VI, p. 59). „...*sînt așezate cu măiestrie toate FRUMUSEȚILE (nu URÎȚENIILE) naturale*". (MLR VI, p. 58). „...*dai... peste cîmpii arse și văruite unde bivolul dormitează ALENE*" (nu REPEDE) (MLR VI, p. 59).

Este evident că deși menționarea antonimelor și formarea unor perechi independent de context este posibilă, aceasta nu aduce nimic nou față de ceea ce „știam" dinainte și mai ales nu aduce informații cu privire la funcționarea perechii.

Exercițiul poate continua cu menționarea altor posibilități de opoziție, exemplificate astfel:

LIMPEDE — CONFUZ

Demonstrația nu era deloc LIMPEDE, ci CONFUZĂ.

Dacă pînă acum vocea îi fusese LIMPEDE, răspicată, acum glasul îi devenise ÎNĂBUȘIT.

Dimineață cerul fusese LIMPEDE și albastru, iar acum era ACOPERIT și deprimant.

Avea o minte LIMPEDE, pătrunzătoare, pe cînd celălalt era OPAC, nu sesiza subtilitățile.

Relația se stabilește de fiecare dată pentru alte sensuri ce pot fi precizate prin componentele de sens comune. De pildă, în primul exemplu, legătura este asigurată de componenta „coerență logică", în al doilea, trăsătura comună este „rezonanță", în al treilea exemplu termenii apreciază, amîndoi, „transparență", iar în ultimul caz relația se bazează pe componenta comună „capacitate de pătrundere". Însușirile avute în vedere sînt apreciate ca „pozitiv" și respectiv „negativ".

Rezultă importanța precizării sensului pentru care se stabilește opoziția, dar și dependența relativă a unei asemenea relații față de context. O pereche se poate forma teoretic, dar utilizarea ei concretă este limitată.

● La exercițiul 4 din MLR VI, p. 84 se cere să se indice antonime pentru : *durere, a răspunde, a trimite, încoace, a se apropia, înăuntru, a se deschide* și să se formuleze propoziții cu fiecare dintre ele.

Soluția cea mai simplă rezidă în menționarea antonimelor care ne vin cel mai ușor în minte și acestea privesc de regulă, sensul propriu. Interpretarea se poate detalia insistînd asupra unor aspecte teoretice interesante, astfel :

DURERE — BUCURIE :

Viața sa a fost una obișnuită : cu DURERI și BUCURII, cu eșecuri și succese. „Cu capul plecat, cu armele răsturnate, cu întristarea pe față și cu DUREREA/BUCURIA în inimă" (MLR VI, p. 78).

Deși perechea ne vine ușor în minte, cei doi membri ai ei sînt oarecum diferiți. Dacă ni s-ar cere un antonim pentru BUCURIE, l-am indica, probabil, pe TRISTEȚE. DURERE este mai puternic marcat presupunînd o anumită „intensitate" a suferinței. În ciuda acestei diferențe, DURERE și BUCURIE se opun totuși și sînt relativ frecvent utilizate în contrast în contexte ca cele de mai sus. Antonimia dintre ele nu mai este posibilă cînd primul termen al cuplului realizează sensul de „suferință fizică". *DUREREA de cap îi dăduse o proastă dispoziție.*

A RĂSPUNDE — A ÎNTREBA :

Nu mă ÎNTREBA, că nu-ți pot RĂSPUNDE. Cînd te ÎNTREB, vreau să-mi RĂSPUNZI clar.

În alte contexte, cuvîntul în discuție poate fi opus destul de bine lui A TĂCEA. *De cîte ori îl ÎNTREB despre tatăl lui, TACE.*

Pentru **A TRIMITE** este destul de deficil de găsit un antonim. Logic acesta ar trebui să aibă sensul „a nu trimite", dar nu există un termen consacrat cu acest sens. S-ar putea sugera următoarele opoziții : *I-am TRIMIS banii, dar nu am PRIMIT cărțile. Am TRIMIS scrisoarea, dar pachetul l-am REȚINUT.*

Nici unul dintre antonimele sugerate nu este fixat în limbă, relația este aproximativă, iar opoziția se stabilește de la caz la caz.

ÎNCOACE — ÎNCOLO. Perechea nu comportă interpretări, fiind vorba de adverbe monosemantice, cu sens clar, deseori utilizate în contrast. *Ți-am spus să muți biroul mai ÎNCOACE, nu mai ÎNCOLO.*

A SE APROPIA — A SE DEPĂRTA. Cele două cuvinte, derivate de la adverbe cu sens opus, sînt frecvent folosite ca antonime, deoarece opoziția este valabilă pentru mai multe dintre sensurile lor.

Avionul ba se APROPIA, ba se DEPĂRTA de sat. Te-ai APROPIAT/DEPĂRTAT de miezul problemei. Trebuie să te APROPII de sufletul lui, să-i vorbești cu blîndețe, nu să te DEPĂRTEZI.

ÎNĂUNTRU — AFARĂ. Adverbe cu sensuri precise, cele două se opun frecvent în exemple ca: *AFARĂ era frig și umezeală, dar ÎNĂUNTRU se simțea bine.*

Pentru **A (SE) DESCHIDE** antonimul cel mai obișnuit este **A ÎNCHIDE**, pereche bine fixată, deoarece opoziția este valabilă pentru mai multe sensuri.

Ți-am spus să DESCHIZI ușa, nu s-o ÎNCHIZI. Cînd DESCHIDEA ochii, lumina îl supăra, cînd îi ÎNCHIDEA se simțea mai bine. Lentilele astea sînt speciale: se ÎNCHID la culoare cînd lumina este puternică, dar se DESCHID cînd lumina e slabă.

În fragmentul literar din MLR VI, p. 78, A DESCHIDE este însă utilizat cu un alt sens, pentru care antonimul mai potrivit este A ÎNCHEIA. „*După un trup de lănceri ce DESCHIDEA marșa, urmau douăsprezece tunuri mari trase de boi*".

Un alt exemplu: *Simpozionul s-a DESCHIS cu o comunicare foarte interesantă și s-a ÎNCHEIAT a doua zi spre seară cu discuții.*

Relația propusă aici poate fi înțeleasă numai cu referire la un context ca cele de mai sus.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

M. Bucă — I. Evseev, *Probleme de semasiologie*, Editura Facla, Timișoara, 1976 p. 144—193.

Constanța Ciocîrlie, *Observații asupra neutralizării opozițiilor semantice ale adjectivelor antonime*, în „Analele Universității Timișoarea", Seria științe filologice, XIV, 1976.

Narcisa Forăscu, *Contribuție la studiul stilistic al antonimelor*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVI, 1985, nr. 4.

Narcisa Forăscu v. Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, p. 105—118.

Narcisa Forăscu — Angela Bidu-Vrănceanu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicație, la limba română*, Editura Facla, Timișoara, 1984, p. 104—153 (Cap. Antonimia).

R. Sîrbu, *Antonimia lexicală în limba română*, Editura Facla, Timișoara, 1977.

V. Șerban — I. Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Editura Facla, Timișoara, 1978, p. 205—220.

Lucia Wald, *Antonimele în sistemul lexical*, în *Sistemele limbii*, Editura Academiei R.S.R., București, 1970, p. 75—84.

(ÎN LOC DE) CONCLUZII

Care ar fi concluziile generale desprinse la sfîrșitul acestei cărți?

★

Mai întîi, s-ar putea face cîteva observații generale privind *sensurile cuvintelor*, cu descrierea lor științifică și lexicografică, așa cum interesează ele un vorbitor care vrea să învețe cuvinte noi. Simpla „lectură" a definiției lexicografice a unui cuvînt nu asigură, în general, nici decodarea exactă și, cu atît mai puțin, însușirea lui. Pentru a înțelege corect și a reține elementele definitorii e necesară compararea definiției lexicografice a cel puțin două cuvinte între care se stabilesc relații semantice date, în așa fel încît să se desprindă riguros atît ceea ce le este comun, cît și, mai ales, ceea ce le este specific. În felul acesta chiar un vorbitor obișnuit poate ordona datele, le poate sistematiza și „învățarea lexicală" este mai avantajoasă.

Rezultă astfel, și nu în ultimul rînd, importanța dicționarului ca instrument de bază în „învățarea lexicală". Pentru a-i spori eficiența ne-am străduit să dăm cîteva principii generale, unitare, care nu au fost concepute însă, nici unice și nici dogmatice. În adecvata folosire a dicționarului au importanță mai mulți factori și demonstrarea complexității obiective atît a faptelor (diferite tipuri de sensuri), cît și a perspectivei de interpretare (diversele relații semantice) urmărește *să avizeze un lector nespecialist (sau nespecializat) să acorde atenție nu numai dicționarului, ci și felului în care îl folosește.*

„Învățarea lexicală" poate fi, deci, de mai multe feluri, toate importante și obiectiv justificate de complexitatea sensurilor și a relațiilor de sens. Cînd cuvintele sînt mai strict condiționate contextual, sensurile se învață odată cu contextul și se simplifică, în felul acesta, interpretarea semantică. Cînd combinațiile contextuale ale sensurilor cuvintelor sînt mai libere, impor-

tanța factorilor semantici și stilistici (și chiar extralingvistici) crește, ceea ce impune sporirea atenției vorbitorului în interpretarea datelor din dicționar în folosirea (înțelegerea) cuvintelor respective. Interpretarea și folosirea sensurilor cuvintelor care nu se caracterizează prin restricții contextuale este mai complexă și, în asemenea situații, este posibilă „dinamica sensurilor". Dinamica sensurilor cuvintelor, de un deosebit interes atît teoretic, cît și practic, nu trebuie să depășească anumite limite preconizate tocmai de dicționar pentru a asigura înțelegerea dintre vorbitori.

Rezolvarea exercițiilor din manualele școlare este una din modalitățile posibile de a demonstra avantajele principiilor preconizate pentru analiza și învățarea vocabularului.

Tocmai de aceea, avînd în vedere caracterul prin excelență aplicativ al cărții de față, dăm, alături de principiile selectate mai sus și în loc de concluzii, rezolvarea simplificată a unui exercițiu. Pe marginea unui text de mici proporții (ales din manualele școlare de limba română) prezentăm *un sumar al principalelor probleme de semantică*. Textul ales este următorul :

„*Pe drum horea și doinea, iar buzduganul și-l arunca să spintece nourii, de cădea departe tot cale de-o zi. Văile și munții se uimeau auzindu-i cîntecele, apele-și ridicau valurile mai sus, izvoarele își turburau adîncul, ca să-și azvîrle afară undele lor, pentru ca fiecare din ele să poată cînta ca dînsul cînd vor șopti văilor și florilor*".

(M. Eminescu, *Făt-Frumos din lacrimă*, MLR V, p. 280)

Ca să realizăm *sumarul de semantică modernă* prin textul de mai sus propunem următoarele :

La întrebarea „care sînt OMONIMELE din text?" și ce probleme pun ele sub aspectul diferențierii lexico-semantice se pot da următoarele răspunsuri :

Conjuncția ȘI are ca omonime adverbul ȘI „chiar, încă" și pronumele reflexiv ȘI („*și-l arunca*"). În acest caz, distincția prin apartenența la părți de vorbire diferite este decisivă și la îndemîna oricărui vorbitor. Adverbul și conjuncția sînt *omonime totale*, iar primele două față de pronumele reflexiv sînt *omonime parțiale* (există și forma diferită ÎȘI).

Substantivul ZI („cale *de-o zi*") poate intra în relații de omonimie cu imperativul ZI (de la verbul *a zice)*. Dat fiind că cele două părți de vorbire flexionează diferit, iar identitatea formală se stabilește izolat, cele două cuvinte constituie un alt exemplu de *omonimie lexico-gramaticală parțială*.

Adverbul MAI („mai *sus*") este omonim lexico-gramatical cu substantivul MAI *(luna* mai). Adverbul și substantivul fiind invariabile, omonimele sînt totale, dar părțile de vorbire se recunosc ca fiind distincte contextual. În schimb, cele două cuvinte față de substantivul MAI, MAIURI, utilizat regional cu sensul „unealtă

asemănătoare ciocanului" reprezintă *omonime parțiale* (datorită formei specifice MAIURI și a registrului stilistic limitat ca neliterar al ultimului substantiv).

Substantivul UNDĂ, UNDE („*să-și azvîrle* **undele**", „*fiecare din* **unde**") constituie tot o omonimie lexico-gramaticală parțială în raport cu adverbul UNDE. Diferențele de formă și de sens se pot verifica și prin faptul că cele două cuvinte au etimonuri diferite (subst. lat. *unda, -ae* și adv. lat. *unde)*, deci, sînt *omonime diacronice* (criteriu propus de unii lingviști pentru a distinge cuvintele cu aceeași formă și înțelesuri diferite).

Adjectivul substantivizat ADÎNCUL („*izvoarele își turburau* **adîncul**" este omonim parțial cu adjectivul ADÎNC, -Ă și cu adverbul ADÎNC. Omonimia lexico-gramaticală parțială este pusă în evidență nu numai prin eventuale mărci gramaticale *(adîncă, adînci)*, ci și prin obligativitatea articulării substantivului rezultat prin conversiune.

În fine, verbul HOREA („*pe drum* **horea**") ar putea pune problema relației omonimice cu substantivul propriu HOREA (varianta lui *Horia).* În acest fel s-ar ilustra faptul că, în cazuri izolate, *omonimele* din limba română nu sînt neapărat *omofone* și *omografe* (ca rezultat firesc al caracterului fonematic al ortografiei românești). Omonimele se pot diferenția nu numai prin forme morfologice deosebite, utilizate în contexte proprii, ci și prin *ortografie* (substantivul propriu e scris cu majusculă, față de verbul scris cu literă mică, de exemplu).

Exemplele discutate trec în revistă, în mod accesibil, problemele teoretice pe care orice vorbitor interesat le poate găsi în lucrările științifice despre *omonimia în limba română.* În cazurile concrete în care nu se poate decide relația de sens dintre două sau mai multe cuvinte, este utilă folosirea *dicționarului*, care înregistrează *în articole separate cuvintele-omonime.*

*

O altă categorie semantică importantă este SINONIMIA.

Cuvîntul CALE („**cale** *de-o zi*"*)* poate fi considerat *sinonim total* sau *sinonim în sens restrîns* cu substantivul DRUM. Coincidența de sens dintre cele două cuvinte apare la toate sensurile lor și în aproape toate contextele în care apar. DRUM = CALE s.1 „fîșie de teren" + „pe care se poate merge" — **Drum (cale)** *de acces*; s. 2 „loc de trecere" — *își face* **drum (cale)** *printre oameni*; s. 3 „direcție, traseu" — **drum (cale)** *aeriană*; s.4 „călătorie" — *a face* **un drum (o cale)** *obositor/obositoare*; s.5 „mod de existență" — *a apucat* **pe un drum (pe o cale)** *greșit(ă).*

În celelalte cazuri însă, exemplele sînt de *cvasisinonimie* sau de *sinonimie în sens larg*, fie pentru că între cuvintele selectate în

text și alte cuvinte din limba română care le-ar fi putut lua locul există unele diferențe semantice (de cele mai multe ori) sau contextual-stilistice. Justificarea statutului de sinonimie este cu atît mai interesantă cu cît, în textul dat, unele *sinonime parțiale (în sens larg)* apar alături sau la mică distanță contextuală.

HOREA, DOINEA și CÎNTA (*„pe drum* **horea și doinea**”, *„fiecare din ele (undele) să poată* **cînta**”) desemnează toate, aici, „a emite sunete melodioase” + „într-o anumită stare psihică (agreabilă)”. Faptul că HOREA ar putea să însemne și „acțiunea de a dansa” este neglijabil în contextul dat. Verbele HOREA și DOINEA au un subiect comun (flăcăul), cel de-al treilea — CÎNTA se referă la un fenomen al naturii personificat (personificare subliniată de comparația „ca dînsul”, adică la fel cu *flăcăul)*. Verbele A HORI și A DOINI sînt mai restrînse semantic, eventual contextual, dar mai ales stilistic (pentru că au un caracter strict popular) față de A CÎNTA, dar echivalența dintre toate trei este evidentă în contextul dat.

ASCULTA și AUZI (*„valurile* **să asculte**”, *„undele* **să audă**”) sînt utilizate cu sensul general de „a auzi”, atribuit, prin personificare unor fenomene ale naturii. Or, se știe, că ambele verbe cer un subiect animat, dar numai A ASCULTA se folosește cu un subiect animat-uman, cînd comportă și o diferență de sens „a face această acțiune (de a auzi) deliberat, conștient, cu atenție”. Neglijarea diferențelor semantice și contextuale dintre cele două verbe se justifică prin evitarea unor repetiții în vecinătatea apropiată.

A ARUNCA și A AZVÎRLI (*„buzduganul și-l* **arunca**”, *„ca* **să-și azvîrle** *afară undele*”) pot fi considerate tot sinonime în sens larg. A AZVÎRLI e cuprins semantic în sensul general al verbului A ARUNCA, distingîndu-se prin trăsătura suplimentară („se azvîrle ce nu-ți trebuie”). În textul dat, cele două verbe s-ar putea înlocui unul cu altul pentru că sînt utilizate cu sensul general de verbe de mișcare, de „ deplasare în spațiu”. În aceste condiții nu contează nici faptul că A ARUNCA are subiect animat-uman, iar A AZVÎRLI un subiect inanimat, ceea ce le face sinonime în sens larg (parțial).

VALURILE și UNDELE (*„-și ridicau* **valurile**”, *„să-și* **azvîrle** *undele*”) nu sînt sinonime decît în sens foarte larg, pentru că, deși amîndouă desemnează „o mișcare ondulatorie a apelor”, diferența de „mărime” este destul de importantă pentru a fi distinctivă (VALURILE sînt „mari, UNDELE sînt „mici, foarte mici”). Diferența semantică dintre cele două cuvinte se șterge în contextul *izvoarele* (care, aproape din principiu, nu pot avea valuri, spre deosebire de *mare*, de exemplu). Utilizarea, în același context, a cuvintelor VALURILE, UNDELE evită o repetiție strictă și subliniază expresiv, nuanțat ideea.

Verbul A RIDICA („*apele-şi* ridicau *valurile*" este, în acest text, sinonim cu A SĂLTA şi nu cu A SUFLECA (adică „a ridica mînecile"). Precizarea sensului contextual prin diferenţiere de celelalte sinonime pe care le are, la diversele sensuri, verbul polisemantic A RIDICA (v. cîmpul lui de expansiune sinonimică la 1.2.5) este un alt aspect de interes teoretic şi practic în studiul sinonimiei.

APELE (apele-*şi ridicau valurile*") este sinonim aici cu VALURILE, UNDELE, IZVOARELE şi desemnează sensul general de „ape curgătoare". Din nou, este un exemplu de sinonimie în sens larg, pentru că se neglijează, în context, diferenţe semantice altfel distinctive atît semantic, cît şi referenţial.

Rezultă că, deşi restrîns ca dimensiuni, textul conţine atît *sinonime în sens restrîns* (mai puţine, cum se întîmplă în general), cît şi *în sens larg* (mai multe, de asemenea în mod firesc). Neglijarea diferenţelor semantice, contextuale şi stilistice, care duce, în general, la *sinonime în sens larg* se justifică în toate exemplele analizate din text ca modalitate de refinare a exprimării lingvistice. Prin utilizarea unor sinonime sau, mai ales, a unor cvasisinonime, se evită, în primul rînd, repetiţii supărătoare în vecinătăţi imediate; în al doilea rînd, utilizarea unor sinonime parţiale (în sens larg) permite, la o analiză mai atentă, relevarea unor situaţii mai complexe din punctul de vedere al comunicării. Astfel, în textul analizat, mesajul se poate formula relativ simplu – participarea naturii la starea emotivă a personajului. Ideea este spusă însă, prin mai multe cuvinte (cvasisinonime), de mai multe ori, fără să pară, la prima vedere, o repetiţie. Mesajul textului literar dat, care vrea să convingă prin redundanţa reprezentată de cumulul de cvasisinonime este realizat în cea mai mare parte pe această cale. De aceea se spune că *sinonimele* măsoară rafinamentul lingvistic al unei limbi, evitînd repetiţiile şi nuanţînd exprimarea. Importanţa diferită a aspectelor care duc la sinonime în sens larg (semantice, contextuale, stilistice), importanţă relevată de semantica modernă rezultă din analiza de text. „Conştientizarea" acestor diferenţe prin analiza semantică prezintă avantaje lingvistice şi literare în înţelegerea unui text.

★

La întrebarea „care sînt ANTONIMELE din text?" şi cum se pot caracteriza conform descrierii moderne a acestei categorii semantice, se poate răspunde astfel:

Unele antonime din text reflectă *opoziţii semantice diametrale* ale unor realităţi extralingvistice, opoziţii reflectate de orice limbă, cum ar fi ZI ≠ NOAPTE („cale *de o zi*"), eventual, VALE ≠ MUNTE („*văile şi munţii*").

Mai interesante sînt antonimele a căror lexicalizare se realizează specific în limba română: A RIDICA ≠ A COBORÎ („a-și ridica *valurile*"), antonime care se definesc ca „a s e m i ș c a" „+ î n s u s" sau „+ î n j o s"; A ȘOPTI ≠ A STRIGA ≠ A ȚIPA („vor șopti *văilor*"), cuvinte a căror relație antonimică este pusă clar în evidență prin definiția „a e m i t e s u n e t e (a r t i c u l a t e)" „+ i n t e n s i t a t e" sau „c u i n t e n s i t a t e m i c ă" *(a șopti)*, față de „c u i n t e n s i t a t e m a r e" *(a striga, a țipa)*. Se ilustrează astfel condițiile unei definiri riguroase a antonimiei, propuse de semantica modernă, urmărindu-se atît partea de sens comună, identică, cît și cea diametral opusă (±).

A TURBURA „*izvoarele* **își turburau** *adîncul*") are în limba română două antonime specifice pentru fiecare din cele două sensuri ale sale. La sensul propriu, în contextul specific „despre lichide" antonimul este A SE LIMPEZI. La sensul secundar, utilizat tot în contexte limitate (despre stări psihice), antonimul este A SE LINIȘTI. Importanța diferențierii sensurilor cuvintelor polisemantice și a relevării contextelor specifice în definirea riguroasă a antonimelor (preconizată de semantica modernă) se poate demonstra convingător prin acest exemplu.

Definirea precisă a antonimelor drept cuvinte „diametral opuse ca sens" este ilustrată foarte bine și în cazul opozițiilor (cuplurilor) fixate gramatical: DEPARTE ≠ APROAPE „*cădea* **departe**"), SUS ≠ JOS *(î-și ridicau valurile* **mai sus**"), AFARĂ ≠ ÎNĂUNTRU („*să-și azvîrle* **afară**"), eventual, ADÎNC(UL) ≠ ÎNALT(UL) („*își turburau* **adîncul**").

Cuvintele pentru care s-au găsit antonime pornind de la acest text ilustrează mai ales antonimia în sens restrîns sau categoria semantică propriu-zisă. Faptul că, în textul dat, nu coexistă antonime (nici în sens restrîns, nici în sens larg) arată că, în acest caz, antonimia nu a fost utilizată în scopuri stilistice. Este suficient dacă se analizează fenomenul strict lingvistic.

*

POLISEMIA, categorie semantică fundamentală, preliminară, este importantă pentru a ilustra, printr-un text literar, „jocul" denotațiilor și al conotațiilor, tipurile diferite de sensuri figurate posibile și efectul lor stilistic. Vom reține cîteva exemple.

Unele sensuri secundare, deși evident figurate datorită faptului că sînt rezultatul unui transfer metaforic nu sînt simțite în mod special ca expresive într-un text literar dacă dicționarul preconizează utilizarea lor în această situație. Uzul, caracterul repetat, obișnuit al sensului estompează marcarea figurată a lui *a șopti* („*undele* **vor șopti**") cu sensul de „a emite sunete", „de intensitate mică", „produse de fenomene ale naturii (vînt, valuri, frunze)".

A SE UIMI, A AUZI, A ASCULTA, A CÎNTA sînt verbe care presupun, toate, un subiect animat uman. În textul dat, subiectul este inanimat, fiind reprezentat de diferite fenomene ale naturii. Aceasta înseamnă un caracter figurat, expresiv, destul de vizibil marcat al sensurilor din text, dat fiind că personificările respective nu sînt obişnuite în limbajul curent.

Un caz mai interesant în ce priveşte interpretarea polisemiei îl constituie relaţia dintre sensul de bază (denotativ) şi cel secundar (conotativ) al lui A TURBURA („*izvoarele* **îşi turburau** *adîncul*"). Dacă avem în vedere combinarea contextuală a verbului A TURBURA cu *izvoarele*, am putea considera actualizat aici sensul denotativ — „a-şi pierde transparenţa, despre lichide") ; în relaţie cu celălalt element din context, *adîncul* (vezi şi contexte de tipul *în adîncul sufletului, în adîncul fiinţei sale*) şi dacă avem în vedere frecvenţa personificărilor în acest fragment, s-ar putea interpreta că A TURBURA realizează o interferenţă între sensul denotativ şi sensul conotativ sau că amalgamează ambele sensuri. Aceasta nu corespunde definiţiei paradigmatice a polisemiei („*sau...sau*"), pentru că A RIDICA, de exemplu, nu poate însemna concomitent „a înălţa", „a sufleca", „a construi", „a suspenda". Interferenţa dintre denotaţie şi conotaţie, realizată numai într-un text literar, poate fi admisă aici mai ales din perspectiva preconizată de semantica modernă, atît teoretic, cît şi practic de a interpreta mai larg *polisemia* ca *dinamică a sensurilor în limba română actuală*.

★

Analiza de text propusă aici s-a făcut la un nivel general—fără dicţionar, fără bibliografie explicită (spre deosebire de ceea ce s-a efectuat la 1.2.5). Analiza a fost testată pe diverse categorii de vorbitori, mai mult sau mai puţin specializaţi (elevi, studenţi, profesori), răspunsurile primite apropiindu-se, în diverse grade de ceea ce am propus mai sus. Interesul faţă de un asemenea exerciţiu complex este nu numai strict lingvistic, în procesul de cultivare a vocabularului românesc, ci şi de natură practică (examene pentru treptele liceale sau admitere la facultăţi filologice).

Am urmărit prin rezolvarea acestui exerciţiu să dăm un rezumat aplicativ al cărţii de faţă (o carte aplicativă, cu o structură ştiinţifică, nu putea să aibă concluzii teoretice). Aşa se justifică titlul „În loc de concluzii". Din lectura acestui ultim capitol rezultă nu numai *o perspectivă de ansamblu asupra principalelor categorii semantice*, ci se demonstrează unui cititor mai suspicios *accesibilitatea practică a multora dintre rezultatele ştiinţifice importante din semantica modernă*. Posibilitatea de a oferi două modele relativ asemănătoare şi totuşi deosebite de analiză a aceluiaşi text (v. şi la 1.2.5) interesează din aceeaşi perspectivă a *accesibilităţii ştiinţifice* şi *a modelelor aplicative*.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană Vocabularul*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985.
Angela Bidu-Vrănceanu — Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicații la limba română*, Editura Facla, Timișoara, 1984.
Angela Bidu-Vrănceanu, *Structura vocabularului limbii române contemporane. Probleme teoretice și aplicații practice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
M. Bucă — I. Evseev, *Probleme de semasiologie a limbii române*, Editura Facla, Timișoara, 1976.
Richard Sîrbu, *Antonimia lexicală în limba română*, Editura Facla, Timișoara, 1977.
V. Șerban — I. Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Editura Facla, Timișoara, 1978.

DEX — *Dicționarul explicativ al limbii române*, sub redacția acad. Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche. Editura Academiei R.S.R., 1965.

MLR V — Ana Dumitrescu și Vasile Teodorescu, *Limba română. Manual pentru clasa a V-a*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983.
MLR VI — Mihaela Butoi și Gh. Constantinescu-Dobridor, *Limba română. Manual pentru clasa a VI-a*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983.
MLR VIII — Dumitru Săvulescu, *Limba română. Lecturi literare. Manual pentru clasa a VIII-a*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1982.
MLR X — Emil Leahu și Constantin Parfene, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a X-a*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985.
MLR XI — A. Gh. Olteanu și Maria Pavnotescu, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a XI-a*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985.
MLR XII—Nicolae Manolescu și Nicolae I. Nicolae, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a XII-a*, Editura Didactică și Pedagogică, Bucureişti, 1985.

INDICE DE CONCEPTE *

* Indicele cuprinde *conceptele* utilizate atît în explicațiile teoretice, cît și în analizele practice ilustrative (exemple și exerciții).

INDICE DE CUVINTE*

* Cuprinde cuvintele analizate în exemplificări și exerciții.

SUMAR

A sesiza exact sensul cuvintelor și contextul adecvat este o dovadă de discernămînt și rafinament lingvistic, evitînd repetițiile și nuanțînd exprimarea.

Se poate spune ASCULT un cîntec, un concert, dar dacă-l AUZI este altceva. MODIC se poate înlocui numai uneori cu mic, dar se opune constant lui exorbitant.

AMPLITUDINE, referitor la undă sonoră sau la oscilație, înseamnă cu totul altceva decît în contextul poetic al amplitudinii.

Prin rezolvarea unor exerciții de vocabular, cu ajutorul dicționarului, cartea vine în sprijinul profesorilor și al elevilor, sugerînd modele de exerciții lexico-semantice sau transpunînd în exercițiu orice aplicare a sensurilor cuvintelor din textele literare studiate.

Lei 19